

Vsakdan rudarskih družin in vpliv rudarstva na kraj Sedraž z okolico

RAZISKOVALNA NALOGA

(Lasten vir.)

Avtorica:
Špela Klopčič, 8.b

Mentorica:
Jasmina Oblak, prof. soc. in nem.

Mestna občina Celje, Mladi za Celje

April 2021

Vsakdan rudarskih družin in vpliv rudarstva na kraj Sedraž z okolico

RAZISKOVALNA NALOGA

Avtorica: :
Špela Klopčič, 8.b

Mentorica:
Jasmina Oblak, prof. soc. in nem.

Mestna občina Celje, Mladi za Celje

April 2021

Kazalo

Povzetek	6
1 UVOD	9
1.1 Cilji raziskovalne naloge	9
1.2 Potek in metode dela	10
2 ZGODOVINA RUDARJENJA V KRAJEVNI SKUPNOSTI SEDRAŽ IN OKOLICI	11
2.1 Zgodovina Sedraža in okolice	12
2.2 Začetek rudarstva v Sedražu in okolici	13
2.2.1 Železnica, ki je ni več	14
3 O RUDARJENJU	16
3.1 Pred začetkom izkopavanja	16
3.3 Delo v rudniku	16
3.4 Rudarska orodja in oprema	18
3.4.1 Orodja	18
3.4.2 Oprema rudarjev	18
3.5 Rudarske nesreče	20
4 VSAKDANJIK RUDARJEV IN NJIHOVIH DRUŽIN	23
4.1 Začetek gradnje rudarskih objektov	23
4.2 Življenje v hausih	23
4.3 Vsakdanjik rudarskih družin	26
4.3.1 Vsakdanjik rudarjev	26
4.3.2 Vsakdanjik žena in otrok	28
4.4 Priseljeni rudarji	29
4.5 Preživljanje prostega časa	30
4.6 Odnosi in druženje rudarskih družin in krajanov	32
4.7 Dohodek	34
4.8 Otroške igre	34
4.9 Hrana in pijača	35
4.10 Živali in rastline	38
4.11 Verovanje	38
4.12 Oblačila	39
4.13 V druge države po potrebščine, nadomestilo tujega blaga	40
4.14 »Privilegiji rudarjev«	40
4.15 Zdravstvo in higiena rudarskih družin	40

4.16 Bolezni v rudarskih časih	41
5 POMEN RUDARSTVA ZA SEDRAŽ Z OKOLICO	42
5.1 Vas Govce, ki je ni več	42
5.2 Perkmandeljci	43
5.3 Praznovanje 1. maja	44
5.4 Ob posebnih dogodkih	44
5.4.1 Rudarska uniforma	44
5.4.2 Rudarska zastava	45
5.4.3 Rudarski pozdrav	46
5.5 Zadnji delovni dan rudarja pred upokojitvijo	46
5.6 Sv. Barbara- zavetnica rudarjev	47
5.6.1 Praznovanje godu sv. Barbare	48
5.6.2 Pesem o sv. Barbari	49
5.7 Rudarske pesmi	50
6 ZAKLJUČEK	52
7 LITERATURA	53
PRILOGE	54
PRILOGA 1: BILO JE NEKOČ... (MOJE LITERARNO DELO S PODROČJA RUDARSTVA)	54
PRILOGA 2: OBIČAJI NEKOČ IN DANES- PRAZNOVANJE GODU SVETE BARBARE (MOJE LITERARNO DELO NA PODROČJU RUDARSTVA)	58
PRILOGA 3: INTERVJU S FLORJANOM KLOPČIČEM	59
PRILOGA 4: INTERVJU Z EVO UČAKAR	74
PRILOGA 5: INTERVJU Z OTOM KOLENCEM	82
PRILOGA 6: INTERVJU S FRANCEM BRLECEM	85
PRILOGA 7: INTERVJU S FRANCEM KLOPČIČEM	90
PRILOGA 8: INTERVJU Z MARICO CESTNIK	94
PRILOGA 9: INTERVJU Z LJUBOM VUGOM	97

Kazalo slik

Slika 1: Sedraž leta 1915	12
Slika 2: Sedraž danes	13
Slika 3: Načrt za izgradnjo lesenega mostu čez Savinjo v Šmarjeti	15
Slika 4: Ventilator za prezračevanje jame "jamska pluča".	16
Slika 5: Delovne halje, čelade	19
Slika 6: Bencinska svetilka	20
Slika 7: Nesreča z avtobusom	21
Slika 8: "Hausa"- Brezno 1 in Brezno 2	24
Slika 9: "Haus" - Brezno 3	24
Slika 10: "Haus" - Brezno 5	25
Slika 11: "Haus" - Brezno 7	25
Slika 12: Rudarska peč v Trbovljah	25
Slika 13: "Markice" na plošči	27
Slika 14: "Haus" v Trbovljah - v teh so živeli tudi Sedražani	30
Slika 15: Rudarska družina okoli leta 1974	33
Slika 16: Doma izdelane sani rudarskih otrok.....	35
Slika 17: Nekdanja vas Govce.....	43
Slika 18: Prostor, kjer je nekoč stala vas Govce	43
Slika 19: Rudarji v svečanih oblačilih	45
Slika 20: Zadnji delovni dan Martina Sentočnika	46
Slika 21: Rudarji so bodočega upokojenca pripeljali iz jame z vozičkom	47
Slika 22: Kip sv. Barbare	48
Slika 23: Florjan Klopčič v jami	59

Zahvala

Moja raziskovalna naloga ne bi uspela brez moje mentorice Jasmine Oblak, ki me je vodila skozi celotno delo, za kar se ji zahvaljujem.

Hvala ge. Janji Cesar Doberšek, ki je večkrat lektorirala mojo nalogo.

Hvala g. Jožetu Hudalesu, ki mi je svetoval o obliki naloge.

Hvala g. Andreju Mavriju za svetovanje o osebah, ki bi jih lahko intervjuvala.

Hvala g. Dragu Podreberšku, ki mi je razkazal muzej v Govcah in povedal nekaj stvari o rudarskem življenju.

Hvala osebju Osrednje knjižnice Celje, še posebej pa ge. Alenki Hren Medved, ki mi je svetovala o literaturi in mi jo pomagala najti.

Hvala vsem mojim intervjuvancem (Florjan Klopčič, Eva Učakar, Oto Kolenc, Franc Brlec, Franc Klopčič, Marica Cestnik, Ljubo Vuga), ki so bili pripravljene sodelovati in mi zaupati del njihovega življenja, ki se je povezoval z rudarstvom.

Povzetek

V raziskovalni nalogi sem s pomočjo intervjuvancev želela spoznati, kakšno je bilo življenje rudarskih družin v Sedražu in v okolici po drugi svetovni vojni do zaprtja rudnika Brezno in ostalih premogovnikov v bližini Sedraža ter kako se je rudarstvo prepletalo z vaškim utripom.

Sedraž z okolico so od konca 18. stoletja dalje poseljevale knapovske družine. Možje so delali v bližnjem premogovniku Brezno, v Hudi Jami, Rečici, mnogi so si delo kasneje poiskali v Hrastniku ali Trbovljah. Intervjuvanci, vsi domačini, so se v pogovorih z menoj spominjali svojega otroštva, dela v rudniku in vsakdanjega življenja, ki ga je štiriizmensko delo prinašalo s seboj. Mnogi niso imeli veliko. Živeči v hišah z nekaj obdelovalne zemlje so skušali živeti predvsem samooskrbno. Priseljeni rudarji so se najprej nastanili v »puršenhausih«, samskih domovih, ali pri veleposestnikih. Po več letih varčevanja so si lahko kupili kos zemlje ali hišo in si ustvarili družino. Družine v hausih so se morale znajti po svoje. Žene in otroci so hodili »v delo« na kmete, kjer so v preužitek dobile kos njive za obdelovanje ali domač pridelek. Vrhunec leta so bile koline.

Rudarji so bili tesno povezani s krajem in ostalimi krajanji. Znali so »skupaj stopit«. Ne samo v gostilni, ampak tudi ob rudarskih nesrečah in ob vsakdanjih delih na polju ali ob obnovi njihovega imetja. Rudarji praznujejo 4. decembra, na god sv. Barbare, zavetnice rudarjev. Že dvajset let zapored rudarji na ta dan oblečejo svečane rudarske uniforme, na katerih je toliko gumbov, kot jih je doživela Barbara.

Prosti čas so rudarji izkoristili za družabno življenje. Starejši rudarji se radi spominjajo »luštnih cajtov«, ko še ni bilo televizorjev, mobilnih telefonov in ostalih stvari sodobnega sveta. Organizirano so delovali v okviru Sokolov ali Krekovih družin. Krekovci so igrali dramska dela, za katera jih je na začetku navdušil učitelj Bratuš, kasneje jamski nadzornik Sušič. V okviru Krekove družine je bila ustanovljena Tamburaška skupina. V društvih so se kmečki ljudje družili z rudarji. Ob cerkvenih praznikih in nedeljah so šli na Šmohor, Mrzlico ali Kal ter se družili z drugimi. Ob sobotah in nedeljah so se zabavali in pili v gostilnah. Po vojni so v Stokavski gostilni v Sv. Jedrti prirejali dramske predstave. Neuradno naj bi se združili v Kulturno prosvetno društvo France Prešeren. Glavni organizatorji so bili krajevni učitelji, izvajalci pa vaščani Sedraža, Breznega, Govc, Bukovce in Trnovega. Po gradnji zadružnega doma, ki še stoji, se je kulturno dogajanje v okraju še okrepilo. V petdesetih letih prejšnjega stoletja so ustanovili tamburaško skupino Rudar. Na začetku osemdesetih let so ustanovili moški pevski zbor Sedraž (MoPZ Sedraž), kasneje še Kulturno društvo Sedraž.

V desetletjih od zaprtja rudnikov na Breznem in v Zasavju je zanimanje za rudarstvo življenje začelo počasi usihati. Danes pod vodstvom Draga Podreberška deluje Rudarsko društvo sv. Barbara Sedraž, ki v muzeju ohranja rudarsko tradicijo kraja. Največji opomin za lakomnost in željo po dobičku pa ostaja vas Govce, ki je pred pol stoletja izginila s površja.

Ključne besede: rudarstvo, Sedraž, Brezno, Govce, haus

Abstract

The objective of this research paper was to establish about the coal mining family life in Sedraž and its surroundings after Second World War until the closure of the coal mine in Brezno and the other coal mines in the vicinity of Sedraž and how mining industry intertwined with village life. From the end of 18 th century Sedraž and its surroundings was settled by coal mining families. Men worked in a nearby coal mine Brezno, in Huda Jama and Rečica. Later many others started working in Hrastnik and Trbovlje. During the conversation the interviewed, all local people, remembered their childhood, working in a mine and the influence of four shift work on everyday life. Many of them did not have much and tried to live their lives mainly self-supplied with some cultivable land. Immigrant miners settled at »puršenhausih«, single-person housing or landowners' at first. After a few years of saving they managed to buy a piece of land or a house and started a family. Families in "hausih" had to do well for oneself on their own. Wives and children went to work on farms where they got some farming land or a homemade product. Slaughters were a peak of the year.

Miners were closely connected to the village and the local people. They knew how to join their efforts not only in village inns but also during accidents that happened to coal miners and at everyday filed work and even when renovating their homes. Coal miners celebrate on 4 th December, on Saint Barbara's Day, the patroness of miners. For twenty years coal miners have commemorated that day dressed in coal miner ceremonial uniforms which have as many buttons as Barbara's age was at the time of her death.

Keywords: coal mining, Sedraž, Brezno, Govce, haus

1 UVOD

Sedraž (prej Sv. Jedert) z zaselki Belovo, Brezno, Klenovo, Govce, Sedraž, Trnov Hrib ter Trnovo leži v občini Laško. Je najmanjša krajevna skupnost v občini. Nekdaj je veljal za bogato nahajališče rjavega premoga v Savinjski regiji. Najbolj znan je po rudniku rjavega premoga, ki ga je država zaradi njegove neekonomičnosti leta 1991 zaprla, ter vasi Govce, ki je zaradi rudarjenja izginila pod tlemi. Povprečna nadmorska višina na tem območju je 427 m. V Sedražu živi 159 prebivalcev (2020), krajevna skupnost skupno šteje 701 prebivalca (2020). Živečih rudarjev je čedalje manj, zaradi nezanimanja mlajših generacij pa znanje o rudarski zgodovini propada. Večina rudnikov se je zaprla, tisti, ki so ostali in postali sodobnejši, pa ne ohranjajo spominov na »preproste« čase. Zasavska in del Savinjske regije sta glede rudarstva in njegove zgodovine bogata, saj je bilo na teh območjih ogromno izkopavališč. Raziskovanje je bilo zato zaradi pestrosti informacij zanimivo, poučno in zaradi trenutnih razmer včasih negotovo. Ker sem se sama že prej zanimala za rudarstvo, sem napisala dve zgodbi, ki ju prilagam v priponki.

1.1 Cilji raziskovalne naloge

Pri raziskovanju sem sledila naslednjim ciljem:

1. ugotoviti značilnosti rudarskega družinskega življenja po 2. svetovni vojni v okolici Sedraža;
2. spoznati medosebne odnose med rudarji po ših¹;
3. opisati načine povezovanja med rudnikom, rudarji in krajanji Sedraža z okolico v proučevanem obdobju;
4. prepoznati značilen življenjski slog rudarskih družin, ki se razlikuje od ostalih krajanov.

¹ Rudarski izraz za službo, prevzet iz nemškega jezika

1.2 Potek in metode dela

Delo z viri in literaturo

Pisne informacije o rudarstvu v Sedražu in okolici sem najprej iskala na spletu, največ na straneh COBISS, dLib in SIstory. Največ literature za to območje govori o naselju Govce in o rudarstvu v Rečici ter poveljskih pobojih v Hudi Jami, številčno pa je zbranih največ informacij o rudarstvu v Hrastniku in Trbovljah. Za raziskavo sta oba kraja prav tako pomembna, saj so bili številni sedraški rudarji tam zaposleni. O tej tematiki govori nekaj diplomskih nalog, ki so dostopne v čitalnici Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Preko družbenih omrežij sem kontaktirala avtorice teh nalog in jih prosila za elektronski izvod. Andrej Mavri, ki se ljubiteljsko ukvarja z zgodovino občine Laško, je v knjigi *Med Kojzico in Šmohorjem* podrobneje opisal potek rudarstva v občini Laško. Ta je bila moj osnovni pisni vir.

Terensko delo

Kontaktirala sem g. Draga Podrebrška, predsednika Rudarskega društva sv. Barbara Sedraž. Razkazal mi je krožno rudarsko učno pot, kjer sem si ogledala rudarske portale, prostor, kjer je nekoč stala vas Govce in rudarski muzej z rudarskimi pripomočki. Z mentorico sva navezali stik z Muzejem Laško, ki o rudarskem življenju v Sedražu hrani le nekaj fotografij. Z očetom sva se odpravila na krajši izlet na Brezno in v Trbovlje. V obeh krajih sem fotografirala ostanke rudarske dediščine. Želela sem obiskati Zgodovinski Arhiv Celje, vendar to zaradi epidemije ni bilo mogoče.

Intervjuji

Intervjuje sem opravila z nekdanjimi rudarji, ki so službovali v Govcah, Hrastniku, Trbovljah in Hudi Jami, ali njihovimi družinskimi člani. Vsi so bili rojeni v Sedražu ali okolici, ampak so določeni službovali v Zasavju. Želela sem pridobiti informacije za obdobje od 2. svetovne vojne in vse do zaprtja rudnika. Na moje povabilo so se pozitivno odzvali Franc Brlec, Marica Cestnik, Florjan Klopčič, Franc Klopčič, Oto Kolenc, Eva Učakar, Ljubo Vuga.

Na moje povabilo za intervju se je prijazno odzval tudi izr. prof. dr. Jože Hudales iz Filozofske Fakultete v Ljubljani, ki je leta 2014 s študenti raziskoval življenje rudarskih družin na območju občine Laško. Opravili so intervjuje s številnimi ljudmi, ki so bili povezani z rudarjenjem in letos načrtuje izid monografije o tej temi. Skupaj z že prej omenjenim g. Andrejem Mavrijem sta mi posredovala zapiske intervjujev.

Vprašanja v intervjujih z rudarji sem razdelila na sklope: vsakdan rudarske družine, rudarstvo, odnosi med rudarji, kulturni dogodki ter hrana in pijača. Intervjuje sem, glede na epidemiološko sliko v državi, opravila v živo ali preko ZOOM-a.

Informacije o intervjuvancih:

- a) Florjan Klopčič, rojen leta 1974, je delal 20 let v rudniku Trbovlje-Hrastnik (od svojega 18. do 38 leta). Povedal mi je informacije za čas svojega dela v rudniku (1992– 2012). Po pripovedovanju svojega očeta, prav tako rudarja, je vedel ogromno informacij o rudniku in rudarstvu v povojnem obdobju. Prav tako o železnici, ki je bila speljana do Rimskih Toplic. Intervju z očetom je bil najdaljši in najbolj izčrpen, trajal je dve uri in pol. Podatke sem uporabila za podlago kasnejšim intervjujem.
- b) Eva Učakar, rojena leta 1950, je potomka rudarja, ki je v Hudi Jami kopal premog 40 let. Zaupala mi je izkušnje iz svojega življenja kot rudarska hči – navade in prakse v njenem otroštvu in kakšne posledice je rudarstvo pustilo v njenem življenju.
- c) Oto Kolenc, rojen leta 1972, je v rudniku Trbovlje-Hrastnik služboval 20 let. Izvedela sem informacije za obdobje njegovega službovanja. Bil je sodelavec Florjana Klopčiča.
- d) Franc Brlec, rojen leta 1959, je v rudniku Huda Jama delal 24 let. Izvedela sem nekaj novih informacij iz časa njegovega službovanja.
- e) Franc Klopčič, rojen leta 1940, je v rudniku Hrastnik služboval približno 30 let. Povedal mi je zanimivosti iz časa njegovega službovanja.
- f) Marica Cestnik, rojena leta 1942, je hči rudarja, ki je kopal premog v Hrastniku, Hudi Jami ter na Lišah. Povedala mi je, kako je očetov poklic vplival na njeno življenje.
- g) Ljubo Vuga, rojen leta 1951, je v rudniku Hrastnik služboval 30 let. Pripovedoval mi je o svojem rudarskem življenju.

Tri osebe, ki sem jih prosila za intervjuje, so sodelovanje zavrnile, dve osebi, ki bi bili pripravljeni sodelovati, sta v času epidemije preminuli.

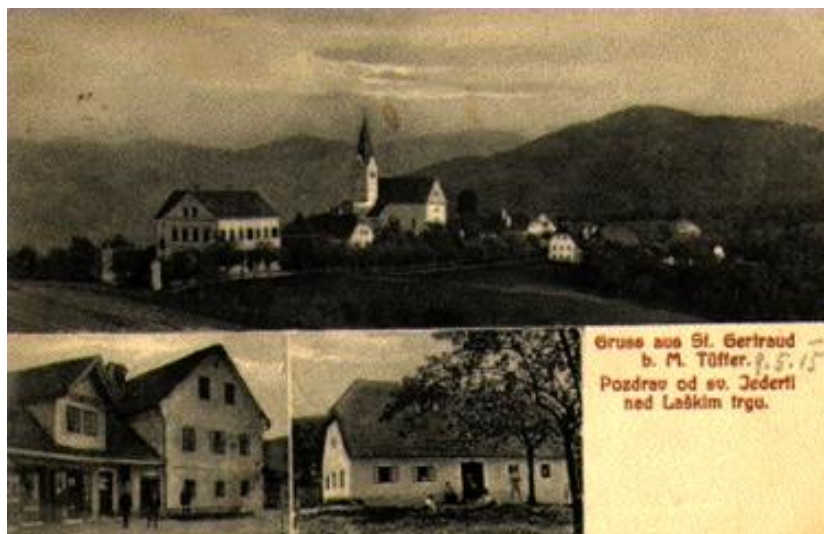
2 ZGODOVINA RUDARJENJA V KRAJEVNI SKUPNOSTI SEDRAŽ IN OKOLICI

2.1 Zgodovina Sedraža in okolice

Sedraž se je v 17. stoletju imenoval Sv. Jedrt, po cerkvi na hribčku, dvignjene od ostalih stavb. Posvečena je istoimenski svetnici, zavetnici popotnikov, vrtnarjev in bolnišnic. Cerkev v dolžino meri 22 m. Zgrajena je bila leta 1652, župnija je postala leta 1788. V njej je takrat živelo približno 1700 prebivalcev. Od tega je bilo 30 odstotkov rudarskih brezdomnih družin, ki so živele v t. i. hausih², 45 odstotkov rudarskih družin je imelo manjša posestva, ostalih 25 odstotkov družin je bilo kmetovalcev. V samem kraju Sedraž je živelo 356 ljudi. Belovo je imelo 216 prebivalcev, Brezno 178, Rečica 1019 in Trnov Hrib 244 (Mavri, 2011: 15–22).

Leta 1873 je rudarski inženir Adolf Widra rudarjem podaril zvon, ki se nahaja v zvoniku cerkve v želji, da bi zvonjenje priklicalo srečo rudarjem pri kopanju premoga in vrnitvi iz podzemlja (Barič, 2006: 38).

Ime kraja Sedraž se je skozi leta spreminjalo (Sv. Jedrt, St. Gertraud – v nemščini, Sedraž ...).

Slika 1: Sedraž leta 1915. (Vir: <https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/3471669>)

² Rudniška kolonija, v kateri so živeli rudarji priseljenci

Slika 2: Sedraž danes. (Vir:<http://www.lasko.si/ks-sedraz>)

2.2 Začetek rudarstva v Sedražu in okolici

Rudarstvo in industrija sta se v teh krajih začela razvijati konec 18. stoletja. Med letoma 1790 in 1800 so se intenzivno usmerili na izkopanje premoga na območju Breznega in Šmihela. V prvi polovici 19. stoletja so na večih krajih začeli kopati premog, rudnik Govce je bil takrat pot državno oblastjo (Orožen, 1958: 366). V petdesetih letih 19. stoletja sta v okolici Sedraža delovala dva rudnika. 20. avgusta 1851 je Friedrich Bruno Andrieu skupaj s Putzerjem kupil premogovnik Govce, istega leta pa je Putzer sam kupil premogovnik Brezno od Tomaža Grilca. Prvi je bil v lasti podjetnikov Dulniga in Steyrerja, drugi v lasti Putzerja. Zaradi varnosti šmihelske cerkve in kopališča v Laškem ter tanke plasti premoga so vsa dela premaknili na Brezno in Hudo Jamo. Z rudniki je bil povezan Dunajčan Heinrich Drasche pl. Wartinberg. Leta 1870 je kupil kar 5 premogovnikov: v Laškem, Hudi Jami, na Breznem ter dva v Trobnem Dolu. Po njegovi smrti (leta 1881) je vse rudnike dobil Eduard Geipel, Jurkloštrski graščak (Mavri, 2011: 37-39). Rudnik Laško je leta 1890 kupila TPD ter nadaljevala z deli na Breznem in v Hudi Jami (Maček, 2002: 250), kjer se je izkop zmanjšal do te mere, da so v času 1. svetovne vojne opravljali le še nujna vzdrževalna dela (Orožen, 1958: 367).

Zaradi vedno večjega števila rudarjev v kraju je naraslo tudi število otrok. Župnik Ivan Legat je med letoma 1806 in 1835 te otroke od 6. leta dalje poučeval v župnišču. Leta 1846 je tako takratni šentjedrski župnik z ostalimi zagovorniki šolstva v teh krajih kupil kaplanijo lastnice Marije Kern. Do leta 1865 so trikrat tedensko izvajali pouk v sobi kaplanije. Leta 1860 se je šolanje začelo v redni šoli s prvim (poklicnim) učiteljem in eno učilnico. Učilnico za drugi razred so leta 1886 uredili v Berzjanovi kmečki hiši. Prva samostojna šola je bila zgrajena leta 1890. Leta 1927 so dvorazrednico razširili v trirazrednico, leta 1936 v štirirazrednico, štiri leta

kasneje v petrazrednico. Prvega maja leta 1944 so partizani šolo požgali, s tem se je pouk tam končal (Mavri, 2011: 29–31).

2.2.1 Železnica, ki je ni več

Putzer je bil lastnik Železarne Štore, ustanovljene v začetku petdesetih let 19. stoletja. Prav tako je imel do takrat v lasti 3 premogovnike - Pečovje, Brezno in Govce. Tovarna toliko premoga ni porabila, a je s prodajo odvečnih nakopanih količin dobro služila.

Premogovnik Pečovje je bil blizu železarne, druga dva sta bila bolj oddaljena. Prevoz po cesti je bil drag, zato so želeli najti cenejši način transporta. Ker sta bila vhoda v rudnika Brezno in Govce visoko na hribu, so se inženirji domislili, da bi po pobočju hriba v dolino speljali ozkotirno železnico. Najprej so razmišljali o progi iz Govc v Laško, kasneje so se odločili o povezavi Breznega z železniško postajo Rimske Toplice. V Rimskih Toplicah bi premog pretovarjali na vagone Južne železnice in ga vozili v Štore. Nova železnica je bila predvidena za samotežno delovanje. V eni smeri bi vagone, polne premoga, spuščali v dolino. Na njih naj bi bili zavirači, ki bi uravnavali hitrost vagonov. Prazne vagone bi iz doline na hrib privlekli s konji. Nikoli niso načrtovali, da bi bila vleka lokomotivska, saj je bil teren prestrm.

Leta 1856 so prosili za dovoljenje gradnje »montanske« železnice od Govc do Laškega, vendar dovoljenja zaradi nasprotovanj lastnikov zemljišč niso dobili. Železarna se je pritožila na občinsko odločitev, leta 1861 so predlagali novo rešitev – gradnjo proge Brezno–Rimske Toplice. Lastniki zemljišč so zopet nasprotovali. Ko jim je takratnja oblast zagrozila s prisilnim odvzemom zemljišč, so se z rudarsko družbo le dogovorili o odškodninah.

Ozkotirna železnica je povezovala premogovnik Brezno z bližino železniške postaje Rimske Toplice. Potekala je po dolini potoka Ična (Orožen, 1958: 367). Nastajala naj bi konec šestdesetih let 19. stoletja, uradno naj bi jo odprli leta 1882. Železnico so gradili več kot leto dni. Dolga je bila 5737,3 metra. Začela se je pri vhodu v rov Johann & Paul na Breznem. Počasi se je spuščala do separacije, kjer so bili tiri položeni na vodoravno podlago, da se vagoni ne bi odpeljali naprej v dolino. Od tam naprej so vagone puščali polno naložene z zavirači. Blizu železnice so bili hlevi s konji. Živali so naučili, da so zvečer same odšle v hlev. Zjutraj so vso stvar ponovili. Predvideva se, da so morali konji za vagoni teči, torej so močno garali (Brate, 2007: 3-13).

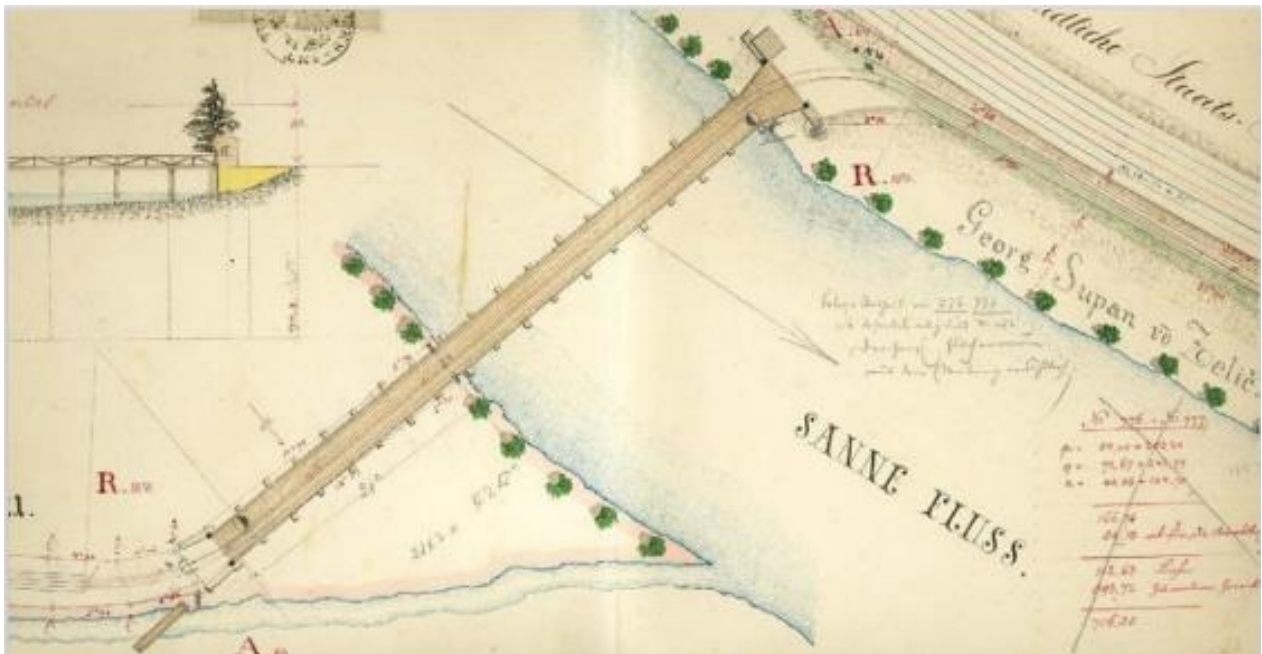
Železnico naj bi uporabljali 11 let (do leta 1893). Po nekaterih virih naj bi jo ukinili leta 1915. Traso železnice so po koncu obratovanja demontirali in pobrali vso opremo. Danes v naravi ničesar več ne spominja na nekdanjo železnico. Lesen most v Šmarjeti čez reko Savinjo so namenili prehodu pešcev kot bližnjico prebivalcev v Šmarjeti z okolico na železniško postajo. Traso železnice so v nekaterih delih kasneje uporabili za izgradnjo ceste.

Po 2. svetovni vojni so lokalno cesto preuredili v regionalno in povezali Rimske Toplice s Hrastnikom. Nova cesta je bila zgrajena skoraj po trasi železnice, zato je ta v celoti izginila pod

površje zemlje. Edini predor so razstrelili, odstranili skale, delno premaknili strugo potoka in stara železnica je izgnila.

Tirnega odcepa do Govc niso nikoli naredili, vzroki niso znani. Ustje nekdanje jamske odprtine je narava spretno zakrila, a nekaj starejših krajanov Klenovega še najde in pokaže njegovo lokacijo. Sam rov je tekel severozahodno pod vasjo Klenovo in je bil izdelan približno do podpovršja vasi Sedraž. Precejšen del rova je bil še desetletja nazaj delno prehodan. Po pričevanju je bila izdelava rova zelo težavna, saj je potekala skozi trde in zelo vodonosne kamnine. Voda je še dodatno oteževala izgradnjo proge. Verjetno je prav zaradi opisanih okoliščin in tudi zaradi podzemne povezave rudnika Laško z rudnikom Brezno in Govce prišlo do ustavitve rudarskih del na tej progi.

Rudnik Laško pa so povezali tudi z rudarsko železniško progo do železniške postaje Laško. Transport premoga je bil po tej povezavi dosti lažji in mnogo bolj dobičkonosen.

Slika 3: Načrt za izgradnjo lesenega mostu čez Savinjo v Šmarjeti (Brate, 2007)

3 O RUDARJENJU

V Sloveniji je količinsko največ rjavega premoga. V Velenju so kopali lignit. V Govcah in Hudi Jami so kopali rjavi premog. V Zasavju in v Laškem je bil premog na meji med črnim in rjavim. Nakopani premog so prodajali v šestih različnih velikostih: najdrobnejši prah, zdrob, grah, oreh, kocke in kosi.

3.1 Pred začetkom izkopavanja

Ob najdbi novega nahajališča premoga so najprej preverili, kako varno bi bilo izkopavanje. Eden pomembnih pogojev je bilo prezračevanje jamskih obratov. Svež zrak je zamenjeval porabjenega ter ga ohlajal, hkrati pa iz jame odstranjeval strupene, eksplozivne in dušljive zračne mešanice, kot je metan. To je bilo odgovorno in zahtevno delo, ki je bilo življenjskega pomena za rudarje, ki so delali pod zemljo (Šmit, 2012: 13).

Slika 4: Ventilator za prezračevanje jame "jamska pluča" (Lasten vir.)

3.3 Delo v rudniku

Do 18. leta so otroci delali na zunanjih obratih rudnika (na primer na separaciji – ločevanje premoga od jalovine). Ko so postali polnoletni, so lahko delali tudi v jami. Šolanje je bilo priporočljivo, a za opravljanje rudarskega poklica nujno. Tisti fantje, ki so s težavo zaključili osnovnošolsko izobraževanje, so bili s strani staršev »določeni« za rudarjenje. Včasih so starši menili, da najstarejši sin ni sposoben za vodenje kmetije, zato so ga poslali v rudnik. Če je bil

kdo od prednikov rudar, je moral vsaj eden od sinov oditi v rudnik. Starši so želeli, da bi se njihovi otroci čimprej osamosvojili, začeli služiti lasten denar in odšli na svoje. V nekaterih primerih so otroci morali na delo v rudnik še preden so zaključili izobraževanje v osnovni šoli.

Obstajala je 3-letna rudarska šola v Trbovljah. Vanjo so se lahko vpisali fantje, ki so končali osnovno šolo. Na koncu so morali uspešno opraviti zaključni izpit iz praktičnega in teoretičnega dela. Tako so postali »navadni« rudarji. Tisti, ki so si želeli višji položaj, so svoje znanje nadgrajevali.

»Delal sem izpite za strojnika odkopnih strojev, strelca v metanski jami, naredil sem še tehnično šolo. Opravil sem strokovni izpit za nadzornika ter strokovni izpit za tehničnega vodjo za jamske obrate v jami z metanom.« (Vuga L.)

Pa vendar so se včasih rudarji znašli po svoje. *»Bila sta dva rudarja. Tam sta imela cel kup premoga, ki ga je bilo potrebno sfilat³. Ni se jima lubl⁴ delat. Zato je prvi rekel drugemu: »Dej tamle en škorn vrž, pa se skrij uzadi za kopico, bom reku, de te je zasul.«⁵ Potem se je drugi res skrnil. Prvi se je začel dret, de mu je kamerata zasul⁶. Potem sta prišla dva druga rudarja. Ko sta že pol premoga sfilala, sta se prva dva začela smejati, saj sta naredila že polovico njenega dela.« (Brlec F.)*

Tisti, ki so premog kopali, so se imenovali hajerji⁷, pomočniki lerhajerji⁸. Delavcem, ki so skrbeli za transport premoga od delovišča do separacije, so rekli lauferji⁹. Za dostavo premoga po jami do separacije sta bila odgovorna mašinst¹⁰ in cuksbremzar¹¹. Premog so vozili v huntih¹² ter buličih¹³. Jamski les so prevažali v cickah¹⁴.

Rudarji so svoje položaje najlažje razločevali glede na barvo čelade. Kovinarji so nosili plave¹⁵ čelade, reševalci zelene, kopači bele, nadzorniki rdeče. Kopači so bili od vseh prej naštetih najštevilnejši.

Rudarji so medse sprejeli nove fante z običajem, imenovanim skok čez kožo. Pri tem običaju prav tako, kot pri večini drugih rudarskih, ženske niso bile prisotne. Bodoči rudar je z lesenega ogrodja skočil čez kožo na kup premoga. Tako so ga sprejeli v rudarsko družino.

³ Nakladati z lopato

⁴ Dalo, ljubilo

⁵ Daj tamle en škorenj vrzi, pa se skrij vzadaj za kup, bom rekel, da te je zasulo.

⁶ Je začel kričati, da mu je sodelavca zasulo

⁷ Kopači

⁸ Pomočniki oz. učni kopači

⁹ Vozači

¹⁰ Voznik lokomotive

¹¹ Zavirač

¹² Lesenih vagonih

¹³ Kovinski vozički

¹⁴ Vozički za jamski les

¹⁵ Modre

3.4 Rudarska orodja in oprema

3.4.1 Orodja

Rudarji so imeli veliko orodij, ki so jim pomagala in olajšala delo. Skozi leta se, razen uveljavitve elektronike, niso dosti spremenila.

Prvo glavno orodje je bil cvajšpic¹⁶ (neke vrste kramp). Za delo zunaj jame je imel na eni strani konico, na drugi sekirico. Za delo v rudniku so uporabljali tistega, ki je imel špice na obeh straneh. Z njim so kopali premog.

Drugo glavno orodje je bila hercšaf¹⁷. V Zagorju in Laškem, kjer je bil premog lažji, so bile »hercšafle« večje. V Zasavju so bile lopate manjše, saj je bil rjavi premog težji.

Delovno orodje v rudniku je delovalo na komprimiran zrak. Zunaj jame je bil kompresor, do orodja pa napeljene cevi, po katerih je zrak prišel do orodja. Na odcepnih postajah so priključili cevi. Ena cev je bila dolga okoli 50 metrov. Cevi so med seboj štukal¹⁸.

Električnega orodja v rudnikih ni bilo. Na elektriko so delovali elektromotorji in luči, ampak je bila vse »S izvedba«¹⁹. Stvari, ki so delovale na elektriko, so bile hermetično zaprte. Ko je prišlo v motorju do iskrenja, so iskre ostale v motorju. Zrak je filtriral vodni filter. Izpušni plini so »šli čez vodo, da so se te iskre ubile«. Iz vode je prišla samo para (zaradi vročine), pa tudi dim. Luči so imele posebno zavarovane klasične žarnice. Okoli žarnice je bilo debelo steklo, včasih kakšna rešetka. Vse je bilo zaprto s tesnili in ognjevarno.

3.4.2 Oprema rudarjev

Rudarji so med delom nosili delovno obleko, čelado in gumijaste škornje.

V rudnik niso smeli vztopiti brez lampe²⁰ in samoreševalca, ki jih je zaščitil pred jamskimi plini (npr. metan, nitrozni plini) in so ga morali nositi za pasom (ruska izvedba in teža okoli 3,6 kilograma). Če je nadzornik videl, da ga je delavec snel, ga je kaznoval.

Za pasom so delavci nosili tudi akumulator, ki je bil s kablom povezan do luči na čeladi. Še v 90-ih letih prejšnjega stoletja je tehtal 2,5 kilograma, pred zapiranjem rudnikov pa so tehtali le 30 dag, baterije pa so bile zmogljivejše.

¹⁶ Dvokoničnik

¹⁷ Velika lopata v obliki srca

¹⁸ Spajali

¹⁹ Izvedba za plinske oz. metanske jame

²⁰ Lučke

Vodja odkopa je imel še klasično bencinsko lampo oz. »bencinko«. To je vedno nesel gospodar čela²¹. V jamo je šel pred vsemi ostalimi delavci ter »bencinko« dvignil pod strop. Če je normalno gorela, so na delovišče prišli še vsi ostali. Če je plamen ugasnil, je pomenilo, da so v jami prisotni plini. Tako so morali delovišče prezračiti, v primeru, da ni uspelo, niso šli v jamo. »Bencinke« so tako velikokrat rešile življenja.

Od začetka 80. let do zaprtja so v rudniku uporabljali elektronske indikatorje (pokazatelje), predvsem za merjenje prisotnosti metana. Stroji so lahko delali do 0,5 % prisotnosti metana v zraku. Od 0,6 % do 1 % je bila potrebna odobritev tehničnega direktorja, nad 1 % so v rudniku lahko opravili le nujna dela, potrebna je bila odobritev generalnega direktorja.

Kmalu po drugi svetovni vojni zgoraj naštete zaščitne opreme še niso imeli. Oče je od njegovega očeta (mojega dedka) izvedel, da »v Lišah ni bilo nobene zaščitne opreme. Na glavi so imeli klobuk, oblečena oblačila, ki so jih prinesli od doma, umiti se niso mogli nikjer, obute so imeli kakšne svoje stare gozdarje²². S štrajki²³ so potem dosegli, da so dobili obleko in zaščitno opremo.« (Klopčič Florjan)

Slika 5: Delovne halje, čelade (Lasten vir.)

²¹ Skupinovodja

²² Delavski čevlji

²³ Stavkami

Slika 6: Bencinska svetilka (Lasten vir.)

3.5 Rudarske nesreče

Rudarskih nesreč je bilo več. Ločile so se na manjše (kjer je umrl/se poškodoval 1 rudar, 2 rudarja) in večje (trije rudarji ali več so bili poškodovani/so umrli). Razlogi za nesreče so bili različni. Nekatere so se zgodile tudi izven rudnikov. Večkrat so se zgodile nesreče, ko nihče ni umrl. Takrat je bil kdo huje (več polomljenih kosti) ali lažje poškodovan (en zlom, odrgrnine).

Florjanov stari oče je bil leta 1931 zasut, »ga je čist zlomil²⁴.« Od takrat naprej je bil invalid. Tudi oba njegova strica in očeta je v rudniku večkrat »lažje poškodovalo« (zlom noge, roke, prsta ...). Njegov oče (Klopčič Franc) je šel leta 1987 v penzijo, sedem mesecev pred tem ga je skoraj ubilo. Velik podpornik je odpovedal in padel po njem. Imel je srečo, da je takrat preživel, okrevал in dočakal upokojitev.

Ko se je zgodila nesreča, so to sporočili družini rudarja, ki je bil v nesreči udeležen. Skozi leta se je obveščanje spreminjalo. V 50. in 60. letih so imeli na rudniških uradih sirene, takšne, kot jih imajo danes na gasilskih domovih. Če je bilo vse v redu, je sirena zatulila, ko so rudarji šli v jamo in ob odhodu iz nje. Na običajni dan je sirena zatulila ob šestih zjutraj in ob dveh popoldne. Če je zatulila ob desetih dopoldne, je bilo nekaj hudo narobe.

V okolici Hude Jame so bili ljudje bolj razseljeni in vsi niso slišali sirene. Ker telefonov ni bilo, je sporočanje predstavljalo problem. Za obveščanje rudarskih družin o nesreči so bili zaposleni »jamski invalidi«, tisti, ki so se poškodovali pri delu v rudniku. Če se je zgodila nesreča, so peš

²⁴ Čisto zlomilo.

odšli do družine ponesrečenega rudarja. Odit na dom družine ni bila prijetna izkušnja. Včasih je novice družini prenesel štajger²⁵.

Leta 1963 se je zgodila eksplozija metana v rudniku Zagorje.

Leta 1971 je v rudniku Trbovlje-Hrastnik umrlo 9 rudarjev. Razlog nesreče je bil vdor vode, pomešane z ilovico. Po njej je rudnik vsem družinam, ki so izgubile svojega člana, dal nekaj denarja, preživeli sodelavci so jim zgradili nove hiše.

Brlec Franc mi je v intervjuju zaupal: »Enkrat se spomnim, da sva s sodelavcem reševala en pancers²⁶. Stiskalo, pokalo in lomilo je. Na vsak način sva hotela rešiti pancers. Moj kamerat²⁷ je rekel: »Pusti pri miru, nista najini življenji zato, da bi tule umrla.«²⁸ Stopila sva stran, v tistem trenutku je »vse skup padl pa zasul. Glih za glih sma ušla.«²⁹

Svak Eve Učakar je v nesreči izgubil vid. Dan pred njegovim »šihtom« so v jami pripravili razstrelivo za naslednji dan. Ko je prišel na »šiht«, je začel kopati ravno tam, kjer je bilo razstrelivo. Nihče mu ni povedal zanj. »To se je zgodilo na Breznem.« (Učakar E.)

V nesreči avtobusa, s katerim so se rudarji zjutraj peljali na delo, je umrlo pet rudarjev.

Slika 7: Nesreča z avtobusom (Novi tednik, januar datum izdaje ni znan.)

²⁵ Skupinovodja.

²⁶ Verižni transporter rude – premoga

²⁷ Sodelavec, prijatelj

²⁸ »Pusti pri miru, nista najini življenji zato, da bi tule umrla.«

²⁹ »vse skupaj padlo in zasulo. Ravno toliko, da sva ušla.«

Zadnja večja nesreča se je zgodila leta 2001. Dogodku je bil priča tudi moj oče, ki na srečo ni bil poškodovan. Umrlo je 5 njegovih sodelavcev, dva sta uspela uiti gotovi smrti. Zasula jih je polifka³⁰. Moj oče je preživel več rudarskih nesreč in pomagal pri reševanju. Običajno so bili po nesreči prvi na vhodih otroci. V rudniku so imeli govorilne naprave in kmalu se je vedelo, kaj se je zgodilo. Ko se je zgodila zadnja večja nesreča leta 2001, so ljudje že imeli telefone. Moj oče se teh žalostnih trenutkov dobro spominja.

»Bilo je zelo mukotrпно. Pred jaškom so čakali otroci rudarjev, žene, mame, bratje, sestre, in jokali... Rudniški delavci iz uprave so jih skušali na lep način soočiti z resničnostjo. Včasih jih je bilo treba malo odmakniti s policijo, ker so želeli zraven v rudnik. To so težke zgodbe in situacije. Mislim, da smo zadnjega našli na deveti dan in res ni prijetno, ko hodiš mimo objokanih otrok. Vsi smo vedeli, če je človek zalit in zasut s premogom, kamenjem, vodo, lahko preživi mogoče 1 uro ali 2. Potem je bilo očitno, da niso bili več živi, da ni bilo več upanja.« (Klopčič Florjan).

Po zadnji večji nesreči *»sem jaz imel tudi takšno delo, da sem posebno lokomotivo vozil v rudnik in sem točno vedel, kje smo našli koga. Te ženske so želele pogledati, kje se je končalo življenje njihovih ljubljenih. Otroci niso smeli zraven. Sveč niso smele nesti v rudnik, saj so bile jame metanske, zato so lahko samo stale tam. Verjemite, to doživeti ni prijetno. Tisti obup, malo jeze, malo vsega skupaj.« (Klopčič Florjan).*

Pri nesrečah po letu 2000 so bili problem mediji, *»ki so tako rekoč »podžigal strasti«, saj so fotografirali in snemali tiste otroke, jih objavljali po novicah. /.../. Menim, če ne bi mediji toliko »skakal okol in snemal objokane ljudi, bi blo dost manj stresn. Pa čakal so, ko smo posmrtno ostanke prnesl in hotl usak detajl posnet pa poslikat. Ni blo glih prijetn vse skupi.«³¹ (Klopčič Florjan).*

Če rudar po nesreči ni bil več sposoben za delo v rudniku, je dobil lažje »zunanje« delo, na primer v lamparni³² (servisiranje, polnjenje luči, ki so jih uporabljali rudarji, dolivanje kisline, popraviljanje samoreševalcev). Lahko so ga določili k vašhavarjem, ki so pucal³³ rudarske kopalnice. Nekateri so delili zaščitna sredstva, sporočali domačim novice o poškodovanih in umrlih. Rudnik je zgradil tovarno, ki se v sedanjih časih imenuje TIM (Tovarna izolacijskega materiala) Laško, v kateri so delali rudarji invalidi.

Če je prišlo do smrti, je rudnik z zajetnim finančnim vložkom sam priskrbel odškodnino družini. Otroci so, dokler so se šolali, dobili stimulatívno nadomestilo očetove plače. Vse se seveda z denarjem ni dalo, očeta niso mogli vrniti. A družin rudarjev, ki so se v nesreči poškodovali ali umrli, niso nikoli pozabili.

³⁰ Zmes premoga, kamenja in ogromnih količin vode.

³¹ Skakali okoli in snemali objokane ljudi bi bilo dosti manj stresno. Pa čakali so, ko smo posmrtno ostanke prinesli in hoteli vsak detajl posneti in poslikati. Ni bilo ravno prijetno vse skupaj

³² Svetlikarni

³³ Čistili

»Po pripovedovanjih očeta vem, da so bile zgodbe rudarskih nesreč »žive« še okoli 10 let po tem dogodku. Rudarji so več let na 1. november ob vhodih v jamo polagali vence v spomin svojih mrtvih prijateljev in sodelavcev«. (Klopčič Florjan)

Tudi krajanji so pomagali prizadetim družinam, še posebej pri kmečkih delih. Če je bilo potrebno narediti kakšno delo, so ostali pomagali po najboljših močeh. Velikokrat so sodelavci pobirali prostovoljne prispevke, poklanjali simbolična darila. V zadnjih letih rudarstva se je pomagalo le takrat, ko se je nesreča zgodila, kasneje skoraj nikoli.

4 VSAKDANJIK RUDARJEV IN NJIHOVIH DRUŽIN

4.1 Začetek gradnje rudarskih objektov

V Hudi Jami so v drugi polovici 19. stoletju zgradili dve rudarski enonadstropni stanovanjski hiši. V vsaki je bilo prostora za 4 družine. Okrog hiš je bil vrt. Stali sta nad Presečkom³⁴. Blizu je stala kovačnica, namenjena popravilu rudarskega orodja. Premog so vozili z vozovi, t. i. platonarji z veliko trugo³⁵, vsakega pa sta, po poti, ki se je imenovala »kojušnica«, vlekla dva konja. Tako se danes imenuje hrib nad Hudo Jamo. Ob vznožju poti so bili postavljeni bazeni. Vodo za čiščenje premoga so napeljali iz grabna³⁶. Leta 1920 so v Hudi Jami postavili »ta dolgo kolonijo«, z 10 stanovanji. Na koncu kolonij je stalo 5 stranišč, (prebivalci dveh stanovanj so uporabljali enega). Vsak teden so jih čistili s sirkovo krtačo, enkrat letno praznili greznico. Pravokotno na kolonijo je stala baraka. Za njo so postavili zajčjeke³⁷ in kurnike³⁸ za kure³⁹, ki so jih imeli za lastno rejo. Na koncu kolonije je stala skupna kuhinja z dvema pečema. Za kolonijo so stali vrtovi. Obdelovalne zemlje je bilo malo, zato so v njih pridelovali le najnujnejšo zelenjavo. Pozneje so vrtove uredili še na sprednji strani kolonije. Okrog leta 1929 so zgradili puršenhaus⁴⁰, v katerem je lahko živelo do 60 priseljenih rudarjev iz oddaljenih krajev. Zaradi vedno večjega števila rudarjev so kasneje zgradili barako še za 20 rudarjev. Vsaki družini je, ne glede na število otrok, pripadala manjša kuhinja, špajz⁴¹ in soba (Mavri, 2011: 49, 50).

4.2 Življenje v hausih

³⁴ Vhod v rov v Hudi Jami

³⁵ Lesen zaboj, ki so ga namestili na voz

³⁶ Potoka

³⁷ Zajčnik- hlev za zajce

³⁸ Kokošnjak

³⁹ Kokoši

⁴⁰ Samski dom

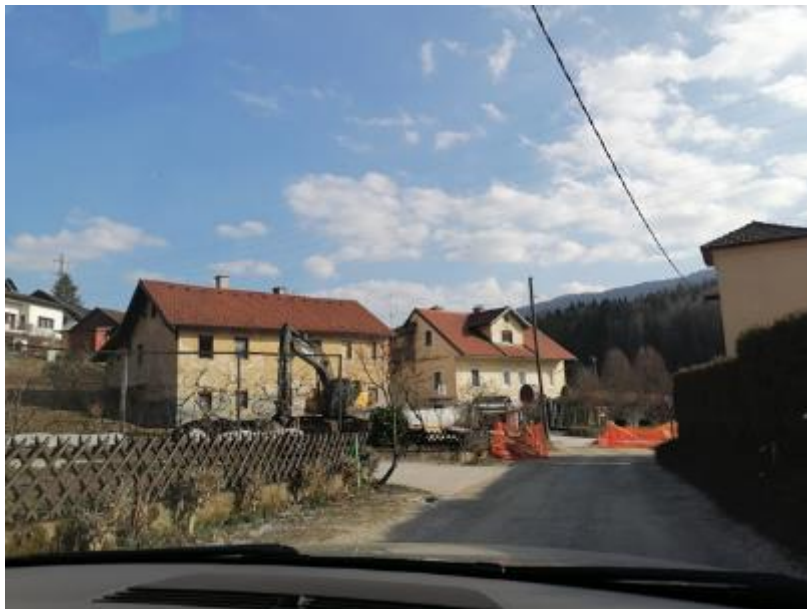
⁴¹ Shramba

Žene so v peči vsako soboto pekle kruh. Pri tem so si pomagale, pazile druga drugi na kruh, vmes so se šalile. Za ljudi iz »hausov« so bile zelo pomembne koline. Privoščili so si lahko enega ali dva prašiča, zajce in kokoši. Zaradi pomanjkanja prostora so prašiče težko vzredili. *»Za prebivalce hausov je bila zato kolina nekaj, če tako rečemo, odrešljivega in veselega. Zanje je bil velik uspeh, da jim je uspelo prašiča vzrediti in imeti svoje koline.«* (Florjan Klopčič)

V vrtovih, ki so bili običajno v bližini »hausov«, so pridelovali hrano za lastno porabo.

Žene in včasih še otroci so hodili pomagat kmetom pri opravilih. Ti so ponavadi prebivalcem »hausov« dali kakšen obrok hrane ali košček zemlje, da so lahko pridelali hrano zase in za živali.

Prvega in petnajstega v mesecu so prebivalcem »hausov« (ter tudi ostalim rudarskim družinam) iz konzuma⁴² s konji pripeljali potrebščine – hrano. Strošek prevoza so odtrgali od plače.

Slika 8: "Hausa"- Brezno 1 in Brezno 2 (Lasten vir.)

Slika 9: "Haus" - Brezno 3 (Lasten vir.)

⁴² Potujoča trgovina

Slika 10: "Haus" - Brezno 5 (Lasten vir.)

Slika 11: "Haus" - Brezno 7 (Google Street View)

Slika 12: Rudarska peč v Trbovljah (Lasten vir.)

4.3 Vsakdanjik rudarskih družin

4.3.1 Vsakdanjik rudarjev

Rudarji so vstajali ob 5. uri in si pripravili zajtrk (ponavadi so to storile žene).

V službo so hodili na izmene. Po drugi svetovni vojni so imeli dve izmeni, nato 3, kasneje 4. V času Jugoslavije so delali v dveh izmenah - 12-urni šiht. S štrajki jim je uspelo spogajati 8-urni delavnik. Delali so na »3 dritle«⁴³. Tri izmene so poimenovali: jutranja izmena (od šestih zjutraj do dveh popoldne), popoldanska izmena (od dveh popoldne do desetih zvečer) ter nočna izmena (od desetih zvečer do šestih zjutraj). Čas devetdesetih let prejšnjega stoletja je oče opisal z besedami: *»Vse kar smo naredili, je bilo vedno premalo«*. (Klopčič Florjan)

Zato so rudarji delali na štiri izmene. Rudarji so sicer rekli, da je izmena trajala 6 ur, ampak so potrebovali skoraj eno uro, da so peš prišli do delovišča. Ko so delali na 4 izmene, so morali, ko jim je obljest⁴⁴ dal delo, začeti z delom. Oče je v štirih izmenah delal približno 10 let. *»Na jutranjo izmeno sem hodil že okoli 4. zjutraj, če sem delal do dvanajste ure, sem bil ob 13.30 doma. Če smo imeli dopoldansko izmeno, sem moral ob 9.30 od doma, zvečer sem prišel okrog 19. domov. Če sem moral jet na popoldanski dritel⁴⁵, sem šel okrog štirih od doma, domov sem prišel ob pol dveh zjutraj. V primeru nočne izmene sem moral od doma ob 22.30, domov sem prišel okoli 7.30 zjutraj.«* (Klopčič Florjan)

Slika 13: Rudarji v opravi, v kateri so delali v rudniku (Franc Brlec - osebni arhiv.)

⁴³ Izmene

⁴⁴ Predelavec

⁴⁵ Odit na popoldansko izmeno

Zunanji delavci so delali večinoma zjutraj. V rudniku se je delalo 24 ur na dan. »Katerokoli izmeno je rudar imel, je hodil en teden v službo na isti dritl. Če je na primer rudar delal cel teden zjutraj, je v nedeljo začel z nočno izmeno. Če je hodil cel teden popoldne, je imel v nedeljo službo zjutraj. Če je imel cel teden nočni dritl, se mu je v nedeljo začel popoldanski dritl.« (Klopčič Florjan)

Do rova so odšli peš, bolj oddaljeni so imeli organiziran prevoz z avtobusom. Ob prihodu na delo so se rudarji v vašhavi⁴⁶ preoblekli v delovna oblačila, zatem v lamparni vzeli jamsko svetilko. Za to so potrebovali markico⁴⁷ – dali so jo svetilničarju, ta jo je obesil na posebno ploščo (bila je stalni zanesljivi pokazatelj, kateri rudarji so bili v določenem trenutku v jami). Pred odhodom na delovišče so se zbrali v frlescimru⁴⁸, kjer so preverili prisotnost. Štajger jih je seznanil z delom tistega dne. Na delovišča blizu vhoda v rudnik so odšli peš, na oddaljena so jih peljali z majhnim vlakom, ki ga je vlekla jamska lokomotiva.

Slika 134: "Markice" na plošči (Lasten vir.)

Na numeri⁴⁹ so bili rudarji samostojni. Delo so med izmenami predajali na delovišču, med delom je vsaj enkrat prišel nadzornik ter preveril napredek.

Ob vrnitvi iz jame je rudar vrnil svetilko, kot dokaz je nazaj dobil svojo markico – tako se je odmaknil s plošče. Odšel je do vašhave⁵⁰, v njej se je slekel, umil ter oblekel v oblačila, v katerih je prišel delo (Mavri, 2011: 49–52).

⁴⁶ Umivalnica

⁴⁷ Kovinska ploščica

⁴⁸ Prizivnica

⁴⁹ Številki, jamskih deloviščih

⁵⁰ Umivalnica

Slika 15: Novejše svetilke (Lasten vir.)

Včasih so se med delom dogajale kakšne »nesreče«. »Rudar je filal v hunte⁵¹, vmes je zaspal. Seveda se je premoga med njegovim spanjem veliko nabralo. Ko je prišel njegov nadzornik, je le ta v šali rekel: »Ej, js te bom kr ubeu.«⁵² Rudar mu je odgovoril: »Vi me kr dejte, sej bom šou pa domou.«⁵³ (Brlec F.)

4.3.2 Vsakdanjik rudarskih žena in otrok

Knapovske⁵⁴ žene in otroci so v preteklosti hodili pomagat bližnjim kmetom pri kmečkih opravilih in tako zaslužili kakšen kos kruha ali obrok. Otroci so pomagali po pouku v šoli, ženske že dopoldan. Pogosto so dobili plačilo v naturalijah: jabolka, krompir, zelje ali druge povrtnine. Lahko so v najem dobili manjše površine zemlje, kjer so si pridelali najnujnejša živila (krompir, fižol in zelje).

Na območju Kuretnega, Brun in Trnovega Hriba je bilo zaradi rudarjenja poškodovanih nekaj kmečkih objektov. Trboveljska premogokopna družba (kasneje TPD) je ta posestva odkupila, v njih so kasneje živele rudarske družine. Del njivskih in travniških površin je dala TPD pogozditi s smrekami, ki so služile za jamski les (Mavri, 2011: 49–52).

Otroci so od petega leta dalje odhajali z ostalimi družinskimi člani (razen rudarja) na polje. Običajno so s seboj odnesli grabljice in motiko. Ob nedeljah je moral najmlajši otrok v družini

⁵¹ Nakladal z lopato v jamske vozičke

⁵² »Ej, jaz te bom kar ubil«

⁵³ »Vi me kar dajte, bom šel pa domov.«

⁵⁴ Rudarske

vsem družinskim članom očistiti čevlje – jih skrtačiti in namazati. Starejši otroci, tako deklice kot dečki, ki so že hodili v šolo, so pasli ovce pred poukom in po pouku. Šoloobvezni otroci (od šestega leta naprej) so imeli ob nedeljah prosto popoldne za igro (Barič, 2006: 13).

Otroci so morali staršem pomagati bolj kot danes. Šola je bila pomembna, tudi domačo nalogo so morali napraviti. Ko so prišli iz šole, so morali pomagati staršem pri kmečkih opravilih (košnja, delo v hlevu ...) oziroma so pomagali okoliškim kmetom. Zvečer so lahko delali nalogo. Matere so čez cel dan imele dovolj dela na kmetijah – z gospodinjskimi opravili ter z urejanjem hiše in njene okolice. Očetje so domov prihajali utrujeni, včasih še opiti, zato je morala mati opraviti tudi kakšno »moško« delo – sekanje drv, košnja trave ipd.

4.4 Priseljeni rudarji

Priseljenci so bili predvsem mladi fantje, ki so v rudarske kraje prišli zaradi rudarskega poklica. Takrat niso bili najbolj priljubljeni, a so si sčasoma pridobili zaupanje domačinov. Rudarji so jim rekli »purši«. V Sedražu sta dva veleposestnika z veliko zemlje tem fantom redno dajala streho nad glavo, ki so jo plačevali z delom na posesti. Hrano so plačevali od zaslužka v rudniku. Pri veleposestnikih in bogatejših kmetih so živeli fantje in dekleta, zato so se nekateri »poparčkali«. Za skupno življenje so se preselili v »hause« in imeli družine. Med bivanjem v »hausih« so si priseljenci privarčevali dovolj denarja za nakup hiš v bližnjem Trnovem Hribu ali v okolici Sedraža.

V Trnovem Hribu in v Klenovem (nekdaj Gorica) je bilo do pustošenja trtne uši (pribl. leta 1909) ogromno vinogradov. Ko so trte posekali, je ostalo veliko praznih parcel. Nekaj si jih je lastil rudnik. Priseljenci so od rudnika ali privatnih lastnikov kupili parcele, na nekaterih so stale viničarske hiške in jih obnovili. Spet drugi so gradili na novo. Ljudje, ki so delali v rudnikih, so bili precej varčni, predvsem pa pridni. Če si je kdo od priseljencev uspel v teh rudarskih krajih kupiti parcelo, začel obnavljavljati oz. graditi na novo so mu na pomoč priskočili lokalni prebivalci in pomagali pri delih.

Moj oče je že kot otrok pomagal svojemu očetu pri delu. Večkrat sta šla komu pomagat.

»Ko sem bil star manj kot 7 let, me je oče vzel s seboj. Šel je pomagat pokrivat streho njegovemu kameratu. Moram priznati, da sem se marsikaj naučil, čeprav so me bolele roke in noge. Ko je nekdo gradil, so mu vsi solidarno pomagali. Ni bilo potrebno plačevati zidarskim mojstrom. Nekdo je znal napeljevati elektriko, spet drugi je znal zidati, tretji prekrivati strehe. To je bilo kar zanimivo. Jaz se spomnim sedaj že pokojnih rudarjev cimermanov⁵⁵. To sta bila dva moška, ki sta v Sedražu in okolici gradila grušte⁵⁶. Trije so bili zidarji. Vsem so ometavali in zidali. Ostali so bili »helferji«. Pomagali so pri drugih delih – prinašanje kamenja, opeke ...« (Klopčič Florjan)

⁵⁵ Mizarjev ostrešij

⁵⁶ Ostrešja

Tisti, ki so varčevali še naprej, so si lahko kupili kakšno kravo. Sčasoma so hause, ki so ostajali prazni, začeli naseljevati ljudje s socialnega roba družbe. Tako so nekdanji urejeni hausii začeli propadati.

Če primerjamo rudarje, ki so živeli v hišah in tiste v »hausih«, so bili tisti v hišah bolj cenjeni, saj je to pomenilo, da so morali do hiše priti z delom. Priseljenci so se večinoma trudili, da bi samske domove ali pa »hause« čimprej zapustili. Tisti, ki so bili v »hausih« in so varčevali, so se v približno 10 letih odselili. Kdor je lahko kupil posest, je imel večjo odgovornost in veljavo. Mnogim je to uspelo že v dveh ali treh letih. Tisti, ki pa zaradi različnih razlogov iz »hausov« niso odšli, so ostali na družbenem robu.

Slika 14: "Haus" v Trbovljah - v teh so živeli tudi Sedražani (Lasten vir.)

4.5 Preživljanje prostega časa

Prosti čas, ki ga je bilo malo, so rudarji izkoristili za družabno življenje. Znali so se zabavati. Starejši rudarji se radi spominjajo luštnih cajtov⁵⁷, ko še ni bilo televizij, mobilnih telefonov in ostalih stvari sodobnega sveta. Imeli so organizirano delovanje v okviru Sokolov ali Krekovih družin. Krekovci so igrali dramska dela, za katera jih je na začetku navdušil učitelj Bratuš, kasneje jamski nadzornik Sušič. V okviru Krekove družine je bila ustanovljena Tamburaška skupina. V društvih so se kmečki ljudje družili z rudarji. Ob cerkvenih praznikih in nedeljah so šli na Šmohor, Mrzlico ali Kal ter se družili z drugimi. Ob sobotah in nedeljah so se zabavali in pili v gostilnah. Tam je bilo najbolj veselo prvega in petnajstega v mesecu. Pretepi so bili nekakšna stalnica, zato je bil včasih kdo ubit, če so se preveč razbesneli. Pijančevanje se je pojavilo zaradi narave rudarskega dela, stalnih nevarnosti, suhega jamskega zraka, slabih življenjskih pogojev in splošne brezizhodnosti. Žrtve so bile tu predvsem žene in otroci (Mavri, 2011: 49- 52).

⁵⁷ Lepih časov

Po vojni so v Stokavski gostilni v Sv. Jedrti prirejali dramske predstave. Neuradno naj bi se združili v Kulturno prosvetno društvo France Prešeren. Glavni organizatorji so bili krajevni učitelji, izvajalci pa vaščani Sedraža, Breznega, Govc, Bukovce in Trnovega. Po gradnji združnega doma, ki še stoji, se je kulturno dogajanje v okraju še okrepilo. V petdesetih letih so ustanovili tamburaško skupino Rudar.

Na začetku osemdesetih let 20. Stoletja so ustanovili moški pevski zbor Sedraž (MoPZ Sedraž), kasneje še Kulturno društvo Sedraž (Mavri, 2011: 304, 305).

Ob običajnih večerih so otroci ležali na krušni peči, se pogovarjali s starši, drugače pa poslušali pogovore odraslih (Barič, 2006: 17).

Rudarji so se v Sedražu srečevali na gasilskih veselicah, saj rudarskih v kraju niso prirejali. Edini večji dogodek rudarskega stanu je bila proslava na god sv. Barbare, ki se je začela z rudarsko procesijo ob spremljavi rudarske godbe Hrastnik, končala pa ob cerkvi sv. Jedrti. Leta 2020 bi se 4. decembra zgodila že 21. tradicionalna prireditev, a je bila zaradi epidemije koronavirusa odpovedana.

Rudarji so se večkrat zbrali v gostilnah – nekateri vsakodnevno. Ob poti domov je bilo veliko gostiln, v katerih so se ustavili. Če so popili preveč, so se čustva razvnela in slabi volji je sledil pretep, veselju pa ples. V gostilne ženske niso smele, niti upale niso, razen bolj možatih. Včasih se je zgodilo, da je takšna ženska stopila v gostilno in »odvlekla« moža domov. Naslednji dan je bil tarča posmeha, ostali sodelavci so ga zmerjali s copato in podobno. Pa vendar se je to pozabilo in spet so pili skupaj naprej. Ob petkih je bilo pijančevanje najhujše, saj občasno čez vikend ni bilo treba v službo. Veljalo je nenapisano pravilo, »če nisi hodil v gostilno, nisi bil ta prau knap⁵⁸«.

Spopadi so bili po večini v »okajenem stanju« besedni, včasih je padla tudi kakšna pest. Vse to so v treznem stanju obžalovali in ostali prijatelji še naprej. Pri nekaterih hišah so ženske »nosile hlače«.

»Ženske so šle le redko zraven, nekaterim moške niti pustili niso. Večina žensk si v gostilno niti upalo ni – so bile pa seveda izjeme. Enkrat so moški kartali v gostilni. Mimo je prišla ena izmed žena, pograbila ves denar, naslednji dan pa si z istim denarjem kupila plašč v Laškem. Zanimivo je, da se moški niso nič upirali. Je pa res, da je bila to ena izmed tistih žensk, ki se moških ni bala in so se skoraj oni nje.« (Učakar E.)

Marsikatera družina je zaradi alkohola trpela. Veliko rudarjev je plačo zapravilo v parih dneh, potem so pili »na kredo«. Zapitek so poravnali pri naslednji plači in zgodba se je ponovila. Primankljaj v družinah iz »hausov« so večkrat »blažile« mame, ki so hodile na delo k okoliškim kmetom. Ali so se pa tudi same zaposlile na separaciji rudnika, kjer so pred sto leti delali tudi otroci.

Okoli leta 1980 se je točno vedelo, katero obdobje je bilo – pred plačo, v času plače, ali po njej. Pred plačo je bilo zatišje. Uporabljali so posebne izraze. En dan pred plačo je bila »Marija

⁵⁸ Pravi rudar

trošt«, ker so se rudarji troštali⁵⁹, da bodo dobili plačo. Ko je bila plača, so rekli, da je bila »Marija gelt«. Gelt je pomenilo dar. Ko je bila plača, je bila v teh »hausih norišna⁶⁰«. Rudarji so šli takoj po »šihthu« v gostilno. Ko so prišli domov, je bilo druge vrste rajanje – konflikti, saj žene niso odobravale pitja alkohola svojih mož. Vedele so, da je del plače »šel« in bo mesec dolg.

Gospod Kolenc se spominja: *»Ko sem jaz hodil na »šihth«, je bila praksa, da so šli rudarji po »šihthu« v gostilno na pivo⁶¹. Ker sem jaz hodil v rudnik, glavo sm meu pa doma na kmetiji⁶², sem šel vedno čimprej domov. Ko sem šel mimo mojih kameratov, ki so popivali, so me vedno dražili: »Dej, Oto, a boš še ti enga?«⁶³ Ampak se jim nikoli nisem pridružil zaradi pomanjkanja cajta⁶⁴. Sicer sam ne vidim slabe stvari v tem, saj so se vseeno podružili in poklepetali. Če količina pirov⁶⁵ ni šla čez meje, je bilo vse v redu. Sedaj, ko pa ne hodim več k rudniku, včasih pogrešam svoje kolege⁶⁶. Takrat si rečem: »No, če pa bi si uzeu cajt, pa bi lahk se z njimi podružu«⁶⁷.« (Kolenc O.)*

4.6 Odnosi in druženje rudarskih družin in krajanov

Otroci so odrasle bolj spoštovali kot v modernih časih. Starše so vikali, vrstnike tikali. Do starejših so otroci imeli strahospoštovanje. Če so se odrasli pogovarjali, so morali oditi stran. Večjih kazni ni bilo, saj je bil dovolj očetov povzdignjen glas ali kazanje na pas. Vseeno so se otroci in odrasli imeli med seboj radi ter se spoštovali. Le redko se je zgodilo, da otroci niso ubogali na besedo. Takrat so jo dobili za ušesa ali pa s pasom po zadnji plati. Šibanje⁶⁸ je bilo zelo redko uporabljeno. Otroci in starši so bili skoraj vedno skupaj. Druženje je potekalo ob praznikih, delu, sejnih, svatbah in porokah. Ločeno so čas preživljali le takrat, ko so bili otroci pri pouku, očetje pa v službi.

Ko so gospodinje pekle kruh, so naredile še nekaj manjših hlebčkov za vaške otroke. Ob njihovem obisku so jim poleg hlebčka kruha podarile še suho sadje (Barič, 2006: 15–17).

Nekaj rudarjev, ki so živeli v Sedražu in okolici, je delalo v Hudi Jami in Govcah, drugi v Zasavju. Zasavski rudarji so bili ta haupt⁶⁹. Imeli so višje plače, v rudniku boljšo opremo. Vseeno so imeli več dela, saj je bila proizvodnja večja. Vedno je bilo malo rivalstva. Večkrat

⁵⁹ So pričakovali

⁶⁰ Zmeda, nered

⁶¹ Pivo

⁶² Glavo sem imel pa doma na kmetiji

⁶³ »Daj, Oto, ali boš še ti eno pivo?«

⁶⁴ Časa

⁶⁵ Piva

⁶⁶ Prijatelje

⁶⁷ »No, če pa bi si uzel čas pa bi lahko se z njimi podružil.«

⁶⁸ Kazen s šibo

⁶⁹ Glavni

so se med seboj zbadali, npr. »Tih bot, Hudojamčan«⁷⁰ in potem oni nazaj. Za kraj se je vedno stopilo skupaj. Ni bilo važno za koga se je delalo. Tudi drugače so si zelo pomagali.

Včasih se niso veliko pogovarjali. Večinoma sta se med seboj pogovarjala le mama in oče. Če so prišli obiski, so otroci nekako vedeli, da morajo oditi. Šli so se igrat, »ta stari« pa so imeli svoje pogovore. Če so kaj rabili, so jim otroci morali prinesiti. Večurnih pogovorov o rudarstvu ni bilo. Če se je zgodila kakšna nesreča, je oče kaj na kratko povedal.

Še pred 100 leti so bili rudarji in nadrejeni enakovredni med delom v rudniku in pri druženju zunaj njega. Vodilni so se družili z »navadnimi« rudarji. *»V najglobljem socializmu so se te razlike v gostilni kar razblinile. Takrat so bili vsi prijatelji v rudniku in zunaj njega. A vedno ni bilo tako. »Ko sem jaz hodil v službo je vodstveni kader šel v boljše gostilne, delavci v slabše. Jaz nisem nikoli ravno po gostinah hodu⁷¹, vseeno pa vem, kako je blo⁷². V jami ni bilo nekih težav, zunaj nje pa se je vodstveni kader nekako sramoval delavcev.«* (Klopčič Florjan)

Slika 15: Rudarska družina okoli leta 1974 (Ljubo Vuga - osebni arhiv.)

⁷⁰ »Tiho bodi, Hudojamčan«

⁷¹ Hodil po gostilnah

⁷² Bilo

4.7 Dohodek

Colnga⁷³ je bila petnajstega vsak mesec. Na ferdinstu⁷⁴ je bilo zapisano število opravljenih šihov, zaslužek in odtegljaji. Med dvema plačama je vsak rudar prvi dan v mesecu prejel foršus⁷⁵. Višina plače se je skozi leta spreminjala. Na začetku je bila nižja, s stawkami so poleg 8-urnega delovnika dosegli tudi višje plače.

Od leta 1900 (približno) so bile plače rudarjev nizke. Tričlanska družina je z rudarsko plačo težko preživela. Sploh v hausih, ker niso skoraj ničesar pridelali. S štrajki so se plače zvišale. Okoli 1990. leta so bile v jugoslovanskem povprečju, kasneje tudi v slovenskem. Niso bile *»ravno bajne, vendar še vseeno višje kot sedanje minimalne plače«*.

4.8 Otroške igre

Otroci so si večino igrač izdelali sami, v okolici Sedraža predvsem iz drevesnih rogovil. Znali so si narediti žogo iz v kroglo zvezanih krp, igrali so se pastirske igre. Ena izmed takšnih se imenuje »pilote zabijat«. Dva primeta tretjega za noge, četrti se skloni in ga prime za kolena. Vsi stojijo na pobočju. Tretjega je potrebno zanihati, da trči z zadnjico v četrtega. Igra se konča, ko se četrti otrok zvrne po pobočju. Ta igra je prišla prav predvsem za moč in ravnotežje. Druga je »bitka na konjih«. Dva večja fanta nosita na ramenih dva manjša. Manjša dva merita moči. Zmaga tisti, ki ostane na ramenih. Večkrat so se igrali tudi skupinsko igro ringlšpil⁷⁶. Štirje otroci v krogu sedejo na tla, dvignejo noge v zrak tako, da se dotikajo s petami. Zatem pristopi še druga štirica in vsi se primejo za roke. Tisti štirje, ki stojijo, pričnejo hoditi v krogu, obenem pa dvignejo od tal tiste štiri, ki so na tleh. Tako krožijo kot vrtiljak.

Spomladi je bil najlepši čas za igro. Na pašnikih so izdelovali piščalke iz leskovih, vrbovih, jesenovih ali kostanjevih vej. Fantje so lovili polhe. Najprej so ga izgnali iz dupline, zatem pa ulovili. Včasih so se fantovske in dekliške igre prepletale (»zemljo krast«, »tancanje« ...). Če žoge niso naredili iz krp, so uporabili jopico, ki je bila po igri povsem neuporabna. Dekleta so rada ustvarjala iz bičevja. Uporabno je bilo za pletenje in manjše pohištvo, kot na primer stolčke. Ko so bili sami, kar je bilo redko, so radi brali (Barič, 2006: 18).

⁷³ Plača

⁷⁴ Plačilnem listu

⁷⁵ Predujem plače

⁷⁶ Vrtiljak

Slika 16: Doma izdelane sani rudarskih otrok (Lasten vir.)

4.9 Hrana in pijača

Rudarska prehrana je bila vedno bolj skromna, najbolj v hausih. Rudarske družine so večinoma jedle doma pridelano hrano. Tisti, ki so živeli v »hausih«, so pomagali delati na kmetijah, zlasti žene v času rudarjenja njihovih mož. Tisti rudarji, ki so hkrati še kmetovali, so pridelke prodajali tudi meščanom. Seveda ne smemo pozabiti, da vsi kmetje niso bili rudarji. Številni prebivalci so se preživljali le s kmetijstvom in založništvom (Hren Medved, 2017: 203).

Rudarji, ki so živeli na kmetijah, so na njivskih površinah pridelovali pšenico, koruzo, krompir, zelenjavo (solata, paradižnik, zelje, korenje) ... Njivske površine so bile ogromne, veliko večje kot sedaj. Trudili so se, da bi imeli čimbolj samooskrbne kmetije.

Gojili so sadje, predvsem jabolka, hruške in grozdje. Delali so razne kaše, predvsem pa so sadje sušili. V vasi Klenovo so imeli posebne sušilnice sadja – ferjače. Bilo jih je več, vendar je le še ena obnovljena na kmetiji Košič. Sušilnice niso imeli vsi, ampak le tisti, ki so imeli malo več zemlje. Ker sladkorja ni bilo, so s suhim sadjem sladkali močnike, kaše. Večkrat so sadje uporabljali namesto zabele, kuhali so ga tudi kot kompot. Tekočino so pili za žejo.

Pogosto so jedli zelo cenjena sladka jabolka. Imajo poseben okus in plodovi zdržijo dlje, jablane pa zrastejo tudi v slabših pogojih. Jabolka so primerna za predelavo in sušenje. Niso pa najbolj primerna za jabolčnik.

Mesa skorajda ni bilo na jedilniku, morda enkrat na teden in ob praznikih, vedno za božič in veliko noč.

Otroci so bili veseli, ko so mame naredile knapovsko sonce⁷⁷. V rudarskih časih so ga pekle v okrogli obliki in je res imel izgled sonca. Značilen je bil predvsem za tiste rudarje, ki so delali v Zasavju.

Ob sobotah so v kolonijah ženske pekle kruh. Ker je bila ena peč oz. dve sredi kolonije, so se morale razvrstiti. Tista, ki je zjutraj začela peči, je bila naslednjič zadnja, saj je prva porabila največ kurjave, zadnja najmanj. Ker se je večkrat zgodilo, da je očetova plača ostala v gostilni, je bilo živeža malo. Otroci so na skrivaj hodili po kruh, ki ga je včasih zmanjkalo pred naslednjo soboto oz. pred naslednjo peko kruha. Kruh so ob sobotah pekle tudi lokalne prebivalke. Glavna razlika je bila v tem, da so lokalni prebivalci imeli vsak svojo peč. S pečjo so se pozimi grelji, v kolonijah pa so v vsakem stanovanju imeli štedilnike – »gašprčke«, na katerih so čez teden kuhali.

Tudi ostale krajanke so kruh pekle ob sobotah zjutraj. Zakurile so krušno peč in zamesile testo za nekaj hlebcev. Ko zamrzovalnikov še ni bilo, je bilo težje obdržati svež kruh. V soboto in nedeljo je bil svež, proti petku že zelo trd. A kljub temu se kruha med tednom ni peklo. Intervjuvanka mi je zaupala, kaj se je dogajalo ženskam, ki so bile višje rasti. *»Naša mama je sem prišla leta 1937, imeli so črno kuhinjo. Naša stara mama je bil manjše rasti in je šla pod dimom ven. Mama pa je bila višje rasti. Ko je začela kuriti, je bila ravno v dimu. Pa je npr. prišla iz tranka⁷⁸, njen mož je imel popoldanski »šiht«, ona je zakurila, vendar, namesto, da bi kuhala, je morala stati zunaj. Že kar naslednje leto je imela šporhet⁷⁹. Izjemno se je veselila bele kuhne⁸⁰. Tam, kjer je bila prej doma, so že imeli šporhet.«* (Učakar E.)

Prav tako kot ostale stvari, so se tudi rudarske malice skozi čas spreminjale. Najprej so rudarji malico nosili od doma, če doma ni bilo živeža, tudi s seboj niso mogli ničesar nesti. Ti rudarji so po poti nabrali kakšno sadje, pozimi zamrznjenega. Včasih so premogli kakšen kos kruha. Le redko so s seboj nesli kakšen kos klobase ali špeha⁸¹. Zgodilo se je tudi, da so malicali pečena kokošja jajca.

Po letu 1990 je bilo za rudarsko malico dobro poskrbljeno. Dobili so bone in v menzi so si pred šihom vzeli malico. Čisto na začetku so bile 3 možnosti – A, B in C. Kasneje so to ukinili, saj so si rudarji zmišljevali, kaj bojo jedli⁸². Potem je bila izbira prosta in vsak je vzel, kar je želel. »Menze« so se skozi čas spreminjale. Na koncu je bila to kar trgovina, v kateri so kupili kakšen sendvič, konzervo s hrano, čisto zadnja leta pa niti tega ni bilo več. *»Na poti do rudnika sem imel še pekarno. Enkrat na teden sem se tam ustavil, kupil dva bureka, ter enega dal sodelavcu.«* (Kolenc O.)

⁷⁷ Carski praženec

⁷⁸ Travnika

⁷⁹ Štedilnik

⁸⁰ Kuhinje

⁸¹ Slanine

⁸² Izmišljevali kaj bodo jedli

Večkrat so knapovsko malco⁸³, »skrito« v notranjih žepih službenih bluz, zavohale podgane. Podgane so v bluzo spodaj pregrizle luknjo in rudarju požrle malico. Običajno so takšnemu rudarju, ki je ostal brez živeža, priskočili na pomoč kamerati tako, da mu je vsak dal del svoje malice.

Malico so vedno jedli v jami, vendar le takrat, ko so imeli čas in jih je lahko nekdo nadomestil. Jedli so na koščeni mizi⁸⁴, sedli na tla ali na košček lesa. Sčasoma so si iz odpadnega lesa zbili simbolično mizo. Malico so jedli enkrat na izmeno.

Kasneje so bile moderne kranjske klobase. / ...Nekateri so, ko sem jaz delal, prišli na šiht in postali tako lačni, da so kaj pojedli že pred prihodom na delovišče .../ (Klopčič F.)

Knapi so večinoma pili vodo in jabolčnik. Po letu 2000 so v rudniku začeli piti kislo vodo⁸⁵. V zadnjih letih obratovanja so pili še druge brezalkoholne pijače – poleg vode še razne sokove. Okoli 70. let so v jami pili špricer z jabčekom⁸⁶, kar ni bilo čisto legalno, preganjali jih zaradi tega vseeno niso. Vina si v 80. letih niso mogli privoščiti, zato so pili domač jabolčnik. V zadnjem času so ob kakšnih srečanjih pili tudi pivo ali šnops⁸⁷. Ko je bil jabolčnik sladek in še ni »zavrel«, so ga pili tudi otroci. Iz rdečega ribeza so naredili sok. Včasih smo pili tudi domač čaj. »Naši mama in stara mama sta sušili olupke od jabolok. To je dala potem v vrečko in iz tega kuhala čaj.« (Učakar E.). Čaj je bil zato sladek, saj si sladkorja niso mogli veliko privoščiti. »Naša mama je potem že kaj kupila, stara mama je trdila, da ima kilo cukra dost⁸⁸ za pol leta ali pa liter olja. Ja, velika revščina je bila. Po 2 decilitra so kupovali olje. Pili smo tudi žitno kavo – »projo«. Mleko smo imeli bolj za beu kufe⁸⁹, ali pa smo vanj namakali kruh.« (Učakar E.)

Moj intervjuvanec mi je povedal prigodo o starem očetu njegove žene /...Ponoči je hodil »na šiht«. Mama mu je za večerjo vedno naredila knapovsko sonce. Imel je tri sinove. Ko je on večerjal, so sinovi zraven sedeli in gledali. Stari oče je »knapovsko sonce« razrezal, ko pa je na vilice napiknil zadnji kos, ter ga hotel dati v usta je eden od sinov rekel: »Lej, že ta zadnga nese.«⁹⁰ Oni so torej čakali, če bodo še oni kaj dobili, ampak je bil očitno oče preveč lačen .../ (Kolenc O.)

⁸³ Rudarsko malico

⁸⁴ Na kolenih

⁸⁵ Mineralno vodo

⁸⁶ Jabolčnikom

⁸⁷ Domače žganje

⁸⁸ Kilogram sladkorja dovolj

⁸⁹ Belo kavo

⁹⁰ Glej, že ta zadnjega nese v usta

4.10 Živali in rastline

Kolikor je bila hiša premožna, takšne živali so si lahko privoščili. Na pridelovalnih površinah so gojili žitarice, zelenjavo in sadje, kar so za življenje nujno potrebovali.

Družine, ki so živele v »hausih«, so lahko o drobnici ali kravi samo sanjale. Vsaka ženska je redila vsaj enega ali dva prašiča. Zemlje skoraj niso imeli, zato so ženske hodile k velikim kmetom v tabrh⁹¹, tam pa so jim bolj ali manj milostno dali košček njive, da so si tam lahko pridelale za prašiče, včasih tudi hrano za njihove družine. Ženske so prašiče vzredile z veliko muko.

Tisti, ki so živeli v hišah, so ponavadi imeli drobnico, krave, kokoši, race, gosi, purane, zajce. Konje so imeli le redki.

Kajžarji, ki so imeli manjše hiške in majhne posesti so lahko imeli kozo, mogoče dve. Dobili so mleko, mogoče kozlička.

Kočarji oz. majhni kmetje so imeli kravo ali dve, posledično še kakšnega telička. Krava je bila zelo cenjena – dajalaje mleko, meso, teleta.

4.11 Verovanje

V rudarskih krajih je bil odnos do krščanske vere različen. V času vojn naj bi bila cerkev na nek način nepomembna, celo »kazniva«. V Zasavju so bili t. i. »rdeči revirji«. Če je kdo v Zasavju omenil sv. Barbaro ali kateregakoli svetnika, ni bilo najbolje. V občini Laško pa je bila vera precej »globoka«. *»Okoli leta 2008 so, ko sem delal v rudniku, pred vhod postavili kapelo. Zato sem rekel direktorju: »Kako to?« Odgovoril je: »Ja veš, cajti⁹² se spreminjajo. Mogoče bo sv. Barbara obvarovala rudnik pred zaprtjem.« Sicer sedaj še sam ne vem, v kakšnem stanju je sedaj ta kapelica, ko so ta novi jašek podrli. Če pa že ni obvarovala rudnika, je vsaj rudarje kolikor toliko.«* (Klopčič F.)

Na območju Govc je bila vera precej »globoka«. *»Moj oče je enkrat v rudniku na polnočnice pel, drugače ne bi smel. Na verski praznik so morali delati, kar je bilo zelo hudo za verne ljudi. Bil je pevec. Njegov sodelavec se spominja, da so vsi začeli jokati, ko je začel peti pesem Sveta noč. Po pripovedovanjih je bilo to kar sredi dela. Moj oče je bil zelo veren. V rudniku ni bilo veliko vernih ljudi – štajgerji in ostali nadrejeni niso bili verni. Če bi ga slišali, ko je pel, bi ga lahko napodili iz »šihta«.* (Učakar E.)

⁹¹ Na delo

⁹² Časi

4.12 Oblačila

Oblačila rudarskih družin so bila »srednjega standarda« – niso nosili blagovnih znamk, niti uničenih in starih oblačil. Če so se npr. dolge hlače zelo raztrgale, so jih mame spremenile v kratke hlače. Včasih so kakšna oblačila predelale. Otroci so oblačila nosili eden za drugim. Če so imeli npr. 3 otroke, je najstarejši dobil nova oblačila, drugi otrok je nosil oblačila najstarejšega, najmlajši pa za obema starejšima. Mlajši otroci pogosto tako niso dobili novih oblačil. Najprej so imeli oblačila »za kam it, ko so se znucala, so bla za doma«⁹³. Vsak otrok je imel npr. 3 majice, 3 hlače ... Ker so tisti rudarji, ki so se ukvarjali še s kmetijstvom, svoje izdelke prodajali meščanom, so jim ti večkrat prinesli »bolj moderna«, meščanska oblačila za njihove otroke.

Tudi čevlje so zavrgli šele, ko so bili podplati preveč preluknjani.

Rudarske družine se po oblačilih običajno niso ločile od kmečkih. Rudarji so zaslužili malo več, a nikoli ni bilo velikega razločevanja. »Tokrat se ni gledalo na firme⁹⁴ oblačil. Jopice so nosili znamke Jasa ali pa Toper, predvsem večinoma jugoslovanske firme.⁹⁵« (Klopčič F.)

»Jaz se spomnim par takih primerov tudi iz mojega otroštva, ko sta oče in mama delala v štokglajzi⁹⁶ in so bile plače res slabe. Nekateri so bili vseeno pridni in se trudili, spet drugi pa so kdaj popili kaj alkohola preveč in tako zapravili denar« (Klopčič F.)

»Večjih razlik ni bilo, vsaj kar se oblačenja tiče, niso en drugega zajbaval⁹⁷ Spomnim se, ko smo šli v 5. razredu v šolo v naravi na Lisco. Takrat so bile še take zime, da jih sedaj lahko še samo sanjamo. Vsi smo imeli smuči, takšne in drugačne, nihče ni izstopal s kakšno firmo⁹⁸. Mogoče je bila kakšna zbadljivka, več ne. Rudarski otroci smo bili kar na sredini, ne čisto na robu.« (Klopčič Florjan)

Včasih je bilo blago za oblačila izredno težko dobiti. Če so si družine nekako uspele privarčevati denar, je prej zmanjkalo blaga, kot bi ga lahko kupile. »Moji sestri sta, ko sta bili stari okoli 10, 12, šli spat k njeni teti, ki je imela hišo pri trgovini. Nato sta ob štirih zjutraj šli čakati, da se bo trgovina odprla. Ko pa sta prišli na vrsto, pa blaga ni bilo več. Zato sta potem domov prišli čisto objokani /.../ Mama je imela samo ene hlače nogavice, ki jih je šparala, za h dohterji⁹⁹.« (Učakar E.)

⁹³ Najprej so nova oblačila nosili, če so kam šli, ko so se obrabila, so jih nosili doma.

⁹⁴ Znamke

⁹⁵ Znamke

⁹⁶ Slepí tir, priključek k glavnemu tiru

⁹⁷ Niso se norčevali en iz drugega

⁹⁸ Znamko

⁹⁹ Varčevala za k zdravniku

4.13 V druge države po potrebščine, nadomestilo tujega blaga

V Avstrijo so v 90. letih hodili ljudje, ki so sedaj stari okoli 50 let. Otroci so le redko dobili karkoli iz drugih držav. V 80. in 90. letih so bile med drugim popularne JOLLY barvice. Le redko kdo od šolarjev jih je dobil.

Večjih razlik med jugoslovansko in avstrijsko robo¹⁰⁰ ni bilo. Namesto JOLLY barvic so otroci uporabljali barvice znamke SATURN. Flomastri so bili znamke TOZ. Velikokrat so iz Avstrije pripeljali kavo.

Ljudje iz Zasavja in občine Laško so se zaradi manjše oddaljenosti vozili v Avstrijo in ne v Italijo. V Avstriji so bili večkrat z razvojem na višji stopnji razvoja kot v Sloveniji. Enako je bilo z barvnimi reklamami, kot mi je povedal moj ati. *»Brat mojega starega očeta je živel v Gradcu ... Vem, da so tam že pred letom 1980 poznali reklame. Ko nam je on poslal del reklame, na kateri je bila ena kotna brusilka, motorna žaga in še nekaj drugih stvari, se nam je zdelo, kot bi iz veselja padl¹⁰¹. Mi smo kar gledali, slika je bila že barvna, obrobljena. Mislili smo si: »Kako je to mogoče?!« (Klopčič F.)*

4.14 »Privilegiji rudarjev«

Rudarji so imeli le en privilegij – enkrat na leto je vsak rudar dobil 3600 kg premoga. Dobili so rdeče karte, na njih so bili narisani vozički. To je pripadalo vsem delavcem rudnika – tudi tistim, ki so delali na deloviščih zunaj rudnika. Po »hausih« in tisti, ki niso imeli hoste¹⁰², so dobili še jamske drve¹⁰³. Za kurjavo je bilo poskrbljeno.

4.15 Zdravstvo in higiena rudarskih družin

V Sloveniji je bila javna higiena vse do konca 1. svetovne vojne precej omejena. Zanjjo sta skrbeli le državna sanitetna služba ter samouprava bolniških blagajn in bratovskih skladnic¹⁰⁴. Pooblaščenca teh dveh dejavnosti so bili okrajni in občinski zdravniki, mestni fizikati¹⁰⁵, posebni zavodi ter bolnišnice. Bivalni pogoji v delavskih stanovanjih niso bili primerni za življenje – ogrožali so zdravje, ponekod telesno varnost stanujočih. Od začetka 20. stoletja se je stanje začelo izboljševati. Pred spremembami so bili za čiščenje ulic in odstranjevanje smeti zadolženi hišni lastniki, v 20. stoletju je skrb prevzela občina. V tem času se je počasi začelo

¹⁰⁰ Blagom

¹⁰¹ Iz veselja padla

¹⁰² Gozda

¹⁰³ Jamski les

¹⁰⁴ Blagajna v katero so rudarji redno vplačevali prispevke

¹⁰⁵ Urad, ki skrbi za higieno in preprečevanje nalezljivih bolezn

graditi vodovode, saj je bilo to zaradi zdravstvenih stanj ljudi takrat zelo pomembna stvar. Med rudniška poslopja so takrat dodajali vašhave¹⁰⁶, v katerih so se sčasoma lahko umivali tako rudarji kot njihove družine. V 50. letih 20. stoletja so bili ponekod v kolonijah vodnjaki le ob pečeh. Zaradi pomanjkanja pitne vode so imeli v gostilnah na šankih (točilnih mizah) škaf z vodo, v katerem so natakariče splakovale kozarce. Vodovode so zato začeli graditi zaradi zdravja ljudi v hausih. Oblačila so gospodinje prale vsakih 14 dni, nekatere tudi enkrat mesečno, saj niso imeli veliko oblačil (Mlakar Adamič, 2010: 43, 62).

Proti koncu 60. let se je začel dvigovati osebni in družbeni standard, to pa je pomenilo stremenje k izboljšanju bivanjskih, zdravstvenih in higienskih razmer in njihovo uresničitev.

Tako za rudarje kot za ostale prebivalce rudarskih krajev je veljalo, da so za njihovo zdravje skrbeli splošni zdravniki, ki so bili plačani s strani države ali občine, v kateri so delovali. Rudniki so sčasoma svoje delo razširili, v rudarske kraje je prihajalo več ljudi. Lastniki rudnikov so želeli čim manjše motnje dela, zato so se občine začele dogovarjati o skupnem zdravniku, a neuspešno. Lastniki rudnika so se odločili organizirati lastno zdravstveno službo. Bolnišnično oskrbo je organizirala bratovska skladnica. Rudarji so zato imeli boljše možnosti, predvsem v primeru daljših bolezni. Po drugi svetovni vojni je za zdravje skrbela država. Tako je skoraj vsaka občina pridobila zdravstveni dom (Šmit, 2012: 65–68).

4.16 Bolezni

Po 1. svetovni vojni se je pojavila epidemija črnih koz, ki je močno prizadela Sedraž, Rečico in okoliške kraje. Laški zdravnik dr. Čede je želel pomagati s cepljenjem, vendar se kmetje niso želeli cepiti, zato so uvedli denarne kazni. Zatem je prebivalce ogrozila epidemija davice in griže. Pravijo, da je v Rečici nekoč živelo veliko »nenormalnih« ljudi. Razlog za to naj bi bilo poročanje sorodnikov med seboj, predvsem bratrancev in sestričen, kar takrat ni bila redkost. Ta predel je bil znan še po samomorih, pretepih, pobjih. Posebnost Rečice je bila tudi golšavost, ki jo je povzročila pitna voda (Mavri, 2011:49–52).

¹⁰⁶ Rudarske kopalnice

5 POMEN RUDARSTVA ZA SEDRAŽ Z OKOLICO

5.1 Vas Govce, ki je ni več

Vas Govce je ležala 2 kilometra nad Sedražem na planoti pod Govškim brdom. Sestavljale so jo 4 kmetije (Jeski, Kurniki, Brgomaži, Govški).

Po 2. svetovni vojni je rudnik povečal izkop, začeli so razmišljati o kopanju premoga v polju Govce. Tam je bil sloj premoga bogat, zato so se dokončno odločili in leta 1960 začeli z izkopavanjem (Hren Medved, 2017: 205). Vaščane so obvestili, da se morajo izseliti in prodati kmetije. Kmetje so se pogajali, a neuspešno, zato je sledilo odseljevanje. Poslopja so se sčasoma začela podirati, zadnja je bila cerkev sv. Marije Magdalene. Čez nekaj let so ruševine Govške vasi izginile pod zemljo. Po ocenah naj bi bilo pod vasjo 60 000 ton premoga, a niso izkopali vsega zaradi bogatih vodnih virov. Rudnik so uradno zaprli leta 1992 (Prav tam.).

Zadnjo nedeljo v juliju, ko kristjani obeležujejo Magdalensko nedeljo, se ob govški kapelici zberejo nekdanji vaščani Govc ter po opravljenem mašnem obredu obujajo spomine na mlada, otroška leta ter nekdanjo vas Govce pred lovsko kočjo, ki je v bližini kapelice in območja nekdanje vasi (Mavri, 2011: 292–294).

Vas je bila v celoti samooskrbna. Ukvarjali so se s poljedelstvom, z živinorejo (govedorejo, ovčerejo, prašičerejo) in vinogradništvom, ki se je prekinilo zaradi trtnih uši. Te so okoli leta 1905 uničile vse nasade vinske trte v Sedražu in okolici. Govčani so bili znani po pridelovanju dobrega vina, od tega so imeli še dodaten zaslužek. Po propadu vinogradništva so prebivalci trto zamenjali s sadnim drevjem in tako se je v začetku 20. stoletja začelo v teh krajih razvijati še sadjarstvo. Med hrastniškimi rudarji so bili poznani po hruškovcu iz vinskih moštnic (Barič, 2006: 6).

Slika 17: Nekdanja vas Govce (Franc Brlec - osebni arhiv.)

Slika 18: Prostor, kjer je nekoč stala vas Govce (Lasten vir.)

5.2 Perkmandeljč

Perkmandeljč naj bi bil jamski škrat, ki se je pojavljal po vseh rudarskih krajih v Sloveniji. Na Idrijskem in Koroškem so ga poimenovali Berkmandeljč, v Zasavju Perkmandeljč. Po mnenju nekaterih rudarjev v resnici ni obstajal. Izmislili naj bi si ga iz različnih razlogov, kot so alkoholizem, prividi zaradi slabega zraka, naravni jamski pojavi in vraževerje.

Kot jamski škrat je imel tudi osebne lastnosti – bil je nagajiv, dobrohoten (pomagal je pri delu in svaril pred nesrečami), včasih je kradel olje iz rudarske svetilke ali pa si od rudarjev »izposodil« malo žganja ali malice.

Dobrim rudarjem je pomagal, slabim povzročal preglavice. Nekateri so ga imenovali »jamski hudič«, predvsem zaradi vragolij, ki naj bi bile njegovo delo. Pred rudarskimi nesrečami so podgane bežale od nevarnega mesta, rudarji so rekli, da hrup povzroča Perkmandeljca.

V resnici so bili tatovi malic glodavci – podgane, ki so bile včasih tako lačne, da je marsikateri rudar ostal brez malice, le redko vsi. Komur je malica ostala, jo je razdelil z ostalimi, ki so jo zaradi »Perkmandeljca« izgubili. Rudarji so si ga predstavljali kot majhnega možica z dolgo brado, špičasto kapo, velikimi, rdečimi, izbuljenimi očmi, z zeleno svetilko v roki (Barič, 2006: 43-44).

5.3 Praznovanje 1. maja

Rudarji so istočasno kot zahtevo za 8-urni delavnik želeli uveljaviti 1. maj kot praznik vseh delavcev. Tako so vsi delavci 1. maja 1890 prvič praznovali delavski praznik. Zaradi stavke leto pred tem so bile politične oblasti zaskrbljene, da bi se pojavili nemiri. V rudarske kraje na tem območju sta prišla dva vojaška bataljona, vendar je vse ostalo mirno. 1. Maj so sprva praznovali tako, da niso šli na delo, ampak v naravo. Proti koncu 19. stoletja so prirejali sprevede, ki so se zaključili z veselico. Te proslave so sčasoma postale zborovanja delavcev (Šmit, 2012: 13).

5.4 Ob posebnih dogodkih

5.4.1 Rudarska uniforma

Rudarji so nosili slavnostno rudarsko uniformo ob posebnih priložnostih. V začetkih rudarstva je uniforma obsegala srajco z naborki, usnjene dokolenske hlače, telovnik in črn suknjič. Rudarji so na glavi nosili kapo, kopači rudarsko kožo. Uradniki in člani rudarske godbe so bili še dodatno urejeni. Nosili so čake¹⁰⁷ s perjanicami, rudarske palice z izrezljanimi sekiricami in okrašenimi toporišči.

Črna noša, ki se je kljub zaprtju večine rudnikov ohranila do danes, se je sprva uveljavila v 19. stoletju na Slovaškem. Ta uniforma je malo posodobljena, sestavljajo jo črne hlače, črn suknjič, črna kapa in bele rokavice. Na suknjiču je prišitih 28 zlatih gumbov, ki naj bi predstavljali starost ob smrti sv. Barbare. Zanimivo je, da v nekaterih virih trdijo, naj bi bila ob smrti stara 33 let. Uniforme so nosili že v stari Jugoslaviji (Šmit, 2012: 74).

¹⁰⁷ Trda vojaška pokrivala

Na levi strani kape je rudarski znak. Na plašču je 28 gumbov. Po pravilih morajo biti vsi gumbi do vrha zaprti.

Uniformo so rudarji nosili še na pogrebih svojih stanovskih tovarišev in prijateljev in se jim s tem poklonili. Približno od 90. let naprej je več rudarjev obleklo svečane uniforme za k maši ob prazniku sv. Barbare in ob rudarskem prazniku 3. juliju.

Slika 19: Rudarji v svečanih oblačilih (Ljubo Vuga - osebni arhiv.)

5.4.2 Rudarska zastava

Rudarske zastave so več stoletij veljale kot povezava in nerazdružljivost rudarjev. V Sloveniji so jo prvi dobili v Hrastniku. Ta je bila prva celo v Jugoslaviji in na Balkanu. Leta 1870 sta rudniška paznika Simon Kos in Gašper Kiler predlagala, da bi rudarski uslužbenci kupili zastavo, okrog katere bi se lahko zbirali ob pogrebih sodelavcev ter rudarskih praznikih. Bila naj bi simbol zavednosti in vzajemnosti. Ta predlog so vsi z navdušenjem sprejeli. Vsak uslužbenec, tudi rudarji so se za nakup odrekli zaslužku ene izmene. Zastava je bila temno zelene barve, na eni strani jo je krasila podoba sv. Barbare, na drugi Matere božje (Šmit, 2012: 73, 74).

5.4.3 Rudarski pozdrav

Tudi po zaprtju rudnikov se nekdanji rudarji pozdravljajo s pozdravom, »srečno«, kot spomin na dni, ko je bilo zgodaj zjutraj potrebno oditi na šiht. Ta pozdrav ima pestro zgodovino. Izhaja iz tradicije na Saksonskem (nemška zvezna država). V 16. stoletju se je razširil tudi drugod. Ta pozdrav so uporabljali rudarji za željo po srečni vrnitvi iz rogov in kaže tudi na to, da se morajo rudarski delavci zanašati na srečo. Ta je bila pomembna za najdbe rude in srečen prihod iz jame. V tem pozdravu lahko, če dobro razmislimo, občutimo srčnost starih rudarskih vrednot. V današnjih časih je za marsikoga življenje namreč tekmovanje, cilj biti najboljši. Takrat je bilo življenje sodelovanje in sloga, cilj pa skupno dobro (Šmit, 2012: 75).

5.5 Zadnji delovni dan rudarja pred upokojitvijo

Glavna stvar na zadnji delovni dan rudarja je bila, da mu ni bilo potrebno tisti dan v službo. Kar se tiče ostalega druženja, se je razlikovalo od časa (pred vojnama, med njima, za njima). Od leta 2000 do zaprtja rudnika večinoma odhod rudarja v pokoj ni bil nič posebnega. Pred tem je bil to velik dogodek.

Rudarja, ki je odhajal v pokoj, so njegovi kamerati iz jame odrinili na jamskem vozičku, ki so ga prej okrasili s kakšno rožo. Zunaj je ponavadi čakal vaški muzikant. Zatem so odšli v gostilno ter pili in se veselili. Slavje je večkrat trajalo do 3 dni.

Slika 20: Zadnji delovni dan Martina Sentočnika (Eva Učakar - osebni arhiv.)

Slika 21: Rudarji so bodočega upokojenca pripeljali iz jame z vozičkom (Franc Brlec - osebni arhiv.)

5.6 Sv. Barbara- zavetnica rudarjev

Sveta Barbara je najverjetneje vsem poznana kot zavetnica rudarjev, a je poleg tega zavetnica stolpov, kmetov, zvonarjev ... O njenem življenju ni zanesljivih virov, večinoma je znana le legenda, ki je nastala precej kasneje.

Rodila se je leta 273 (točen datum ni znan). Bila naj bi edina hči pogana iz Nikomedije (mesto v Mali Aziji). Oče jo je dal zapreti v stolp z le dvema oknom, da bi jo zavaroval pred svetom. Do te ječe je imel dostop le on.

Barbari je postalo dolgčas, zato je začela razmišljati o stvareh, o katerih najverjetneje, če bi živela »normalno« življenje, nikoli ne bi. Spoznavala je, kako prazna je poganska vera. Oče jo je silil, naj se omoži, sama si tega ni želela.

Nekega dne je odšel na potovanje, saj je predvideval, da ji bo samota prikazala dejstvo, kako nujno potrebuje moža. Seveda se to ni zgodilo. Ko je bil oče zdoma, je do Barbare uspel priti krščanski poznavalec, ki jo je podučil o svoji veri. Da bi se lažje spominjala svete Trojice je dala v stolpu prebiti še tretje okno.

Ko se je oče vrnil, je ugotovil, da se je hči spremenila. Povedala mu je, da je kristjanka. To ga je tako razjezilo, da jo je napadel z mečem. Uspelo ji je zbežati. Vendar jo je nek pastir izdal. Oče jo je zgrabil za lase ter odvlekel do sodnika, ki jo je dal mučiti (vmes je molila).

Za tem jo je sodnik obsodil na obglavljenje. Njen kruti oče si je izprosil dovoljenje, da jo je obglavil sam. Tako se je 4. 12. 306 končalo njeno težko življenje. Ta datum je postal datum

njenega godu (<https://svetniki.org/sveta-barbara-devica-in-mucenka/> pridobljeno dne, 24. 1. 2021).

Slika 22: Kip sv. Barbare (Lasten vir.)

5.6.1 Praznovanje godu sv. Barbare

Nekdanji rudarji se vsako leto na Barbarin god, 4. decembra, že približno dvajset let zberejo pred cerkvijo sv. Jedrti. Nekateri rudarji se na ta dan oblečejo v svečane rudarske uniforme, na katerih je toliko gumbov, kot je bila Barbarina starost ob smrti.

Dogodek se začne z rudarsko procesijo ob spremljavi rudarske godbe Hrastnik. Ta se zaključi pred cerkvijo sv. Jedrti, kjer sledi maša za žive in pokojne rudarje. Po maši se rudarji in rudarski upokojenci zberejo ob rudarski malici (kuhana kranjska klobasa, kruh) in kapljici vina v telovadnici vaške šole POŠ Sedraž ter obujajo spomine. Leta 2020 bi bila 4. decembra 21. tradicionalna prireditev, a je bila odpovedana zaradi epidemije koronavirusa.

Leta 1999, ko je potekala prva prireditev, »je zapadlo toliko snega, da sva z očetom odšla peš, rudarska godba je prav tako prišla z Breznega peš do Sedraža, noseč s sabo svoje inštrumente, ker je avtobus obstal v snegu.« (Klopčič F.)

Po 2. svetovni vojni so na ta praznik k maši hodili pretežno rudarji. To je bil zanje dela prost dan. Morali so priti k maši, drugače so dobili plavega¹⁰⁸. Potem tega zaradi socialističnega režima ni bilo več. Če so videli rudarja oditi v cerkev, je bilo narobe. K maši so hodili bolj na skrivaj. V Sedražu niso nikogar prijavili oblastem, če je šel k maši. Eva Učakar mi je povedala,

¹⁰⁸ Neopravičen izostanek od dela

da je njen oče »na koru pel od svojega 16. do 60. leta, kar pomeni, da se je velikokrat odpravil k maši in sodeloval na podobnih dogodkih.«

5.6.2 Pesem o sv. Barbari

Pesem se je pela na koru vaške cerkve ob praznovanju godu sv. Barbare v Sedražu. Ljudsko besedilo je uglasbil skladatelj Anton Foerster. Za sedraški cerkveni pevski zbor je note in besedilo na novo napisal Peter Napret, 23. 11. 1999. Note mi je poslala ga. Mojca Lukmar, lastnica not in zborovodkinja zbora.

Sv. Barbara

Sveta Barbara, devica,
od rudarjev priprošnjica,
prosi večnih nam dobrot.
Da bi prav Bogu služili,
kdaj s teboj se veselili,
ti nam kaži pravo pot.

Ko si še v telesu bila,
sama si bridkost nosila,
težkih zemeljskih skušnjav.
A pogled si v raj uprla
in nevarnosti si strla,
moč prejela si z višav.

Svet, ki daje upe zlate,
vrednosti imel ni zate,
k Bogu hrepenela si.
O devica vedno zvesta,
zdaj si Jezusu nevesta,
venec bel prejela si.

Bodi torej počeščena,
v rajski družbi okrašena
z neminljivo čednostjo.
Daj, da vsi, ki te častimo,
s tabo tu se veselimo,
v raju kdaj se snidemo.

5.7 Rudarske pesmi

V tem podpoglavju na kratko predstavim pesmi, za katere vem, da so jih peli v Sedražu in okolici.

Adijo knapi

Izvajalec je skupina Orlek, avtor besedila in glasbe Vladimir (Vlado) Poredoš. Pesem opisuje, kaj se bo zgodilo, ko se bo rudnik zaprl - kar se kasneje tudi je (vsaj zapiranje, če drugo iz pesmi ne). Za pesem mi je povedal intervjuvanec. Besedilo je dostopno na spletu (Vir: <https://www.besedilo.si/orlek/adijo-knapi>).

Samo nekaj let je še ostalo
in gverk se bo zaprl.
Za njim ostal bo spomenik na trgu
in ob njem zarustan hunt.

Donferca ne bo vozila kolma na štacjon,
ampak bo utrujena krasilanov ajzenpon.

Dvesto let je rod za rodom grizel v to zemljo,
Dvesto let je rod za rodom preklinjal pod zemljo.

Pesem krampov bo zamrla
in kamerati se bojo razšli,
nekam v kot v muzej se bo zadigal
v štil popljuvan herec.

Kdo odslej bo štrajke delal
in kdo ferdinste klel?
Kdo odslej bo fano nosil,
ko kak hajer bo umrl?

Skozi vašhav bo le vahtar hodil,
skozi gezenke bo vlekel prepah,
nihče ne bo več huntov rajdal
in nihče po hofu klel.

Pesem krampov bo zamrla
in kamerati se bojo razšli
in ko se zadnji zajbrovc bo na britof znajdu,
z njim umrl bo še spomin.

Rudarjem

Pesem sem poznala že pred pisanjem raziskovalne naloge. Večkrat jo je pel MoPZ Sedraž, v katerem je sodeloval tudi moj oče. Že od nastanka zbora so kdaj z veseljem zapeli še kakšno rudarsko pesem. To pesem v originalu izvaja Ansambel bratov Avsenik, avtor besedila je Ferry Souvan, avtorja glasbe Slavko in Vilko Avsenik. Besedilo je dostopno na spletu (Vir: <https://www.besedilo.si/ansambel-bratov-avsenik/rudarjem>).

Kot krti pod zemljo rijemo
v rovih, tam smo doma.
Za tone se črne bijemo,
pri nas se gara.

Hej, žena, bod' mi pozdravljena!
Zdaj gremo spet pod zemljo
nakopat premoga črnega,
pomahaj v slovo.

Črno naše je zlato,
ki ga v črnem jašku kopljemo.
Črn obraz je in roke,
ki kladiva nam drže.

Če pa nas nazaj ne bo,
naš grob zasut bo jašek pod zemljo.
A ne boj se, ženkica,
saj bom nocoj doma.

Stan rudarski, bodi nam pozdravljen

Pesem je tradicionalna, tudi to je večkrat pel MoPZ Sedraž. Besedilo sem našla na spletu. (Vir: <http://muzej.rlv.si/si/zanimivosti/rudarske-pesmi>)

Stan rudarski, bodi nam pozdravljen,
stan rudarski, to je naša slast,
v znoju vročem in brez sončne luči
delat svoji domovini čast.

Čez gore in doline vsem sinovom
krepko roko v pozdrav jim daj.
Naj živi nam, naj živi nam,
naj živi nam rudarski stan.

Ko bo naše delo dokončano
in pred nami polno svetlih rud,
nam zamena zato bode dana,
venec slave venčal bo naš trud.

Čez gore in doline vsem sinovom
krepko roko v pozdrav jim daj.
Naj živi nam, naj živi nam,
naj živi nam rudarski stan.

6 ZAKLJUČEK

Skozi pripovedovanja intervjuvancev sem ugotovila, da se je po 2. svetovni vojni v Sedražu in okolici življenje večinoma vrtelo okrog rudarstva in vere. Rudnik je pripomogel k razvoju krajev – gradnja šole, zdravstvenega doma. Pri večini gradenj je rudnik finančno pomagal. Rudarji so večji del dneva preživeli v rudniku, njihove žene so delale na kmetiji, tiste iz »hausov« so pomagale okoliškemu kmetu. Otroci so hodili v šole, popoldne delali doma, zvečer naredili domačo nalogo.

Tisti, ki so živeli v hišah, so imeli glede na premoženje tudi živali – krave, koze, konje, kokoši, race, zajce, prašiče ... Na njivah so gojili žita, krompir in zelenjavo (krompir, zelje, solata, korenje ...). Ker so bili skoraj v celoti samooskrbni, so gojili sadno drevje – jabolane, hruške, slive, nekaj jih je gojilo trto. Sadje so sušili in ga uporabljali v prehrani.

Tisti, ki so živeli v »hausih« so imeli slabše življenjske razmere. Privoščili so si lahko le prašiča, zajce in kokoši. Osnovno zelenjavo so gojili na vrtovih, ki so se nahajali v okolici »hausov«. S pomočjo kmetov so v najem dobili del zemljišča, na katerem so lahko pridelali hrano zase in živali, včasih so v zameno za delo dobili obrok hrane. Koline so bile zanje nekaj posebnega, saj so imeli zagotovilo, da ne bodo lačni.

Tako v »hausih« kot pri tistih, ki so v živeli hišah, so ženske ob sobotah peklo kruh – v krušnih pečeh. V »hausih« so imeli eno ali dve peči na vse prebivalce stanovanj, v hišah pa vsak svojo.

Po »sihtu« so se v obdobju socializma vodilni in »navadni« rudarji dobro razumeli, enako kot v rudniku. Z leti so se »ta glavni« odtujevali. Nekateri rudarji so vsakodnevno zahajali v gostilne. V socializmu so odšli vodilni in »navadni rudarji« v isto, kasneje so vodje hodili v boljše gostilne.

Rudarji in ostali krajanje Sedraža in okolice, ki so bili predvsem kmetje, so se povezovali skozi različne dogodke. Srečevali so se pri mašah, na gasilskih veselicah, prireditvah, ki jih je organizirala šola ... Večkrat so se srečali tudi v gostilnah.

Rudarji so imeli srednje visok življenjski standard. Prehrana in oblačila se niso razlikovala od ostalih krajanov. Tudi če so rudarji kdaj zaslužili več, se s tem niso hvalili ali kupovali dražjih stvari, saj so raje varčevali. Tisti iz »hausov« so prihranke večinoma porabili za nakup zemljišča, da so si zgradili svojo hišo oz. obnovili tisto, ki je na zemljišču že stala. Živeči v hišah, so denar porabili za obnovitev kmetije ali gradnjo novih objektov.

7 LITERATURA

Barič, J. 2006. *Govce: skriti zaklad*. Rimske Toplice : Osnovna šola Antona Aškerca. Sedraž : Pagat.

Brate, T. 2007. *Pozabljena železnica*. Štore : Izobraževalni center, [S. l.] : Skamtisk.

Hren Medved, A. 2017. *Občina Laško*. Laško : Občina, [Ljubljana] : Present.

Maček, J. 2002. *Laški zbornik*. Laško : Knjižnica, Ljubljana : Pleško.

Mavri, A. 2011. *Med Kojzico in Šmohorjem*. Laško : Vigred, Celje : Grafika Fric.

Mlakar Adamič, J. 2010. *"Eno bolh'co ljubim, v moji srajčki spi ..."* : zgodovina higiene v Zasavju. Trbovlje : Zasavski muzej.

Orožen, J. 1958. *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola od početka do 1918*. Občinski ljudski odbor, Celjska tiskarna.

Šmit, K. 2012. *Zgodovina rudnika Trbovlje – Hrastnik in življenje rudarjev* (diplomsko delo). Filozofska fakulteta, oddelek za zgodovino. Univerza v Ljubljani.

<https://svetniki.org/sveta-barbara-devica-in-mucenka/> (Dostopno dne, 24. 1. 2021)

<https://www.besedilo.si/orlek/adijo-knapi> (Dostopno dne, 26. 2. 2021)

<https://www.besedilo.si/ansambel-bratov-avszenik/rudarjem> (Dostopno dne, 26. 2. 2021)

<http://muzej.rlv.si/si/zanimivosti/rudarske-pesmi> (Dostopno dne, 26. 2. 2021)

PRILOGE

PRILOGA 1: BILO JE NEKOČ... (MOJE LITERARNO DELO S PODROČJA RUDARSTVA)

Bilo je nekoč... je moje avtorsko delo, ki sem ga napisala za natečaj BODI PISATELJ/PISATELJICA 2020. Bilo je nagrajeno kot najboljšo literarno delo po izboru žirije. Napisala sem ga pri 12. letih, v rudarskem žargonu. Osnove življenja mi je pripovedoval moj oče, sama pa sem oblikovala besedilo in se postavila v vlogo otroka rudarske družine v tistem času. Slovar, ki je del zgodbe, sem tokrat pisala sproti kot opombe. Objavljena je bila tudi v knjigi BODI PISATELJ/ PISATELJICA 2020, ki jo vsako leto izda Pionirski dom, vodja natečaja.

BILO JE NEKOČ...

Po aprilskem deževju je na ozke ulice posijalo toplo pomladno sonce in iz hiš izvabilo prve sprehajalce.

V delavskih blokih se je družabno življenje v glavnem dogajalo na okenskih policah. Čez okna je viselo več teles kot pelargonij v koritih iz stiropora. Na oknih je vedno vse polno žensk med zalivanjem opravljalo, tiščalo nos v tuje lonce, vleklo na ušesa zdrahe, ob praznikih pa še škripanje žimnic ali obračunavanja z gedorami. Z oken je bil prekrasen razgled na milico¹⁰⁹, ki je hodila mirit¹¹⁰ preglasne hausbale¹¹¹, in fajhtne tovariše¹¹², ki so po šihetu objeti pripeli domov. Edini televizor v barvah je bilo okno.

Večkrat sem tudi sama opazovala zunanje dogajanje, ki je bilo dosti zanimivejše od dogajanja v naši temni sobi, v kateri smo preživeli lepe trenutke, ko sva z mlajšo sestrico Nežo sedeli za mizo in čakali, da nama je mama naredila majhni punčki iz ponošene bratove srajce. Tonček je bil nekaj let starejši od mene in njegove premajhne obleke je mama spretno spremenila v moja »nova« oblačila, ki jih je za mano dobila Neža. Iz oblačil, ki jih ni bilo mogoče predelati so nastale punčke iz cunj¹¹³.

Najbolj mi je všeč, kadar ima oče nohšiht¹¹⁴. Takrat jaz in Neža spiva pri mami. Ko pa pride oče domov, potrebuje miren spanec, zato sva s sestrico lahko celo dopoldne zunaj in se igrava z otroki iz našega naselja, vse do takrat, ko se vrne Tonček iz šole. S Tončkom greva v naše

¹⁰⁹ Policisti

¹¹⁰ Merit

¹¹¹ Zabave v rudarskih stanovanjih

¹¹² Vinjene prijatelje (sodelavce)

¹¹³ Stara, ponošena oblačila

¹¹⁴ Nočno izmeno

stanovanje. Pred vhodnimi vrati morava spet počakati Nežo, ki hodi zelo počasi. Ob našem prihodu je oče že sedel na kolnkišti¹¹⁵ in kramljal z mamo.

Kosilo smo danes pridno pojedli, saj je mama na mizo postavila našo najljubšo jed – repo in ajdove žgance z ocvirki. Po kosilu smo vse lepo pospravili. Otroci smo se posedli na tla, da bi poslušali kaj se je ponoči očetu pripetilo na šihu¹¹⁶.

Oče je pričel pripovedovati: » Včeraj zvečer na pelegungi¹¹⁷ so me dodelili za delo na čelu¹¹⁸. Popoldanski dritel je imel fedrungo¹¹⁹ odlično, zato je tudi nam rekel, naj se potrudimo. Predano smo poprijeli za kroce¹²⁰ in hercšafle in zajbrali¹²¹ ter filali¹²², tako, da je bil pancer ves čas poln. Hunti¹²³ so se hitro polnili in obetala se nam je dobra fedrunga. Sosedov Cene je raubal¹²⁴ na sredini čela¹²⁵, ko se je nenadoma iz firšna¹²⁶ odkrušil velik kos premoga in ga oplazil po glavi in ramenih, tako, da se je le s težavo obdržal na nogah. S kameratom Pepijem sva brž stekla k njemu, da ni padel v pancer, kjer bi ga lahko še bolj potolklo¹²⁷. Štajger Miha je naročil, naj ga iz jame pospremiva v vašhavo¹²⁸ in oskrbiva rane ter ga spraviva v bolnišnico. K zdravniku ni hotel, ker je bilo predaleč, zato sva mu povila rano tako, da se obveza skorajda ni videla izpod rjavega klobuka s širokimi krajci¹²⁹. Zaradi udarca v glavo je bila njegova hoja nestabilna. Prijel sem ga pod roko in mu nudil oporo do doma. Ko sva prišla pred naš haus¹³⁰ se je že oglasila soseda Zinka, ki je bila kot vedno skrita med rožami na okenski polici. Spet je vtaknila svoj nos tam, kjer se je nič ne tiče. Pričela naju je zmerjati, če naju ni sram, da sva na vsezgodaj tako pijana, da komaj hodiva. Rekel sem ji, naj se raje prepriča, preden obtožuje. Še vedno je trdila, da sva pijana. Svoj glas je še bolj povzdignila ter rekla, da še sam ne vem, kaj govorim in, da se ji smilijo najine družine, ker ves čas popivava. Tedaj sem ji rekel, naj pride na ulico, da ji dokažem njeno zmotno govorjenje. Res je prišla. Jaz sem s Cenetove glave snel klobuk, da bi lahko videla krvaveče rane. Izbuljila je oči ter vprašala kako se je to zgodilo. Povedal sem ji, da je Ceneta potolklo¹³¹ v jami. Ko se je prepričala na lastne oči, je brž odšla proti svojemu stanovanju. Misleč, da je nihče ne vidi je hitro smuknila skozi sosedova vrata, da razširi novico.

»Je bilo pa kar hudo,« je dejala mama. Tonček je tudi spregovoril: »Dobro, da se ni kaj tebi zgodilo.« »Res je. Dobro, da smo vsi živi in zdravi,« je rekel oče. »Ali se gremo zdaj lahko prosim igrat?« sva vprašali z Nežo. Mama je odgovorila: »Seveda, saj ste vsi trije pridno

¹¹⁵ Zaboj za premog, na katerem se lahko sedi

¹¹⁶ Službi

¹¹⁷ Razporeditev ekipe na delovišče

¹¹⁸ Jamsko delovišče za pridobivanje premoga

¹¹⁹ Izmenska količina nakopanega premoga

¹²⁰ Rudarska motika

¹²¹ Povzemati tla

¹²² Nakladati material z lopato

¹²³ Rudarski voziček

¹²⁴ Pridobivati premog na odkopu

¹²⁵ Jamsko delovišče za pridobivanje premoga

¹²⁶ Strop v rudniku

¹²⁷ Poškodovalo

¹²⁸ Rudarska kopalnica

¹²⁹ Rob klobuka

¹³⁰ Rudarski delavski blok

¹³¹ Poškodovalo

poslušali očeta. Danes se lahko igrate do večerje. Dobro se oblecite.« ko je mama izgovorila ta stavek smo že bili na ulici. Kmalu so prišli tudi ostali otroci.

Med igranjem smo zavohali slasten vonj, ki se je širil iz naše kuhinje. »Funšterc!¹³² Pojdimo domov!« smo vzkliknili vsi trije. To je bila ena izmed naših najljubših jedi, čeprav smo ga jedli večkrat. Ko smo stopili v kuhinjo, je mama že pripravljala funšterc za očeta, da ga odnese s seboj na šiht. Morali smo se posloviti, saj se je očetu mudilo na šiht. Večerja je bila zelo dobra.

Po večerji nam je mama pripovedovala legendo o Perkmandelcu, ki je pomagal rudarjem. To zgodbo imam najraje. Njegova pomoč je zelo zanimiva. Pa vendar je bil čas za umivanje prehitro tu. Zelo nerada se uležem v posteljo, ker je spanje skrajno dolgočasno. Vedno komaj čakam jutro, da se spet lahko gibam.

Bila je nedelja. Zjutraj me je prebudilo udarjanje dežnih kapelj po okenskih šipah. Vedela sem, da tudi očeta ne bo doma, ker mora na popoldanski šiht. Zazrla sem se skozi okno. Opazovala sem redke mimoidoče, ki so se skrivali pod pustimi, črnimi dežniki. Moja topla sapa je zarosila šipo tako močno, da sem še komaj kaj videla. Iz sanjarjenja me je prebudila mama. »Kosilo!« je poklicala. Oče je moral na popoldanski šiht. Mama nam je dovolila, da se lahko gremo igrat, saj je dež že ponehal.

Naš smeh in otroški direndaj je prekinil glasen zvok rudarske sirene. Vedeli smo, da to ni normalno, saj se običajno oglasi ob šestih zjutraj, dveh popoldan in desetih zvečer. Torej se je zgodila hujša rudarska nesreča. K nam je prihitela mama. Skupaj smo tekli do rudniškega rova. V strahu smo čakali več ur. Nakar je prišel štajger ter rekel: Zgodil se je večji ferpruh¹³³. Zasuta je glavna štrekna¹³⁴. Reševalci so že v jami. Poskušajo pomagati zasutim knapom.«

Vse družine ki smo pred jamo čakale, smo upale, da so vsi knapi preživeli. Otroci smo se stiskali k mamam in prestrašeno pogledovali proti rovu. Zinka je začela jokati: »Vse je pobilo!« Vsi ostali smo vedeli, da je njen mož Korel doma na varnem. Čez nekaj trenutkov je že stala pred nami. Začela je govoriti: «Joj, kako se mi smiliš! Sama boš ostala s tremi otroki. Kako jih boš preživljala? Kako bodo odraščali brez očeta?» Mama je žalostno rekla« Saj se bo vrnil iz jame.« Zinka se ni dala:« Verjetno ne!« Mama je začela še bolj ihteti. Premraženi in objokani otroci ter matere smo vdano čakali pred vhodom v jamo. Požrtvovalni rudarski kamerati so odšli v jamo pomagat zasutim knapom še dosti prej, kot je zatulila sirena za nohšiht¹³⁵ ob desetih zvečer.

Eden od hlipajočih otrok je zavpil: «Lučke se bližajo!» vsi smo se nagnetli pred jamo in željno pričakovali naše očete in može. Najprej so reševalci iz jame na nosilih prinesli soseda Pepija, ki mu je v nesreči zlomilo nogo. Dva reševalca sta čez rame upirajoče spremljala drugega poškodovanega knapa¹³⁶. Naše željne in pričakovanja polne oči so budno zrle v vsako lučko in knapa, ki so prihajali vsi črni in umazani iz jamske teme. A našega očeta niso uzrle. Na kar Tonček zavpije: «Oče!» Vsi smo stekli proti njemu, ko je opotekajočega in trudnega koraka kot zadnji prihajal iz temne jame. Vsi štirje smo z velikim olajšanjem skočili v njegov objem.

¹³² Carski praženec

¹³³ Zrušek jamskega stropa

¹³⁴ Proga

¹³⁵ Nočna izmena

¹³⁶ Rudarja

Odšli smo proti vašhavi¹³⁷, da bi se oče lahko umil. Ko se je uredil, smo srečni in pomirjeni odšli proti domu. Oče je rekel: »Zelo sem trpel, ker sem že mislil, da se ne bomo več videli. Z zadnjimi močmi in skrajnimi naporji se nam je za las uspelo rešiti iz zasute jame. Ure in minute so bile zelo dolge, ko smo filali¹³⁸ in se reševali izza hladnega objema nasutega kulma¹³⁹ in jalovine¹⁴⁰. Brez pomoči reševalcev in ostalih kameratov nam ne bi uspelo in bi globoko pod zemljo končali svoj boj. Hvala bogu se je vse dobro končalo.«

Na poti do našega stanovanja, nas je kot strela z jasnega presenetila sosedka Zinka in z glasnim loputanjem okenskih kril poskušala zasenčiti našo veliko srečo. Polni vznemirjenja smo legli k počitku in z veliko mero olajšanja zaprli trudne in objokane oči.

Leta so tekla, otroci smo rasli, starši so se starali, rudniki so se modernizirali in stroji so veliko pomagali pri težakih delih, a na žalost so se delovne nesreče občasno še zgodile. Mnogokrat so pred vhomom v rudnik čakali otroci in žene svoje očete in može v velikem strahu in pričakovanju, a usoda je hotela drugače in se med njih niso več vrnili živi.

Na srečo je moj oče rudarjenje končal živ in njemu, poštenemu in delovnemu človeku se imam za zahvaliti, da sedaj živim na deželi v svoji hiši, obsijani s sončnimi žarki, kjer je najlepše spomladi ko cvetijo jabolane in češnje. Spomini pa mi večkrat sežejo nazaj v tista lepa otroška leta, ko smo kljub pomanjkanju in bedi bili zelo srečni.

Rudarske kolonije so večinoma prazne, na oknih ni več rož, šipe so razbite, ozke ulice pa samevajo. Le še spomin na glavno znamenitost kolonije, krušno peč ostaja v meni in mojem srcu za vedno. Zasavski premogovniki so se zaprli, opuščene kolonije pa kot nemi pričevalci pričajo zgodbe dveh stoletji rudarjenja na tem območju.

S to zgodbo sem želela iztrgati zobu časa dogodke in dogajanje v rudniku in rudniški koloniji. Kot potomka enega zadnjih zasavskih rudarjev, sem želela izraziti čast, zahvalo in veliko spoštovanje rudarskemu stanu in njegovim vrlinam, ko je še veljalo »Vsi za enega, eden za vse.«

Rudarski pozdrav SREČNO!

¹³⁷ Rudarski kopalnici

¹³⁸ Nakladati material z lopato

¹³⁹ Premoga

¹⁴⁰ Material, ki ne vsebuje rude

PRILOGA 2: OBIČAJI NEKOČ IN DANES- PRAZNOVANJE GODU SVETE BARBARE (MOJE LITERARNO DELO NA PODROČJU RUDARSTVA)

To je moje drugo literarno delo na temo rudarstva. Tudi to je bilo napisano za natečaj, kot pri prejšnjem sem bila stara 12 let. Pripovedoval mi je oče, nekaj pa sem doživela že tudi sama, saj sem že večkrat sodelovala na tem dogodku.

OBIČAJI NEKOČ IN DANES

PRAZNOVANJE GODU SVETE BARBARE

Sveta Barbara goduje 4.decembra in je zavetnica rudarjev. Rudarji so jo izbrali za svojo zavetnico, zaradi njene težke življenjske zgodbe.

Zaradi prihajajočih snubcev ji je oče dal sezidati stolp, ki je imel samo dve mali okni. Ko je bil oče na potovanju, je Barbara ukazala narediti še tretje okno v znak čaščenja svete Trojice. V tem času, ki ga je prebila v stolpu je z globokim razmišljanjem ugotovila, da je poganstvo brez pomena, zato je začela verovati v krščansko vero. Na steno je narisala križ. V odsotnosti svojega očeta se je dala tudi krstiti. Zaradi njenega prestopa v krščansko vero jo je njen oče vrgel v zapor in jo dal tudi prikleniti na sramotilni steber. Ker se svoji veri ni hotela odpovedati, jo je njen oče obglavil pri njenih rosnih triintridesetih letih. V ta namen nosi rudarska uniforma triintrideset gumbov zlate barve, ki simbolizirajo leta njenega življenja.

V preteklosti na njen god rudarjem ni bilo potrebno oditi na delo v rudnik, morali pa so v cerkev k sveti maši, v zahvalo in prošnjo za varno rudarjenje. Jamski nadzornik je pred vhodom v cerkev preverjal prisotnost. Tisti, ki k maši niso prišli, so imeli »plavega« - neopravičen izostanek od dela.

V današnjem času, pa v naših krajih ta navada ni izumrla, le nekoliko se je spremenila. Ker so rudniki v Zasavju zaprti in aktivnih rudarjev ni več, se ob tej svečanosti zberejo pred cerkvijo bivši rudarji in rudarski upokojenci. Nekateri oblečeni v črne rudarske uniforme. V sprevodu, ki ga spremlja igranje rudarske godbe, odidejo v cerkev k sveti maši, ki jo običajno daruje celjski škof. Sveta maša poteka ob oltarju svete Barbare, pred katerim je posebej za ta dan postavljena maketa rudarskega rova s pravim premogom. Po maši jih čaka rudarska malica in priložnost za druženje in obujanje lepih in težkih časov rudarjenja.

Zapuščeni sorodniki in pridne rudarske roke so odložile kramp in lopato. Običaj čaščenja svete Barbare v našem kraju pa ostaja in se prenaša na mladi rod.

PRILOGA 3: INTERVJU S FLORJANOM KLOPČIČEM

Florjan Klopčič je moj ati, kot otrok je živel v petčlanski družini. Sam je nadaljeval družinsko tradicijo rudarstva in v rudniku Trbovlje-Hrastnik kar 20 let. Letos bo star 47 let, v rudniku je delal od 18. do 38 leta.

Slika 23: Florjan Klopčič v jami (Franc Brlec - osebni arhiv.)

Iz kakšne družine prihajaš?

Jaz lahko rečem, da prihajam iz delavske družine. Oče je hodil v službo v tistih časih, mama je bila gospodinja in največ časa preživela doma (ni hodila v službo). Skrbela je za kmetijo, hišo in okolico tisti čas, ko je bil moški v službi. Kolikor je uspela, je skrbela še za otroke.

Koliko družinskih članov je bilo v tvoji družini?

V moji družini je bilo 5 članov- oče, mama in trije otroci.

Kdo od tvojih sorodnikov pa je služboval v rudniku?

Ja, kar se tiče rudarstva je zgodovina našega rodu kar dolga. Če gremo kar od mene, v rudniku sem delal jaz, moj brat (Davorin), oče (Franc), moja strica, oba stara očeta in še moj dedek, ki je delal v Nemčiji v rudniku. Tako, da lahko rečem kar vsaj štirje rodovi. V glavnem, sovpadali so ti rudarski poklici tudi v rodu tako rekoč v bistvu s to industrijsko revolucijo, ko se je ta začela in odvijala ves čas. Nekako smo bili vpeti v to rudarsko dediščino.

Koliko časa pa so službovali tvoji sorodniki in ti?

Za moje dedke čisto točno ne vem. Vem pa za mojega starega očeta po mamini strani, ki je med drugim delal tudi na rudniku na Lišah oz. v Govcah. On se je '29 leta pri 29 letih (rojen je bil 1900) priženil na našo domačijo in je delal do leta '31, kjer ga se je skoraj smrtno ponesrečil- za las je ušel. Čisto ga je zlomilo in zasulo, od takrat naprej je bil celo življenje invalid. Kar se

tiče po očetovi strani (govorimo za starega očeta) je delal v Avstriji v Köflachu približno od leta '35 do '45, nakar se je vrnil na kratek dopust, na žalost so ga pa takrat zaradi določenih povojnih zadev smatrali za izdajalca in so ga neslavno pospravili oz. likvidirali, nikoli se ni vrnil nazaj. Kar se tiče mojih obeh stricev in mojega očeta so delali vsi celo življenje v rudnikih (do upokojitve)- od ranih let oz. od najstniških let takoj po šoli so šli delat v rudnik. Do 18. leta so delali na zunanjih obratih, to so bila v bistvu takšna pomožna dela, ko so dopolnili 18 let, so pa že lahko odšli delat v rudnik oz. jamo. Vsi trije so delali do penzije. Moj brat je delal v rudniku okoli 12 let, jaz sem delal polnih 20, pa bi še, če bi še bil. No, pa so takrat zaradi zapiranja teh zasavskih premogovnikov zaradi Evropske direktive, da je potrebno premogovnike zapreti, nas dali stran¹⁴¹. Tisti, ki smo bili premladi za penzijo smo pač morali zapustiti rudniške vrste.

Rekel si, da je delal tudi tvoj oče. Kako je bilo, ko si bil otrok? Ali si tudi ti šel kam delat ali si hodil v šolo in kako je bilo s tvojo mamo?

Ja, kar se tiče tega jaz kot otrok nisem delal. Seveda včasih smo otroci morali kar precej pomagat doma na kmetiji, okoli hiše, bilo je čisto drugače kot je zdaj. Bila je pomembna šola, po šoli nam niso dali nekih nalog, zato smo odšli pomagat staršem popoldne po šoli in vse do večera, potem smo lahko šli delat nalogo. Ko sem bil dijak sem že šel delat počitniško delo ampak ne k rudniku, sem delal druge stvari. To delo je bilo še v »povojih«, saj je bilo to na prelomu med Jugoslavijo in temi časi ter kasneje še Slovenijo. Mame so imele dovolj dela s kmetijami, gospodinjskimi deli, urejanjem hiše, okolice... Tudi doma je bila neka hierarhija, da je vsak vedel, kaj mora narediti. Očetje so v glavnem prihajali utrujeni domov, včasih še malo opiti, tako, da so mame morale takrat poprijeti tudi za kakšno moško delo.

Tvoji rudarski sorodniki so bili priseljenci ali lokalni prebivalci?

Zadnje čase sem raziskoval zgodovino svoje družine in prišel do 5 rodov nazaj. Večina našega rodu je bolj iz Zasavja in Savinjske regije. Po očetovi strani iz Zasavja, po mamini iz Savinjske regije. Včasih so se namreč ljudje iz bližnjih krajev poročali. Ubistvu so bili vsi nekako bolj lokalni prebivalci. Včasih je bil tudi v Pečovniku rudnik, prav tako v Mali Brezi in še več v teh krajih. Večinoma je bilo tako, da so ti manjši rudniki bili nedonosni ali pa so kapitalisti le rekli, da so bili nedonosni. Moj stari oče po mamini strani je bil doma s Pečovnika pri Celju. Večrat mi je razlagal o različnih stvareh. Med drugim tudi, da je bilo zanimivo, kako so moški hodili na delo, saj so imeli v vasi rudnik. Kapitalisti so kar naenkrat rekli, da rudnik ni več donosen. Imeli so tudi probleme z vodo. Tako so jih prestrukturirali in jih je veliko odšlo delat v Laško, nekaj v Govce- na Liše, večinoma pa v Laško. Potem se je to skozi obdobje, ko sem pa že jaz začel delati v rudniku začelo čedalje bolj zapirati. Zaprli so se: Kanižarica, Senovo, Laško. Zagorje so pa te rudarje koncentrirali v Zasavske premogovnike oz. Hrastnik, Trbovlje, ki sta se pozneje združila v rudnik Trbovlje-Hrastnik. Potem so vedno ti rudarje premeščali v

¹⁴¹ Odpustili

Zasavske premogovnike, kar se na žalost ni zgodilo, ko smo mi zapirali rudnike. Nas Velenje ni hotu¹⁴² tako rekoč vzet¹⁴³. En tak grenak priokus ampak, tako pač je.

Torej, ko ste živeli v hiši... ste imeli mogoče tudi kakšen vrt, živali, zemljo ali pa kaj podobnega?

Ja, v tistem obdobju je bilo tako- naša kmetija je bila hribovska in je še zdaj okoli 2 ha in nekako se je strmelo k temu, da je bila ta čimbolj samooskrbna. Doma se je pridelala pšenica, koruza, krompir, zelenjava, solata, paradižnik... V glavnem se je to večinoma vse pridelalo uspešno, ogromne so bile njivske površine, dosti večje, kot sedaj. Nismo bili čisto samooskrbni, vendar se je veliko stvari pridelalo doma. Ljudje so imeli drugačno razmišljanje. Ko sem bil še otrok ni noben rekel, da se ne splača delati. Delali smo- če se je splačalo ali ne. So bili drugačni pogoji za delo kot danes. Če si nekaj delal, si izdelek prodal in si zato tudi nekaj dobil. Če si podaril, ti je tisti potem nekako odmeju¹⁴⁴ in ti dal nekaj nazaj. V tistih časih nikoli ni nihče rekel, da se nekaj ne splača. Enostavno smo delali in ne morem reči, da smo bili lačni.

Rekel si, da ste imeli pšenico, krompir in te stvari. Kaj ste pa še drugega pridelali- tudi od sadnega drevja?

Ja, na splošno je bilo na naši kmetiji in še vedno je kar velika količina sadnega drevja. Preden sem se jaz rodil je bilo sadje kar en velik del prehrane. Delali so razne kaše, predvsem pa so sadje sušili. V naših krajih smo imeli posebne sušilnice sadja- ferjače. Te sušilnice niso imeli vsi, ampak le tisti, ki so imeli malo več zemlje. To je bil že nekakšen statusni simbol. Če si imel ferjačo¹⁴⁵, si si lahko to sadje posušil in se pripravil na zimo. Ker sladkorja ni bilo, so s suhim sadjem sladkali močnike, kaše, včasih so ga jedli namesto zabele, kuhali so ga kot kompot. Z vodo od kompota so si težili žejo. Kar se tiče ostalega pa povrtnine, žitarice, krompir, ... Ko sem bil otrok, moram priznati, da teh vremenskih nepravil skoraj nismo poznali- toč, sušnih let ni bilo toliko. Narava je bila bolj uravnovešena, zato so bile tudi letine kar dobre. Eno leto je bilo recimo veliko hrušk, drugič jabolok, tretjič grozdja... Ni bilo teh ekstremov, da bi rekel, tako kot je sedaj- 1 leto nič potem pa 2 leti vse polomi. Sladka jabolka, ki jih je bilo nekdanje veliko sedaj izumirajo. Imajo takšen poseben okus in najdlje zdržijo. Poleg tega so dobre za predelavo in sušenje. Druga jabolka so pričela gniti in se na nek način kisati, če niso bile pravilno skladiščene, medtem, ko so sladka jabolka malo porjavela. Sladka jabolka so bila zelo cenjena. Sicer niso ravno namenjena za jabolčnik, bolj za hrano.

Katere živali pa ste imeli sploh na vaši kmetiji oz. katere živali so imele druge rudarske družine?

Če gledamo malo po slojih. Tiste družine, ki so živele v hausih, je bilo tako: o drobnici ali kravi so lahko samo sanjali. Tam so si izbili kakšne preproste barake s švarklji¹⁴⁶, ker drugega niso imeli in si niso mogli privoščiti. Vsaka ženska je imela vsaj enega ali dva prašiča. Niso imeli

¹⁴² Hotel, želel

¹⁴³ Vzeti, sprejeti na delo

¹⁴⁴ Odmenjal

¹⁴⁵ Posebna sušilnica sadja

¹⁴⁶ Krajnik pri odrezu lesa

nobene zemlje in k tem velikim kmetom so hodile v tabrh¹⁴⁷, tam pa so jim bolj ali manj milostno dali kakšen košček njive, da so si tam lahko pridelale za prašiče, včasih tudi hrano za njihove družine. Ženske so prašiče vzredile z veliko muko. Za prebivalce hausov je bila zato kolina nekaj, če tako rečemo odrešljivega in veselega. Zanje je bil velik uspeh, da jim je uspelo prašiča vzrediti, ter, da so potem imeli svoje koline. Včasih se je na takšnih kmetiji, kot sem živel in še vedno živim jaz strmelo k temu, da bi se čimveč pridelalo doma. Imeli smo od drobnice, krave, konje so imeli le redki, kokoši, race, gosi, purane, zajce... Spekter živali je bil kar širok. Živali so bile nekakšen statusni simbol. Ti kajžarji, ki so imeli manjše hiške in majhne posesti so lahko o kakšni kravi le sanjali. Ponavadi so imeli kozo, mogoče dve. To je bilo zanje na nek način vir preživetja. Dobili so mleko, mogoče kozlička. Kajžarji so bili kar reveži, saj so živeli v teh majhnih hišah in niso imeli veliko premoženja. Kočarji oz. majhne kmetije so lahko imeli kravo. Mednje je spadala tudi moja družina. Imeli smo kravo, včasih celo dve, posledično še kakšnega telička. Krava je bila na nek način kot v sodobnih časih banka- dala je mleko, teleta. Bila je cenjena. V teh vaseh od kočarjev ni bilo hiše, da ne bi imela dovolj zemlje in posledično hrane za kravo.

Tule okrog Sedraža rudarji so bili potem večinoma tako, da so imeli več zemlje, manj zemlje ali je bilo pač mešano? V redu, ti pri hausih niso imeli zemlje, vi ste imeli kar nekaj, kakšen je bil ta razpon ali je bilo »vse sorte«?

Ti, ki so živeli po hausih, so jim včasih rekli »purši«. To so bili ljudje, ki so prihajali iz drugih regij sem delat. V Sedražu sta bila dva veleposestnika z veliko zemlje- nekaj sta jih sprejela pod streho. Mladi rudarji so bili tem večjim kmetom tako rekoč hlapci. Torej: rudar je delal šiht v rudniku, za bivanje je moral biti hlapec, seveda delati v prostem času in dati še kaj denarja za hrano. Tam so živeli tako fantje kot dekleta, posledično so se nekateri med sabo zaljubili. Ker so želeli biti skupaj, so se preselili v hause. Tam so večinoma začeli družinsko življenje. Običajno so imeli tam še otroke. V okolici Sedraža je večina priseljencev že umrla. Torej: najprej so bili priseljenci knapi, potem so odšli v hause, zatem so si privarčevali ter tako začeli kupovati hiše. V okolici Sedraža so kupili hiše v Trnovem Hribu. V Trnovem Hribu in v Klenovem (nekdaj Gorica) je bilo do trtne uši (pribl. 1909) ogromno vinogradov. Ko so posekali vinograde, je bilo veliko novih površin. Nekaj si jih je lastil rudnik. Nekateri so si viničarske hiške obnavljali, ko so kupili zemljo od rudnika oz. drugih lastnikov. Spet drugi so na novo gradili hiše. Ljudje, ki so delali v rudnikih, so bili kar precej varčni, predvsem pa pridni. Ko si je nekdo od priseljencev uspel v teh rudarskih krajih kupiti parcelo, je začel objavljati oz. na novo graditi. Takrat so na pomoč priskočili lokalni prebivalci in pomagali pri delih. Nekaj se spomnim še kot otrok. Ko sem bil star manj kot 7 let me je oče vzel s seboj, ko je šel pomagat pokrivati streho njegovemu kameratu. Moram priznati, da sem se marsikaj naučil, seveda kot otroka so me včasih bolele noge in roke. Zato jaz pravim, da so nek standard ljudje pridobili s pomočjo drug drugemu. Ko je nekdo gradil so mu vsi pomagali. Ni bilo potrebno plačevati delavcem, ki so za to posebej usposobljeni. Nekdo je znal napeljevati elektriko, spet drugi je znal zidati, tretji prekrivati strehe. To je bilo kar zanimivo. Jaz se spomnim sedaj že pokojnih

¹⁴⁷ Dnina

rudarjev cimermanov¹⁴⁸. To sta bila dva moška, ki sta v Sedražu in okolici gradila grušte¹⁴⁹. Trije so bili zidarji. Vsem so ometavali in zidali. Ostali so bili »helferji«. Pomagali so pri drugih delih- prinašanje kamenja, opeke, ... Vedno je bila pomoč vzajemna, tisti, ki so prišli »s trebuhom za kruhom« so si tako ustvarili nek standard. Večinoma so bili pridni in so potem dobili že kakšno kravo. Sčasoma so hause, ko so se priseljenci odmikali na svoje, začeli naseljevati ljudje z roba družbe, ki se niso najbolj znašli, zaradi alkohola in podobnih stvari. Tako, da so hausu iz tistega urejenega in zglednega stanja prišli v slabše stanje. Ti niso več v ponos, ampak bolj v posmeh.

Če bi primerjali rudarje, ki so živeli v okolici Sedraža in delali v Govcah in te, ki so enako živeli okolici Sedraža, a delali v Zasavju. Ali so si tudi med seboj pomagali ali so bili bolj »naj mu ti Zasavčani pridejo pomagat, ki so njegovi sodelavci«?

Tako bom rekel, na žalost je bilo na tem področju malo hierarhije. Zasavski rudarji so bili vedno bolj ta haupt¹⁵⁰, recimo. Moj oče in strica so delali v Hrastniku. Tam so bile tudi malo boljše plače kot v okolici Sedraža, seveda so bile tudi večje zahteve, saj je bila proizvodnja večja. Vedno je bilo malo rivalstva. Večkrat so se med seboj zbadali npr. »Tih bot, Hudojamčan.«¹⁵¹ in potem oni nazaj. Za kraj se je pa vedno stopilo skupaj. Ni bilo važno, za koga se je delalo. Tudi drugače so si zelo pomagali. V Hudi Jami so si bolj pomagali med seboj, enako v Zasavju. Ko so zaprli rudnik Senovo in Kanižarica so ti rudarji začeli hoditi v Zasavje. Pred 30 leti je bilo tam bolj revno območje, sedaj jim je uspelo stopiti v korak s časom.

Kaj pa tisti, ki so živeli v hausih in v hišah. Kateri so bili bolj cenjeni?

Tisti, ki so bili v hausih in so varčevali so se v približno 10 letih odselili. Tisti, ki pa zaradi različnih razlogov niso odšli in so v hausu ostali so bili nekako družbeno odrinjeni. Tisti, ki je imel posest je imel večjo odgovornost, ampak je bil tudi bolj cenjen. Kdor je bil priden, varčen in razgledan se je torej preselil iz hausa- nekateri izjemno hitro- v 2 ali 3 letih.

Kako je bilo z verovanjem. So bili rudarji bolj ali manj verni?

Kar se tiče rudnika Laško in Govce, je bila vera globoka. V Zasavju pa so bili ti »rdeči revirji«. Nekako ni bilo niti zaželjeno, še kolikor se jaz spomnim. Če je kdo omenil sv. Barbaro ali kateregakoli svetnika, ni bilo najbolje. Okoli leta 2008 so, ko sem delal v rudniku pred vhod postavili kapelo. Sem jaz rekel direktorju: »Kako to?« Odgovoril je: »Ja, veš, kajti¹⁵² se spreminjajo. Mogoče bo pa sv. Barbara obvarovala rudnik pred zaprtjem.« Sicer sedaj še sam ne vem, v kakšnem stanju je zdaj ta kapelica, ker so novi jašek podrli. Če pa že ni obvarovala rudnika, je vsaj rudarje kolikor toliko. V Hudi Jami in Lišah je bila cerkev in versko prepričanje ter boječnost pred bogom velika.

¹⁴⁸ Mizarjev ostrešij

¹⁴⁹ Ostrešja

¹⁵⁰ Ta pomembni

¹⁵¹ Tiho bodi, Hudojamčan

¹⁵² Časi

Kako pa so bili oblečeni tipični rudarski družinski člani doma?

Nekega razkošja ni bilo. Otroci smo nosili cote en za drugmu¹⁵³. Najstarejši so imeli nova oblačila, mlajši pa to, kar so nosili že starejši. Seveda se z oblačili ni delalo tako, kot danes. Mame so večino oblačil predelovale. Takrat niso bile moderne raztrgane hlače kot v današnjih dneh. To je bilo za njih nekako »bogokletno«. Zato so se mame znašle, jih odrezale in smo potem imeli kratke hlače za poletje. Tudi čevljev se ni celih metalo stran, če niso bili preveč ponošeni. Najprej smo oblačila nosili za kam it, ko so se znučala, so bla za doma¹⁵⁴. Imeli smo recimo 3 majce, 3 hlače, kar ni bilo ravno veliko. Včasih je bilo tako tudi pri nas doma, da, ko so meščani prišli domov po pridelke so nam, otrokom prinesli nekaj oblačil. Nekaj smo jih lahko nosili, nekaj ne. Nekega razkošja ni bilo, nismo pa vseeno bili raztrgani in umazani.

Ampak recimo, če bi vas fante, ki ste bili v osnovni šoli kot rudarski otroci primerjali z otroki, ki niso bili iz rudarskih družin, verjetno ne bi videli nekakšnih velikih razlik, ali kako? Na primer, da bi imela ena skupina lepša ali pa bolj kvalitetna oblačila, je bilo približno enako?

Ja, večkrat sem že razmišljal o tem, kar ste rekli. Nihče ni ravno iztopal. Ko sem jaz bil otrok, je bil v Sedražu nek enak standard. Rudarji so zaslužili malo več, a nikoli ni bilo nekega velikega razločevanja. Takrat se ni gledalo na firme¹⁵⁵ oblačil. Jopice smo imeli znamke Jasa ali pa Topar, predvsem smo nosili Jugoslovanske firme¹⁵⁶. Tudi če kdo ni imel gor napisano Topar, to ni blo važno. Važn je blo, de je biu oblečen.¹⁵⁷ Ni bilo nekih večjih razlik, seveda so včasih bile. Jaz se spomnim par takih primerov tudi iz mojega otroštva, ko sta oče in mama delala v štokglajzi¹⁵⁸ in so bile plače res slabe. Nekateri so bili vseeno pridni in se trudili, spet drugi pa so kdaj popili kaj alkohola. Vseeno ni bilo nekih socialnih razlik, niti kar se oblačenja tiče, nismo en drugega zajbaval¹⁵⁹. Spomnim se, ko smo šli v 5. razredu v šolo v naravi na Lisco. Takrat so bile še take zime, da jih sedaj lahko še samo sanjamo. Vsi smo imeli smuči, takšne in drugačne, nihče ni izstopal s kakšno firmo¹⁶⁰. Mogoče je bila kakšna zbadljivka, več ne. Rudarski otroci smo bili kar na sredini, ne čisto na robu.

Vem, da je bilo malo pred '91 moderno hoditi v Avstrijo po kavo. Ste mogoče kdaj dobili kakšne Jolly barvice ali kaj podobnega?

Tega rudarske družine skoraj niso imele. Nikoli v življenju recimo nisem dobil Jolly barvic ali pa česarkoli iz Avstrije. Ubistvu imel sem 6 flumastrov znamke TOZ. Bili so dovolj kvalitetni, tako močno, da še danes delujejo- stari so približno 35 let, barvice so bile znamke SATURN, ki so bile dovolj kvalitetne, mislim, da kar primerljive z JOLLY barvicami. Ni bilo neke razlike

¹⁵³ Oblačila eden za drugim

¹⁵⁴ Če smo kam šli, potem smo jih nosili doma

¹⁵⁵ Znamke

¹⁵⁶ Znamke

¹⁵⁷ Tudi, če kdo ni imel na jopici napisano Topar, to ni bilo važno. Važno je bilo, da je bil oblečen.

¹⁵⁸ Slepí tir, priključek k glavnemu tiru

¹⁵⁹ Nismo se norčevali en iz drugega

¹⁶⁰ Znamko

med Jugoslovansko in Avstrijsko robo¹⁶¹. Za naše standarde je bila roba¹⁶² v redu. Kar se tiče samih nakupov v Avstriji se spomnim, da sta hodila moj stric in bratranec v zadrugo. To je bilo okrog '80 leta. Od mojega starega očeta brat je živel v Gradcu. Čisto banalne zadeve so kupovali, iz katerih se sedanje kmetije delajo norca¹⁶³, kakšna kotna brusilka, motorna žaga. Vem, da so tam že pred '80 letom poznali reklame. Ko nam je on poslal del reklame, na kateri je bila ena kotna brusilka, motorna žaga in še nekaj drugih stvari, se nam je zdelo, kot, da bi iz veselja padl¹⁶⁴. Mi smo kar gledali, slika je bila že barvna, obrobljena. Mislili smo si: »Kako je to mogoče?!« Sicer ja, zanemarljivo malo ljudi je takrat hodilo v Avstrijo po nakupih. Nekateri, ki so od mene starejši 10, 15 let, so takrat hodili v Trbiž po oblačila (predvsem kavbojke) ter kavo. Oni so hodili v Avstrijo kupovat, starejši, kot so moji starši pa ne.

Ko je tvoj oče prišel domov, ste se pogovarjali samo o rudarstvu- kaj se je dogajalo ta dan ali še o čem drugem?

Včasih se nismo veliko pogovarjali. Veljala je nekakšna hierarhija. Večinoma sta se med seboj pogovarjala le mama in oče. Če so prišli obiski, smo otroci nekako vedeli, da moramo oditi. Šli smo se igrat, »ta stari« pa so imeli svoje pogovore. Če so kaj rabili, smo jim morali prinesti. Ubistvu več urnih pogovorov o rudarstvu ni bilo. Če se je zgodila kakšna nesreča, je oče kaj na kratko povedal, nismo pa kaj dosti »razglabljali«. Mislim, da niti niso znali razlagati, mi, otroci, si nismo upali kaj dosti spraševati. Morali smo biti tiho in spoštovati starejše.

So imele rudarske družine kakšne posebne privilegije?

Nekih posebnih privilegijev ni bilo. Ubistvu je sploh v zadnjih letih veljalo, da si bil manj vreden, če si bil rudar. Edini privilegij je bil, da je vsak rudar dobil depotat premoga. Enkrat letno je dobil 3600 kg premoga. Dobili smo rdeče karte, na njih so bili narisani vozički. To je pripadalo vsem delavcem rudnika- tudi tistim, ki so delali v zunanosti. Po hausih in tisti, ki niso imeli hoste, so dobili še jamske drve¹⁶⁵. Za kurjavo je bilo poskrbljeno. To je bil nekako edini privilegij.

Kako si pa ti kot družinski član- sin videl delo svojega očeta?

Ja, kar se tiče tega dela sem že kot otrok videl, da moj oče ni nikoli od dela prišel spočit, vedno utrujen. Kot otroci smo jih gledali z nekim spoštovanjem, saj smo vedeli, da preživljajo celo družino.

So ti mogoče kdaj povedali za kakšno večjo nesrečo?

Nesreč je bilo več. Tudi, ko sem jaz že delal. Nesreče v rudniku so bile pogoste. Leta '71 je pobilo 9 rudarjev. Razlog nesreče je bil vdor vode, pomešane z ilovico. Zadnja večja nesreča se je zgodila leta 2001, kateri sem tudi sam komaj ušel. Vseeno je umrlo pet mojih vrstnikov,

¹⁶¹ Blagom

¹⁶² Blago je bilo v redu.

¹⁶³ Norčujejo

¹⁶⁴ Padlo iz veselja

¹⁶⁵ Jamski les

dva sta ušla gotovi smrti. Zasula jih je polifka¹⁶⁶. Tam rešitve ni. Jaz sem več nesreč doživel in pomagal pri reševanju. Bile so večje, kjer je ubilo recimo od 5 do 10 rudarjev in manjše, v katerih je življenje izgubil 1, morda 2 rudarja. Nekako je bilo to razdeljeno po kategorijah. Največja je bila ta leta '71, leta 2001 pa tudi večja. Vmes je bila kdaj kakšna žrtev, ali pa osebe s hujšimi poškodbami med delom, z veliko polomjenimi kostmi, nekateri so za las ušli, drugi so bili potem veliki invalidi.

Kaj so storili družinski člani, ko so izvedeli, da je bil njihov mož oz. oče udeležen?

Nekje v '50, '60 letih so bile na rudniških uradih te sirene, ki jih zdaj poznamo na gasilskih domovih. Ponavadi so zatulile, ko so šli rudarji v jamo, ko je bil konec šihta¹⁶⁷ so spet zatulile. Če je sirena zatulila ob šetih zjutraj in dveh popoldne, je bilo v redu, če pa recimo ob enajstih dopoldne pa je bilo nekaj hudo narobe. V okolici Hude Jame so bili recimo ljudje bolj razseljeni, tako, da niso vsi slišali sirene. Ker telefonov ni bilo, je to predstavljalo problem. Običajno so bili ob vhodih prvi otroci. Seveda so bile v rudniku govorilne naprave in se je kmalu vedelo, če je bil zrušek oz. kaj drugega. Ko se je zgodila ta zadnja večja nesreča, ki je bila leta 2001 so bili v teh časih že telefoni. Bilo je zelo mukotržno. Pred jaškom so jokajoč čakali otroci rudarjev, žene, mame, bratje, sestre. Nekako so jih poskušali rudniški delavci iz uprave na lep način soočiti s kruto realnostjo. Včasih jih je bilo treba malo odmakniti s policijo, ker so želeli zraven v rudnik. To so težke zgodbe in situacije. Mislim, da smo zadnjega našli na deveti dan in res ni prijetno, ko hodiš mimo objokanih otrok. Vsi smo vedeli, če je človek zalit in zasut s premogom, kamenjem, vodo lahko preživi mogoče 1 uro ali 2. Potem smo vedeli, da niso bili več živi. Vsi smo vedeli, da ni bilo več upanja. Zanimiva je bila izkušnja, ko je po tej zadnji nesreči, jaz sem imel tudi takšno delo, da sem posebno lokomotivo vozil v rudnik in sem točno vedel kje smo našli koga. Te ženske so želele pogledati, kje se je končalo življenje njihovih ljubljenih. Otroci seveda niso smeli zraven. Sveč niso smele nesti v rudnik, saj so bile jame metanske, zato so lahko samo stale tam. Verjemite, to doživeti ni prijetno. Tisti obup, malo jeze, malo vsega skupaj. Kar se tiče tega obveščanja je bilo potem že preko telefonov, kar se pa tiče vmesnega obdobja, če gledamo med obdobjem siren in potem med zadnjim obdobjem telefonov so bili že nekako napol v napredku so bili pa zaposleni »jamski invalidi«. To so bili tisti, ki so se poškodovali pri delu v rudniku. Če se je kaj zgodilo, so morali oditi do družine, katere moški je bil udeležen v nesreči oz. se mu je kaj zgodilo. Ljudje, ki so sedaj že nekaj časa pokojni so mi povedali, da oditi na dom družine ni bila najboljša izkušnja. Sporočali so namreč žalostne stvari, npr. tvoj mož je mrtev, je v bolnišnici, je poškodovan itd. Potem je žena vprašala recimo, če je v bolnici. Zdej, pa, če je biu u bolnici je blo fajn, če pa ne, je blo pa seveda hudu¹⁶⁸. Tako, da to delo invalidov ni bilo enostavno. Kot sem rekel, so potem po sirenah v vmesnem obdobju delali nekakšni kurirji. Ti so delali še druge stvari izven jame, ker nesreč spet ni bilo toliko, da bi lahko počeli samo to. Včasih, če kurirjev ni bilo, je moral to oditi povedat štajgerji. Potem so bili že telefoni, interneta pa še ne. Problem pri zadnjih nesrečah so bili mediji, ki so tako rekoč »podžigal strasti«, saj so fotografirali in snemali tiste otroke, jih objavljali po novicah. Takrat se spomnim, da so bile Slovenske novice. Menim, če ne bi mediji toliko skakal

¹⁶⁶ Zmes premoga, kamenja in ogromnih količin vode

¹⁶⁷ Službe

¹⁶⁸ Žena je vprašala, če je v bolnišnici. Če je bil v bolnišnici je bilo super, če pa ne, je bilo seveda hudu.

okol in snemal objokane ljudi bi blo dost manj stresn. Pa čakal so, ko smo posmrtno ostanke prnesl in hotl usak detajl posnet pa poslikat. Ni blo glih prijetn vse skupi¹⁶⁹.

Katere rude so kopali v Zasavju in katere v okolici Sedraža?

V Sloveniji je večinoma rjavega premoga. V Velenju lignit, tukaj pa večinoma rjavi premog, v Zagorju in Laškem sta bila na meji med črnim in rjavim. Po strukturi so bili večinoma rjavi.

Katera orodja ste uporabljali rudarji? Ste imeli kakšna posebna poimenovanja zanje?

Teh orodij je bilo toliko, da lahko kar dolgo govorimo. Cvajšpic - to je bil nekakšne vrste kramp. Na eni strani je imel konico, na drugi sekirico- tisti za izven rudnika. V rudniku je cvajšpic imel na obeh straneh špice. Ta je bil za kopanje po premogu. Drugo glavno orodje je bila hercšafle. V Zagorju in Laškem je bil premog lažji, hercšafle večje. V Zasavju so bile lopate manjše, saj je bil rjavi premog težji. Vso delovno orodje v rudniku je bilo na komprimiran zrak. Zunaj je bil kompresor, do orodja so bile napeljane cevi in zrak je potem do orodja prišel po njih. Bile so odcepne postaje, priključil si cev. Bil si tudi dolžinsko omejen, tam nekje okrog 50 metrov. Potem smo cevi med seboj štukal, da smo lahko delali. Električnega orodja v rudnikih ni bilo. Kar se tiče odkopnega podporja, transporterjev, so bili na elektriko elektromotorji in luči, ampak je bila vse S izvedba. Stvari, ki so delovale na elektriko, so bile hermetično zaprte. Ko pride v motorju do iskrenja so bile te iskre v motorju in niso mogle zahajati na površje. Podporje je bilo klasično ali hidravlično, lokomotive so bile na diesel osnovi z diesel motorji. Če primerjamo- pri avtomobilih poznamo katalizatorje, v rudniku je bilo vse skozi vodni filter. Tako rekoč so ti izpušni plini šli čez vodo, da so se te iskre ubile. Iz vode je potem šla samo od vročine para, pa tudi dim. Kar se tiče luči- žarnica je bila klasična, ampak luč je bila posebna. Imela je okoli žarnice debelo steklo, včasih tudi kakšno rešetko, vse je bilo zaprto s tesnili. Vse je bilo ognjevarno, ob vsakem zagonu so iskre ostale v hermetično zaprtem prostoru. Če bi prišle na površje, bi nastala eksplozija v rudniku.

Je mogoče recimo kdo od tvojih znancev poškodoval, smrtno ponesrečil med delom v rudniku?

Kar se tiče mojih znancev, seveda, mojega starega očeta je leta '31 v Govcah na Lišah zasulo, ga je čist zlomil, od takrat naprej je bil invalid. Oba strica in mojega očeta je v rudniku večkrat »lažje poškodovalo«, npr. zlom noge. Moj oče je šel '87 v penzijo, sedem mesecev pred penzijo ga je pa skoraj ubilo. Velik podpornik je odpovedal in padel po njem. Tudi njega je čisto zlomilo. Je imel pa srečo, da je takrat preživel. Zatem je nekako okrevl in potem tudi dočakal penzijo. Tista nesreča, ki je bila, kot sem že prej rekel leta 2001, je zahtevala življenja med drugim tudi mojih zelo dobrih prijateljev in celo dveh, ki sta bila isto stara kot jaz. Težki trenutki so bili. Lahko povem, ko smo jih najdl¹⁷⁰, sam transport njih iz jame je bil zelo stresen. Predvsem, ko veš, da bi lahko bil tudi ti tam.

Kakšne so bile plače rudarjev?

¹⁶⁹ Če mediji ne bi toliko skakali okoli in snemali objokane ljudi, bi bilo manj stresno. Čakali so, da bi iz jame prinesli posmrtno ostanke. Vsak detajl so želeli fotografirati in posneti. Vse skupaj ni bilo ravno prijetno.

¹⁷⁰ Našli

Same plače so bile tako: rudarji so si nekako ta statusni simbol skozi zgodovinske štrajke vedno izbojevali. Skozi štrajke so dosegli 8-urni delovni čas. Moj oče mi je pripovedoval, da v Lišah v Govcah ni bilo nobene zaščitne opreme. Na glavi so imeli klobuk, oblečena oblačila, ki so jih prinesli od doma, umiti se niso mogli nikjer, obute so imeli kakšne svoje stare gojzrje¹⁷¹. S štrajki¹⁷² so potem dosegli, da so dobili obleko in zaščitno opremo. Od leta 1900 (približno) so bile te plače kar nizke. Tričlanska družina z rudarsko plačo je težko preživela. Sploh v hausih, ker niso skoraj ničesar pridelali. S štrajki so se plače popravljale. Če pogledam moje zadnja rudarska delovna leta so bile v nekem Jugoslovanskem povprečju, potem tudi v Slovenskem. Niso bile ravno bajne, vendar še vseeno višje kot sedanje minimalne plače. Če si delal in bil priden si kar nekako preživel.

So družinski člani prejeli kakšno nadomestilo, če se je rudar ponesrečil in ni mogel več opravljati svojega dela?

Kar se rudarstva tiče je bilo neko nenapisano pravilo. Če je človeka ranilo, da ni bil sposoben za delo, so mu vedno dali neko lažje zunanje delo npr. v lamparni. Delo teh je bilo servisiranje, polnjenje luči, ki so jih uporabljali rudarji, dolivali kislino, samoreševalce popravljali. Lahko so ga dali med vašhavarje¹⁷³, ki so pucal¹⁷⁴ rudarske kopalnice. Lahko so delili zaščitna sredstva, sporočali novice o poškodovanih in umrlih domačim. Rudnik je zgradil tovarno, ki se v sedanjih časih imenuje TIM Laško¹⁷⁵, da so v njej delali invalidni rudarji. Če je prišlo do smrti, je rudnik z zajetnim finančnim vložkom sam priskrbel nekakšno odškodnino družini. Otroci so, dokler so se šolali, dobili nekakšno stimulatívno nadomestilo očetove plače. Vse se seveda z denarjem ne da. Družini so priskrbeli nekakšen statusni simbol, a očeta niso mogli vrniti. Družine tistih rudarjev, ki so se poškodovali oz. umrli niso bile pozabljene.

Ali so poleg finančne pomoči kdaj pomagali krajani? Na primer, da so pri družini, ki je ostala brez očeta oz. je bil poškodovan, morali pa so zorati njivo, so krajani priskočili na pomoč?

Finančno seveda niso mogli, kar se tiče medsosedske pomoči, pa sploh ni bilo vprašanje. Če je bilo potrebno narediti kakšno delo, so ostali pomagali po najboljših močeh. Mislim, da je bilo leta '71, ko je bila najhujša nesreča v Zasavskih rudnikih je pa oče rekel, da je rudnik dal denar, preživeli sodelavci pa so vsem družinam, ki so izgubile očeta oz. moža zgradili nove hiše. To se mi zdi takšna lepa gesta. Sicer nekateri so se potem začeli »postavljati na noge«, drugi še čez kakšnih 40 let niso obnovili niti uredili nič. Očeta oz. moža, kot sem že prej rekel niso mogli vrniti, so pa vseeno poskušali vsaj malo pomagati družinam. Velikokrat smo še sodelavci pobirali kakšne prispevke, da so simbolno kaj dobili. Če povzamem, na nobenem področju niso bili ravno pozabljeni. Bolj, kot bi šli v zgodovino nazaj, bolj bi opazili, da je bilo takrat več pomoči skozi čas. V zadnjih letih rudarstva se je pomagalo le takrat, ko se je nesreča zgodila, kasneje skoraj nikoli. Po pripovedovanjih očeta vem, da so bile zgodbe rudarskih nesreč »žive«

¹⁷¹ Gojzerje

¹⁷² Stavkami

¹⁷³ Delavci v rudarski kopalnici

¹⁷⁴ Čistili

¹⁷⁵ Tovarna Izolacijskega Materiala

še okoli 10 let po tem dogodku. Rudarji so več let na 1. november ob vhodih v jamo polagali vence v spomin svojih mrtvih prijateljev in sodelavcev.

Delo je bilo razdeljeno na izmene. Koliko časa je dnevno trajala izmena? Koliko jih je bilo?

V Jugoslaviji je bil 12 urni delavnik. Delala sta se dva dritla. S štrajki jim je uspelo pridobiti 8 urni delavnik, tako, da so bile potem 3 izmene. Nekje po letu 1990, ko so se dogajale energetske krize, sem delal tudi sam. Vse kar smo naredili, je bilo vedno premalo. Mi smo potem delali na štiri izmene. Tiste 3 izmene so bile od šestih zjutraj do dveh popoldne (jutranja izmena), od dveh popoldne do desetih zvečer (popoldanska izmena) ter od desetih zvečer do šestih zjutraj (nočna izmena). Ko smo delali na štiri izmene je bilo drugače, saj ima dan 24 ur in ne 32. Mi smo rekli, da smo delali na 6 ur. Ampak mi smo potrebovali skoraj eno uro, da smo prišli do delovišča. Ko je bilo na osem ur, se je v delovni čas štel tudi prihod do delovišča in odhod od njega, kar je skupno trajalo približno eno uro. Ko smo delali na 4 izmene, smo običajno, ko nam je obljest¹⁷⁶ dal delo, smo ga mi že začeli delati. Če se prav spomnim, sem jaz na 4 izmene hodil na šiht¹⁷⁷ približno 10 let. Jaz sem recimo moral za jutranjo izmeno že okoli 4. zjutraj vstati, če sem delal do dvanajste ure sem bil ob 13.30 doma. Če smo imeli dopoldansko izmeno sem moral ob 9.30 od doma, zvečer sem prišel okrog 19. domov. Če sem moral jet na popoldanski dritel sem šel okrog štirih od doma, domov sem prišel ob pol dveh zjutraj. V primeru nočne izmene sem moral od doma ob 22.30, domov sem prišel okoli 7.30 zjutraj. Zunanji delavci so delali večinoma zjutraj. Ampak največ je bilo vseeno dela na 4 izmene. V rudniku se je delalo ves čas - 24 ur na dan.

Če je bila rudarju dodeljena jutranja izmena, koliko dni je potem hodil na ta dritel?

Katerokoli izmeno si imel, si hodil en teden na šiht na isti dritl. Nikoli ni bilo tako, kot v drugih proizvodnjah. Če si moral delati še čez vikend si imel soboto zjutraj, nedeljo ponoči. Če si hodil cel teden popoldne, si imel v nedeljo zjutraj. Če je bil cel teden nočni dritl, se je v nedeljo začel popoldanski dritl.

Koliko nadrejenih je imel en povprečen rudar?

Sama hierarhija je bila v rudarskem sektorju kar visoka, ko sem jaz začel delati. Tam v 90-ih letih je bilo v Zasavskih rudnikih okoli 3000 zaposlenih. Od teh nas je bilo delavno aktivnih okoli 1500. Okoli 500- 800 ljudi je bilo samo na upravi. Nikoli nisi točno vedel. Imel si neposredno nadrejenega, tehničnega vodjo, skupinovodjo, nadzornika, tehničnega direktorja. Res veliko je bilo tako »nadrejenih« kot »podrejenih«. Na delovnem mestu si imel skupinovodjo, nadzornika, mogoče še kakšnega tehničnega vodjo, ostali so bili zunaj oz. izven jame. Če so bile kakšne okvare, problemi ali kaj podobnega si se moral usklajevati z delavci na upravi.

Odnosi, ki so bili v rudniku so delovali potem še izven rudnika, recimo v gostilni ali ne?

¹⁷⁶ Preddelavec

¹⁷⁷ V službo

V najglobljem socializmu so se te razlike v gostilni kar razblinile. Takrat so bili vsi prijatelji v rudniku in zunaj njega. Ko sem jaz hodil v službo je vodstveni kader šel v boljše gostilne, delavci v slabše. Jaz nisem nikoli ravno po gostilnah hodu, vseeno pa vem, kako je blo¹⁷⁸. V jami ni bilo nekih težav, zunaj nje pa se je vodstveni kader nekako sramoval delavcev.

Kakšen položaj so imeli tvoji sorodniki? So bili »običajni rudarji« ali so imeli kakšen nadrejen položaj?

Kar se tiče dedkov ne vem stara očeta in stric so bili nekje »srednji« rudarji, drugi stric je bil skupinovodja, moj oče je bil zamenik (namestnik) skupinovodje, brat je bil navaden rudar, jaz sem na začetku, ko sem bil njihov štipendist in sem se izučeval za kovinarja začel z začetnimi deli, do vojske sem bil običajen rudar, po vojski sem bil 5 let navaden rudar, potem sem začel počasi napredovati. Na koncu sem prišel že do kar odgovornega delovnega mesta, na žalost so kmalu zatem začeli rudnike zapirati.

Kakšno zaščitno opremo in opremo nasploh ste imeli rudarji pred vstopom v rov?

Imeli smo delovno obleko, čelado in gumijaste škornje. V rudnik nihče ni smel brez samoreševalca in lampe. Samoreševalci so nas ščitili pred jamskimi plini- metan, nitrozni plini. Vedno smo ga morali imeti za pasom, nismo ga smeli dati dol. Če bi ga dal dol in bi te nadzornik videl bi bil takoj mandatno kaznovan. Za pasom smo imeli še akumulator, ki je bil s kablom povezan do luči na čeladi. Ko sem začel hoditi k rudniku je imel akumulator 2,5 kilograma, koncu je prišel že na 300 dag, baterije so bile bolj zmogljive. Samoreševalci so bili Ruske izvedbe, težki so bili okoli 3,6 kilograma. Vodja odkopa je imel še klasično bencinsko lampo oz. bencinko. To »bencinko« je vedno nesel gospodar čela¹⁷⁹. Pred vsemi ostalimi delavci je šel v jamo ter »bencinko« dvignil pod strop. Če je normalno gorela, so na delovišče prišli še vsi ostali. Če je plamen ugasnil je pomenilo, da so v jami prisotni plini. Tako so morali delovišče prezračiti, v primeru, da ni uspelo, niso šli v jamo. »Bencinke« so tako velikokrat rešile življenja. Ko sem jaz hodil, smo kmalu imeli elektronske indikatorje (pokazatelje), ki so bili v glavnem za metan. Tega sem uporabljal tudi jaz, saj sem delal s stroji. Do 0,5% metana v zraku so stroji lahko delali, do 1% si rabil odobritev tehničnega direktorja, nad 1% si potreboval odobritev generalnega direktorja, le za izvedbo nujnih del. Alkohol je bil v mojih časih strogo prepovedan in so ga preverjali z alkotesti pred vhomom v jamo.

Kako je potekal zadnji delovni dan rudarja pred upokojitvijo? Kaj so mu pripravili domači, kaj sodelavci?

Ko sem jaz hodil na šiht, odhod rudarja v upokojitev ni bil več nekaj posebnega. Pred tem je bil odhod v pokoj velika stvar. Rudarja, ki je odhajal v pokoj, so njegovi kamerati iz jame odrinili na jamskem vozičku, ki so ga prej okrasili s kakšno rožo, zunaj je ponavadi čakal kakšen vaški muzikant. Zatem so običajno odšli v gostilno ter pili in se veselili. Slavje je večkrat trajalo do 3 dni. Po letu 2000 je to zamrlo, na zadnji dan pred upokojitvijo je rudar odšel iz jame kot vsak delovni dan.

¹⁷⁸ Bilo

¹⁷⁹ Skupinovodja

So morda imeli v Sedražu ali okolici kakšno rudarsko godbo ali kaj podobnega?

V Sedražu ni bilo godbe, je bila le v Rečici. V Sedražu in okolici je bilo vseeno kar nekaj vaških godcev. Eden od njih je bil moj sosed Ivškov Polde¹⁸⁰, ki je kot rudar delal na Breznem. S frajtonarco¹⁸¹ je bil glavna atrakcija nasploh, najbolj na odhodih rudarjev v penzijo. Ob njegovem igranju so se tudi rudarji sprostiti, pozabili na vsakodnevne težave in kaj zapeli.

So bile v Sedražu kdaj kakšne veselice? Če ja, kako so potekale?

Rudarskih veselic ni bilo, le gasilske. Edina večja proslava rudarskega stanu je bila na god sv. Barbare, ki se začela z rudarsko procesijo ob spremljavi rudarske godbe Hrastnik. Ta se je zaključila pred cerkvijo sv. Jedrti, kjer je sledila maša za žive in pokojne rudarje. Po maši so se rudarji in rudarski upokojenci zbrali ob rudarski malici in kapljici vina v telovadnici vaške šole in obujali spomine. Leta 2020 bi bila 4. decembra 21. tradicionalna prireditev, a je bila odpovedana zaradi epidemije koronavirusa. Leta 1999, ko je potekala 1. prireditev, je zapadlo toliko snega, da sva z očetom odšla peš, rudarska godba je prav tako prišla z Breznega peš do Sedraža noseč s sabo svoje inštrumente, ker je avtobus obstal v snegu.

Je bilo v teh krajih veliko pijančevanja? Je bilo tudi kaj spopadov zaradi alkohola?

Ja, pijančevanja je bilo veliko v vseh rudarskih krajih. Veljalo je nenapisano pravilo, da, če nisi hodil v gostilno nisi bil ta prau knap¹⁸². Marsikatera družina je trpela zaradi tega, ker je veliko rudarjev svojo plačo zapravilo v parih dneh, potem so pili »na kredo«. Zapitek so poravnali pri naslednji plači... In zgodba se je ponovila. Primankljaj v družinah iz hausov so večkrat ublažile mame, ki so hodile na delo k okoliškim kmetom. Ali so se pa tudi same zaposlile pri rudniku, a v jamo ženske niso smele, zato so delale na separaciji¹⁸³, kjer so pred sto leti delali tudi otroci.

Spopadi so bili po večini v »okajenem stanju« besedni, včasih je padla tudi kakšna pest. Vse to so v treznem stanju obžalovali in ostali prijatelji še naprej.

Ali so rudarji vzeli seboj tudi ostale družinske člane na zbiranja?

Ne, pod nobenim pogojem. V gostilno ženske niso smele, niti niso upale.

Ali so imeli rudarji točno določene dni, ko so se zbirali v gostilnah ali je bilo to čisto naključno, spontano?

Večinoma so rudarji odšli iz jame po šihu¹⁸⁴ kar v gostilno- vsak dan med tednom. Ob petkih je bilo to še bolj intenzivno, sploh, če je bil vikend frej¹⁸⁵ in se je to pijančevanje zavleklo.

Kdaj so rudarji nosili svoje svečane uniforme?

¹⁸⁰ Polde Ivšek

¹⁸¹ Diatonično harmoniko

¹⁸² Pravi rudar

¹⁸³ Sortirnica premoga

¹⁸⁴ Službi

¹⁸⁵ Prost

Svečane uniforme so v preteklosti nosili samo rudarji na višjih rudarskih položajih. Večinoma na pogrebih stanovskih prijateljev in se s tem poklonili pokojnim rudarjem. V poznejših letih je več rudarjev obleklo svečane uniforme za k maši ob prazniku sv. Barbare in ob rudarskem prazniku 3. juliju. Še vedno pa so uniformirani sodelovali na pogrebih.

Se morda spomniš kakšne pesmi, ki so jo rudarji igrali ali peli?

Ker sem dolga leta prepeval v krajevnem zboru, vem, da je v Sloveniji rudarskih pesmi zelo malo, verjetno bi jih lahko preštel na prste obeh rok. Z zborom smo peli pet do šest knapovskih¹⁸⁶ pesmi- eno izmed njih je napisal župnik Jakob Aljaž, eno pa tudi Slavko Avsenik.

So imeli rudarji kakšne posebne plese ali sploh niso plesali?

Rudarji posebnega plesa niso imeli, razen, kadar so popivali v gostilni in bili precej »okajeni«, sta za hec kar dva rudarja skupaj zaplesala. Drugih plesov ni bilo. Bil je pa običaj, ko so mlade rudarje sprejemali v svojo družčino, t.i. skok čez kožo. Z lesenega ogrodja je mlad rudar čez kožo skočil na kup premoga. S tem dejanjem je bil sprejet v rudarsko družčino. Tudi pri tem dejanju ženske niso bile prisotne.

Kaj je običajno jedla rudarska družina?

Rudarska prehrana je bila vedno bolj skromna, sploh v povojnem obdobju in vse tja do '70 let, najbolj v hausih. Mesa skorajda ni bilo na jedilniku, zato je bila, ko je bilo na krožniku to velika pojedina. Otroci so bili veseli, ko so mame naredile knapovsko sonce, takrat so ga pekle v okrogli obliki in je res izgledal kot sonce. To je bilo značilno za Zasavske rudarje. Ob sobotah so v kolonijah ženske pekle kruh. Ker je bila ena peč sredi kolonije, so se mogle razvrstiti. Ker se je večkrat zgodilo, da je očetova plača ostala v gostilni je bilo živeža malo. Otroci so včasih na skrivaj hodili po kruh, ki ga je včasih zmanjkalo pred naslednjo soboto oz. pred naslednjo peko kruha.

Ali so lokalni prebivalci prav tako ob sobotah pekli kruh tako kot v hausih ali kako drugače?

Tudi pri nas doma je mama ob sobotah pekla kruh. Vstala je zgodaj, zakurila krušno peč in zamesila testo za nekaj hlebcev. Ko še ni bilo zamrzovalnikov je bilo s kruhom kar težko. V soboto in nedeljo je bil zelo dober, proti petku pa že zelo trd. A kljub temu se kruha med tednom ni peklo.

Ali so imeli lokalni prebivalci vsak svojo peč ali skupno, tako kot v hausih?

Vsak je imel svojo peč, saj so se z njo v zimskem času tudi ogrevali in v njej tudi kuhali, ker so po večini imeli t.i. črne kuhinje.

Kaj je rudar običajno odnesel s seboj za malico?

¹⁸⁶ Rudarskih

V mojem času službe pri rudniku je bilo za malico dobro poskrbljeno. Imeli smo menzo, v kateri smo si kupili malico za v jamo. Pred tem so rudarji malico nosili od doma, to se pravi, da, če doma ni bilo živeža, tudi za s sabo ni bilo. Ti rudarji so po poti nabrali kakšno sadje, tudi pozimi zmrznjenega. Morda so kdaj premgli kakšen kos kruha. Res jim je bilo hudo, bilo je težko delo skoraj brez prehrane. Tudi v mojem času se je večkrat zgodil neljubi dogodek, ko so našo knapovsko malco zavohale podgane. V službenih bluzah v notranjih žepih, ki so bili malo večji smo imeli spravljeno malico. Omamni vonj salam in sira je privabil podgane, katere so v bluzo spodaj pregrizle luknjo in določenemu rudarju požrle malico. To se je zgodilo tudi meni. Običajno so takšnemu rudarju, ki je ostal brez živeža priskočili na pomoč kamerati tako, da mu je vsak dal nekaj svoje malice.

Ste rudarji malico pojedli večkrat v rovu ali večkrat zunaj njega?

Malico smo vedno jedli v jami, vendar le takrat, ko smo imeli čas in nas je lahko nekdo nadomestil. Jedli smo na koščeni mizi¹⁸⁷, vsedli smo se na tla ali kakšen košček lesa. Sčasoma smo si iz odpadnega lesa izbili kakšno simbolično mizo. Malico smo imeli enkrat na izmeno. V zadnjih modernih časih so bile moderne kranjske klobase. Nekateri so, ko sem jaz delal, prišli na šiht¹⁸⁸ in postali tako lačni, da so kaj pojedli že pred prihodom na delovišče.

Kaj je bila prehrana ob posebnih priložnostih in praznikih?

Rudarske družine nikoli niso imele posebnih jedi za praznike. V '60 in '70 letih so bile hišni praznik koline. Seveda še pozneje in prej, vendar je bilo pomanjkanje takrat največje. Takrat se je, v primerjavi s celim letom jedlo najboljše. Za božič so gospodinje običajno spekle potico (ponavadi orehovo) ter jo razdelile tako, da je je nekaj ostalo še za novo leto. Božič je bil včasih bolj družinski praznik. Za veliko noč so imeli kakšno šunko ali potico (zaradi verskih navad).

Kaj je bila pijača v vsakdanjiku?

V rudniku voda, ko se je malo bolj napredovalo smo skozi leta začeli piti kislo vodo¹⁸⁹. V zadnjih letih obratovanja smo pili že druge brezalkoholne pijače- poleg vode še razne sokove. Ko je delal moj oče, so v jamo nesli kakšen špricer z jabčekom¹⁹⁰, kar ni bilo čisto legalno, mučili ali preganjali pa jih zaradi tega niso. Kar se alkoholnih pijač tiče zunaj jame- nekakšnih vin si včasih nismo mogli privoščiti, zato so pili domač jabolčnik, v sodobnejših časih so ob kakšnih srečanjih pili tudi pivo ali šnops¹⁹¹.

Prej si omenil koline. Ko so prašiča zaklali, je vso meso obdržala družina, ki ga je vzredila ali so si kaj razdelili?

Če ne drugega, so za vsakega otroka v hausih naredili majhne klobase. Tudi v skromnosti so vedno delili. Če že drugače ni šlo, so se potrudili vsaj za otroke, saj so trdili, da le ti niso krivi za to, kar se dogaja.

¹⁸⁷Na kolenih

¹⁸⁸ V službo

¹⁸⁹ Mineralno vodo

¹⁹⁰ Špricar z jabolčnikom

¹⁹¹ Domače žganje

Recimo, če bi se vrnil npr. 50 let nazaj. Ali je bilo rudarjenje določeno? Če je bilo v družini več dečkov, je bilo recimo določeno, kdo bo dobil kmetijo, kdo bo šel rudarit? Se je pričakovalo za koga od sinov, da bo rudar, če je bil oče rudar?

To je bila že nekakšna folklor. Včasih so rekli: »Kir bo butast bo knap«¹⁹². V zadnjih letih, ko smo v rudniku že imeli elektroniko, se ta butast ni moralo več uveljavljati. Vedeli so, da bo tisti, ki je komaj naredil osnovno šolo ali pa še te ne dobil službo ali v notranjosti ali pa v zunanosti rudnika. Če najstarejši fant ni bil sposoben za vodenje kmetije je moral oditi v rudnik. Če je bil nekdo od prednikov rudar, je moral vsaj eden fant iz družine delati v rudniku. Včasih so starši želeli, da so se njihovi otroci čimprej osamosvojili, saj je bilo potem potrebno staršem preživljati manj otrok. Nekateri so odšli na delo v rudniku po koncu osnovne šole, določeni še celo pred končano osnovno šolo.

Kako so ostali rudarji in vaščani gledali na tiste rudarje, ki so se priselili od drugod?

Tisti, predvsem mladi fantje so prišli tako rekoč s trebuhom za kruhom. V rudarske kraje so se priselili zaradi službe in ne kr tak mal¹⁹³. Glede na to, da so prišli praktično z ničemer, so veljali za nekako »drugorazredne državljane«. Bolj kot to so jih gledali malo bolj nezaupljivo. Skozi sodelovanje v kraju in rudniku so si skozi leta pridobili zaupanje. Najbolj so se izkazali med prostim časom (ki ga ni bilo veliko). Poleg dela v rudniku so namreč pomagali še okoliškim kmetom, ker v hausih velikokrat niso dobili prebivališča in so kot hlapci prišli h kmetom. V prostem času so tako opravljali še težaška kmečka dela. Tisti, ki so bili pridni, so bili kasneje bolj cenjeni, tisti, ki pa so se ukvarjali z alkoholom in niso pridno delali, pa so bili manj cenjeni. Kdor je pridno delal in kasneje dobil še pridno žensko si je uspel kupiti parcelo, zgraditi hišo ali obnoviti staro in živeti drugačno življenje. Če so bili delavni so dobili statusni simbol, marsikdo je imel zgledno urejeno prebivališče. Da povzamem- priseljenci so si morali položaj v družbi nekako »izboriti«.

Če prav razumem so jih bolj počasi sprejeli medse- imeli so zadržke?

Ja. V knapovskem¹⁹⁴ žargonu so temu rekli »lerpob«- to je bil zelo nizek statusen simbol. Največ so se izkazali z delom ter tako pridobili veljavo v družbi. Takrat ni bilo važno, kaj so po poklicu njegovi starši in ostali sorodniki.

PRILOGA 4: INTERVJU Z EVO UČAKAR

¹⁹² Tisti, ki bo butast, bo rudar.

¹⁹³ Kar tako malo

¹⁹⁴ Rudarskem

Eva Učakar je moja soseda, hkrati tudi rudarska hči. Stara je 71 let, njen oče je v rudniku delal okoli 40 let. Živela je v šestčlanski družini (mama, ata, 3 hčere in stara mama). Živi v domačiji, ki jo je kupil njen stari ata, nekaj zemlje je dokupila še njena stara mama.

Koliko družinskih članov je bilo v Vašem gospodinjstvu?

6 nas je bilo. Mama, ata, 3 hčere in stara mama.

Kdo od Vaših sorodnikov je služboval v rudniku?

Ata, 2 strica in stari ata.

Koliko časa so službovali v rudniku?

Naš oče je delal okoli 40 let. Strica pa ne tako dolgo, saj sta v vojni padla.

Kot hčer rudarja, kaj ste počeli, ko je bil on »na šihti«? Ste takrat že hodili v šolo ali ste le pomagali doma?

Jaz sem v šolo hodila. Moji sestri sta morali več pomagati kot jaz, ker sem najmlajša.

Kaj pa je med očetovo službo počela njegova žena oz. Vaša mama?

Morala je poprijeti za vsako delo. Včasih je kosila, sekala drva oz. vse, kar je bilo treba narediti.

So bili Vaši sorodniki priseljenci ali lokalni prebivalci? Ste živeli v hiši ali »hausih«?

Bili so lokalni prebivalci, ves čas smo živeli v hiši- tu, kjer živim še zdaj.

Ali so, tisti, ki so to hišo kupili že takrat »dobili« zraven kakšno žival ali zemjo ali so to dokupili?

Ne, ves čas je bila kmetija v takšnem obsegu. Razlika je bila samo v lastnikih-prej je bila od stare mame, potem od mame in ata, sedaj pa sem lastnica jaz.

Kaj ste gojili na vrtovih, njivah?

Lahko rečem, da skoraj vse, kar smo potrebovali za samooskrbo.

Ko ste bili Vi otrok, katere živali ste imeli?

Imeli smo dve vozni kravi (nismo imeli konjev), včasih posledično kakšnega telička, 2 prašiča, kokoši.

Če primerjamo rudarje, ki so živeli v hausih (priseljence) in tiste, ki so bili lokalni prebivalci - kateri so bili po vašem mnenju bolj cenjeni?

Bolj cenjeni mislim, da so bili tisti, ki so bili lokalni prebivalci. Veljali naj bi za bolj pridne.

Kaj pa glede vere- je bila v Sedražu in okolici vera bolj globoka, je skoraj ni bilo ali nekaj vmes?

Pri določenih je bila vera izjemno globoka, pri drugih je sploh ni bilo. Moj oče je enkrat v rudniku na polnočnice pel- drugače ne bi smel. Na verski praznik so morali delati, kar je bilo zelo hudo za verne ljudi. Bil je pevec. Njegov sodelavec se spominja, da so vsi začeli jokati, ko je začel peti pesem Sveta noč. Po pripovedovanjih je bilo to kar sredi dela. Moj oče je bil zelo veren. V rudniku ni bilo veliko vernih ljudi- štajgerji in ostali nadrejeni niso bili verni. Če bi ga slišali, ko je pel, bi ga lahko napodili iz »šihta«. Naša družina je bila cela verna.

Kakšna so bila oblačila rudarskih družin- bolj bogata, bolj revna ali nekaj vmes?

Oblačila niso bila nič posebnega- niti kupiti se jih ni dalo. Naša mama je vedno govorila, da takrat, ko pa bi lahko kaj kupili, so zaloge prehitro pošle. Moji sestri, sta, ko sta bili stari okoli 10, 12 let sta šli spat k njeni teti, ki je imela hišo pri trgovini. Nato sta ob štirih zjutraj šli čakati, da se bo trgovina odprla. Ko pa sta prišli na vrsto, pa blaga ni bilo več. Zato sta potem domov prišli čisto objokani. Problem je bil, da bi lahko kupili, ampak ni bilo materiala. Mama je imela samo ene hlačne nogavice, ki jih je šparala¹⁹⁵, za h dohterji¹⁹⁶.

Ko ste bili otrok ste nosili oblačila, ki sta jih prej Vaši sestri?

Ja, nekaj nosila, nekaj so jih parali in jih prenarodil¹⁹⁷. Iz kakšne jakne so vedno naredili novo, mogoče kakšen plašček, kiklo¹⁹⁸.

Ko je Vaš oče prišel domov, ste se pogovarjali le o njegovih prigodah iz tistega dne ali tudi o tem, kar je recimo naredila Vaša mama?

Mama je običajno povedala, kaj je naredila doma, dogovorili smo se, kaj bomo delali, včasih pa je tudi oče kaj povedal.

Ali so mogoče kdaj rudarske družine imele kakšne posebne privilegije poleg »kulma«, ki so ga dobile za kurjavo?

Ne, nič drugega, tudi plače včasih niso bile nič kaj visoke.

V katerih rudnikih so delovali Vaši sorodniki, ki ste jih prej omenili?

Vsi so delali v Hudi Jami in na Breznem.

Če bi primerjali rudarje iz Sedraža. Eni so hodili v Zasavje v službo, drugi v Govce ali Hudo Jamo. Se Vam je kdaj zdelo, da so npr. tisti, ki so delali v Zsavju zaničevali tiste, ki so delali v Govcah oz. Hudi Jami?

¹⁹⁵ Varčevala

¹⁹⁶ K zdravniku

¹⁹⁷ Šivali na novo

¹⁹⁸ Krilo

Zaničevali jih ravno niso, vsaj ne da bi jaz vedela. Imeli so pa večje plače, posledično tudi penzije.

Se mogoče spomnite, da bi Vam kdaj oče pripovedoval o kakšnih večjih nesrečah?

Govoril je predvsem o nesrečah, v katerih je umrl po en človek- ubistvu je bilo teh več. Moj svak je v nesreči izgubil vid, nikoli več ni videl. Dan pred njegovim »šihtom« so v jami pripravili razstrelivo, ki naj bi ga naslednji dan uporabili. Moj svak je naslednji dan prišel na »šiht« in šel kopat ravno tja, kjer je bilo razstreljivo- nihče mu ni povedal zanj. To se je zgodilo na Breznem.

So bili Vaši sorodniki »navadni« rudarji ali so imeli kakšen višji položaj?

Vsi so bili običajni rudarji. Moj stari ata je imel višji položaj- mislim, da je bil štajger.

Kako je potekal zadnji delavni dan rudarja pred penzijo?

Ni mu bilo potrebno v službo. Enkrat v času svoje izmene je šel do rudnika. V tistem času so prišli njegovi kamerati iz jame. Nekaj časa so bili tam, potem pa so odšli na dom družine, kjer jih je čakala pojedina. Ko je šel moj oče v pokoj, se spomnim, da smo imeli pripravljeno tako, kot za eno ohcet¹⁹⁹. Prišlo je veliko rudarjev, očeta so pripeljali.

Ali so imeli v Sedražu kdaj kakšno godbo ali kaj podobnega?

Ne, godbe tukaj ni bilo.

So imeli mogoče kdaj kakšno veselico v Sedražu?

Kot rudarji ne. V Sedražu so imeli le gasilske veselice. Večinoma so se ljudje zbirali po maši v gostilnah.

So bili mogoče kakšni večji spopadi zaradi alkohola?

To ne vem ravno, vem pa, da so določeni veliko denarja pustili v gostilnah.

So na proslave in veselice smeli še ostali družinski člani ali le rudarji?

Vsi smo lahko šli na proslave.

Če so šli v gostilno, so lahko šle ženske zraven ali so morale domov?

Mislim, da so šle le redko zraven, nekaterim moške niti pustili niso. Večina žensk si v gostilno niti upalo ni- so bile pa seveda izjeme. Enkrat so moški kartali v gostilni. Mimo je prišla ena izmed žena, pograbila ves denar, naslednji dan pa si z istim denarjem kupila plašč v Laškem. Zanimivo je, da se moški niso nič upirali. Je pa res, da je bila to ena izmed tistih žensk, ki se moških ni bala in so se skoraj oni nje.

Ali so imeli točno določene dni, ko so se zbrali v gostilni?

¹⁹⁹ Poroko

Kadar so se odločili. V okolici rudnikov je bilo gostiln več, sploh ob poteh, kjer so rudarji hodili npr. domov. Včasih je bila navada, da so bratje še včasih sestre vzeli zraven v gostilne.

Poznate mogoče kakšno pesem ali šalo na temo rudarstva?

Ne vem zdajle točno. Aja, odkar je moj oče hodil »na šiht« so praznovali god sv. Barbare.

Kako je pa to potekalo?

Sedaj tako ali tako že vemo, da se to praznuje. Sedaj lahko pride kdor želi, takrat so prihajali le rudarji (vsaj večinoma). V starih časih je bil ta dan dela prost za vse rudarje. Morali so priti k maši, drugače so dobili plavega²⁰⁰. To je bilo takrat, ko je bil moj ata še mlad, potem nič več. Potem tega ni bilo več- zaradi usmerjenosti takšne vlade. Če so videli rudarja že oditi v cerkev je bilo narobe.

So potem hodili na skrivaj k maši za sv. Barbaro?

Ja, seveda. Mislim, da kar bolj na skrivaj. V Sedražu vseeno mislim, da niso en drugega prijavljali, če so odšli k maši. Od Barbare je bila tudi pesem. Moj oče je na koro pel od svojega 16. do 60. leta.

Kako so Vam razlagali Perkmandeljca?

Ko sem bila jaz otrok tega niso razlagali. To so si potem začeli »izmišljevati«.

Kaj je rudarska družina jedla v vsakdanjiku?

Takrat so se jedle predvsem domače jedi. Kolikor je bilo mesa, no, jedli smo ga le za ta večje praznike²⁰¹. Drugače pa predvsem doma pridelana hrana- zelje, fižol, krompir, repa in podobno.

Kaj je rudar odnesel s seboj za malico »na šiht«?

Običajno le kos kruha in jabček²⁰²- v časih, ko sem bila jaz otrok. Včasih je še to požrla podgana. Ko je prišel domov, je bilo tako, da pri hiši ni bilo jajc. Moja mama je vedno rekla, da je od tvojega atija stara mama ji dala kakšno jajce, pa še katera druga sosedka. Ta jajca je potem šparala za očeta. Otroci so šmorn²⁰³ jedli brez jajce, oče pa z jajci. Samo je oče včasih vseeno razdelil še otrokom.

Je kdaj »šmorn« odnesel s seboj?

Ne, samo doma ga je jedel.

²⁰⁰ Neopravičen izostanek od dela

²⁰¹ Za velike praznike

²⁰² Jabolčnik

²⁰³ Carski praženec

Samo, od kod je potem prišla ideja o kranjskih klobasah kot tradicionalno rudarsko malico?

Ne vem. To so potem jedli za malico v modernih časih.

M: Kdaj je Vaš oče hodil v službo?

Začel je leta 1921, končal pa leta 1961.

Če so podgane rudarju požrle malico, so mu potem drugi odstopili del svoje ali so ga pustili lačnega?

Mislím, da so mu potem dali del svoje hrane.

Kaj je bila hrana za posebne priložnosti poleg mesa in kakšno meso?

Ker skrinj na začetku niso poznali, so jedli prekajeno meso. Sušili so ga kar na podstrešju. Tistega so skuhali. Redko kdaj so jedli govejo župo²⁰⁴. Ni bilo niti denarja za meso.

V hausih so kruh pekli ob sobotah. Ali so ga enako tudi lokalni prebivalci?

Ob sobotah. Običajno so ženske spekle toliko kruha, da se ga je do sobote ravno pojedlo.

Ali so imeli lokalni prebivalci vsak svojo peč ali so si jo delili tako kot v »hausih«?

Vsaka družina je imela svojo peč. Zato so mogle biti peči, ker so v njih tudi kuhali. Naša mama je sem prišla leta 1937, imeli so črno kuhinjo. Naša stara mama je bil manjše rasti in je šla pod dimom ven. Mama pa je bila višje rasti. Ko je začela kuriti, je bila ravno v dimu. Pa je npr. prišla iz tranka²⁰⁵, njen mož je imel popoldanski »šiht«, ona je zakurila, vendar, namesto, da bi kuhala je morala stati zunaj. Kmalu, mislim, da že kar naslednje leto je imela šporhet. Izjemno se je veselila bele kuhne²⁰⁶. Tam, kjer je bila prej doma, so že imeli šporhet.

Torej, če prav razumem. Otroci in žena so pili vodo v vsakdanjiku, oče pa »jabček za na šiht«?

Ja. Ko je bil jabolčnik sladek in še ni »zavrel« smo ga pili tudi otroci, potem pa ga nismo več radi pili. Potem smo pili vodo. Spomnim se še rdečega ribeza- smo namakali v njegov sok, da smo pili. Včasih smo pili še kakšen domač čaj. Naši mama in stara mama sta sušili olupke od jabolk. To je dala potem v vrečko in iz tega kuhala čaj. Ubistvu je bil zaradi tega čaj sladek, saj si sladkorja nismo morali veliko privoščiti. Naša mama je potem že kar kaj kupila, stara mama je trdila, da ima kilo cukra dost²⁰⁷ za pol leta ali pa liter olja. Ja, velika revščina je bila. Po 2 decilitra so kupovali olje. Pili smo tudi žitno kavo- »projo«. Mleko smo imeli bolj za beu kufe²⁰⁸, ali pa smo vanj namakali kruh.

²⁰⁴ Juho

²⁰⁵ Travnika

²⁰⁶ Kuhinje

²⁰⁷ Kilogram sladkorja

²⁰⁸ Belo kavo

Prejle ste omenili čaje. So mogoče šle ženske nabirat kdaj kakšna zelišča in iz njih kuhale čaje?

Ja, tudi to. Vedno smo mel dost²⁰⁹ bezga, melise, kamilice smo morali tudi otroci nabirati.

Je bilo ob posebnih priložnostih kaj drugače, kar se pijače tiče?

Mi, ko smo imeli vinograd smo imeli vino. Predvsem se ga je spilo največ za koline, žetve in večja kmečka dela ter na praznike.

Otroci niste pili vina, ali kako?

Ne, ponavadi kar vodo ali čaj. Niti dali nam niso. Sedaj morda spijem kakšen glaš²¹⁰, kot otroci, pa tudi sedaj nimamo ne jaz, ne sestri neke želje po pitju alkohola. Enako je bilo z našo mamo.

Ali je Vaš oče hodil peš do rudnika ali je imel dogovorjen kakšen prevoz?

Peš, peš so hodili.

Ali so kdaj, glede na to, da ste imeli kmetijo, prišli k Vam pomagat družine iz hausov ali drugi »kamerati«?

Ja, prišli so pomagat ta večje dele²¹¹, npr. mlatit, kosit, spravljati krmo in podobna dela.

Prej ste rekli, da je Vaš stari ata hodil na »šiht« v rudnik. Kam pa in kako?

Hodil je peš do Trbovelj, ko je začel delat v Hrastniku pa je dobil stanovanje v puršenhausu. Moja stara mama je bila za deklo v gostilni v Hrastniku. V isti gostilni sta se spoznala. Moj stari ata je kupil domačijo, na kateri živim še danes.

Je vedno imela kmetija toliko zemlje ali je kaj še dokupil?

Ja, malo manj je bilo ozemlja. Stara mama je kupila še eno »hosto« tukaj blizu.

Je Vaša hiša veljala za kočarijo?

Ja, ubistvu na nek način. Običajno smo imeli 2 kravi, teličke smo prodali.

Ste telička prodali za denar ali ste imeli »blagovno menjavo«?

²⁰⁹ Imeli dovolj

²¹⁰ Kozarec

²¹¹ Večja dela

Kar za denar. Stara mama je večkrat kaj prodala. Dekleta so bila stara 15, 16 let, ko je stara mama prišla domov so jokale, saj je ves denar pustila na banki. Mogoče je starejši - Tončki kupila kakšno ruto ali pa firtof²¹².

To se pravi, da so šparal²¹³?

Ah, ja. Pa kolk²¹⁴! Vedeti je potrebno, da je s privarčevanim denarjem stara mama kupila veliko zemlje, ki ni bila poceni. Poleg tega je njen mož umrl v boju na Soški fronti- 1. svetovna vojna.

Torej je bil rudar, potem je mogel v vojno?

Ja, tako je bilo.

Kako so sporočili, da so rudarji in ostali padli v vojni, glede na razliko v razdalji? So sploh kaj sporočali, ali so družine ugotovile same?

Same so ugotovile. Stara mama je celo življenje govorila, da bi še v morje šla, samo, da bi ga našla. Potem so se malo pobrali, pa je šel oče naš oz. njen sin v 2. svetovno vojno. Potem so se spet komaj pobrali, zatem je bil na srečo mir. Moj oče je prišel nazaj, mamina brata pa ne.

Torej je veliko rudarjev moralo v vojno?

Ja, nekateri so potem prišli nazaj, drugi ne.

Tisti, ki so prišli nazaj so potem šli nazaj v rudnik ali kako drugače?

Ja, naprej so šli. Najprej po vojni so morali it na Tezno delat²¹⁵. Potem so odšli delat nazaj v isti rudnik, kot pred vojno.

Ste kdaj mogoče jedli žgance v beli kavi?

Ja, veliko tega smo pojedli. Najpogosteje smo jedli žgance v beli kavi ali v mleku.

So potem dali sčasoma kakšno polento namesto žgancev v mleko oz. belo kavo?

Ja, sčasoma. Vsaj takrat, ko se je dalo kupiti gres. Prej pa so doma mleli pšenico na žrmlje²¹⁶.

Kdo je potem to mlel?

Odvisno. Mama, sestri, kdorkoli je imel čas.

Glede na to, da ste imeli samooskrbo- ste bili otroci kdaj lačni?

Ne, to pa na srečo ne.

Ste žito tudi sejali?

²¹² Predpasnik

²¹³ Varčevali

²¹⁴ Koliko

²¹⁵ Odit delat na Tezno

²¹⁶ Mlin za mletje žita

Ja, smo. Potem smo ga zmleli in uporabili za različne stvari.

Ste kdaj jedli kakšno potico? Če ja, s čim?

Potico smo jedli enkrat do dvakrat na leto- za veliko noč in božič. Vedno je bila orehova, saj smo jih imeli dovolj doma. No, jedli smo jo še za kakšne botrije²¹⁷.

So recimo rudarji potem prodajali domače izdelke npr. »kameratom«?

Ne, na »šiht« ni nosil izdelkov, je pa marsikdo prišel kdaj k nam po kaj. Iz hausa so večkrat prišli po kakšen jabolčnik, jabolka, slive ali pa kaj podobnega.

Omenili ste ljudi iz hausov. So takrat prišli tudi kakšni meščani po izdelke? Ali je bila takrat lokalna, domača hrana bolj cenjena?

Ja, je kar bila. Tudi meščani so včasih radi prišli kaj pomagat, v zameno so dobili ponavadi kaj domače hrane. Običajno se je plačevalo s hrano in ne z denarjem. Če se ni dalo hrane, se je delo vrnilo- npr., da je naša družina šla pomagat tistim, ki so pomagali nam.

PRILOGA 5: INTERVJU Z OTOM KOLENCEM

²¹⁷ Birme

Oto Kolenc je atijev bivši sodelavec, skupaj sta delala v rudniku Trbovlje-Hrastnik. V rudniku je delal približno tako dolgo, kot moj ati.

Koliko družinskih članov je bilo v Vašem gospodinjstvu v Vaši prvotni družini?

V moji prvotni družini je bilo 5 družinskih članov.

Kdo od vaših sorodnikov je služboval v rudniku?

Moj stari stric, ostali ne.

Koliko časa je služboval?

Nimam točnega podatka.

Kaj so med »šihom« počeli otroci in žena rudarja?

Sam nisem bil rudarski otrok, sem pa slišal določene stvari. Žene so skrbele za gospodinjstvo, otroci so pomagali na kmetijah.

Glede na Vaše mnenje, so bili bolj cenjeni rudarji iz »hausov« ali lokalni prebivalci oz. tisti, ki so živeli v hiši?

Mislim, da so bili tisti v hišah bolj cenjeni, čeprav se mi zdi to nekakšen predsodek.

So imele rudarske družine kakšne posebne privilegije?

Ja, odvisno. Največ je bil ta kulm²¹⁸, ki so ga dobili na leto.

Če prav vem, ste bili tudi Vi rudar. So se v Vašem delovanju zgodile kakšne večje nesreče?

Ja, to pa. Najbolj mi je ostala v spominu nesreča, v kateri je umrlo 5 rudarjev. To je bilo leta 2001.

Kako je potekal zadnji delovni dan rudarja pred penzijo?

Tisti rudar, ki se je upokojil na zadnji dan ni odšel na delo. Kasneje je prišel in se poslovil od kamertov²¹⁹. Naredili so mu kakšen skeč, ponavadi so ga peljali s huntom²²⁰. Pred tem so ga (voziček) okrasili s kakšnim cvetjem ali zelenjem. Rudar je s seboj prinesel alkoholno pijačo. Prišel je v jamo, »kameratom« ponudil pijačo, oni pa so mu zaželeli srečen prihod v upokojitev.

Veliko rudarjev je po »šihu« odšlo v gostilno. Ali je bilo zaradi alkohola veliko spopadov?

V starih rudarskih časih, ko še jaz nisem delal, se je točno vedelo, katero obdobje je bilo- ali je bilo obdobje pred plačo, v času plače ali po plači. Pred plačo je bilo zatišje. Uporabljali so posebne izraze. En dan pred plačo je bila »Marija trošt«, ker so se rudarji troštali²²¹, da bodo dobili plačo. Ko je bila plača, so rekli, da je bila »Marija gelt«. Gelt naj bi pomenilo dar, mislim,

²¹⁸ Premog

²¹⁹ Sodelavcev, prijateljev

²²⁰ Rudarskim vozičkom

²²¹ Pričakovali plačo

da je to nemško, kot večina rudarskih besed. Ko je bila plača, je bila v teh hausih norišnica²²². Rudarji so šli takoj po »šihthu« v gostilno, ko so prišli domov je bilo druge vrste rajanje-konflikti, saj žene niso odobravale pitja alkohola svojih mož. Vedele so, da je del plače »šel«, ter, da bo mesec dolg. Sedaj pa še k mojim zgodbam. Ko sem jaz hodil na »šihth«, je bila praksa, da so šli rudarji po »šihthu« v gostilno na pir²²³. Ker sem jaz hodil v rudnik, glavo sm meu pa doma na kmetiji²²⁴, sem šel vedno čimprej domov. Ko sem šel mimo mojih kameratov²²⁵, ki so popivali so me vedno dražili: »Dej, Oto, a boš še ti enga?«²²⁶, ampak se jim nikoli nisem pridružil zaradi pomanjkanja cajta²²⁷. Sicer sam ne vidim slabe stvari v tem, saj so se vseeno podružili in poklepetali. Če količina pirov²²⁸ ni šla čez meje, je bilo vse v redu. Sedaj, ko pa ne hodim več k rudniku, včasih pogrešam svoje kolege. Takrat si rečem: »No, če pa bi si uzeu cajt pa bi lahk se z njimi podružu«²²⁹.

Ko so imeli kakšne proslave, so nanje šli samo rudarji ali tudi družinski člani?

Ja, to bom povedal iz svoje izkušnje. Praksa je bila, da so bile povabljene cele družine. V Hrastniku se je odprla nova uprava, takrat je šla z mano moja družina. Ogleдали smo si nove prostore. Druga je bila v Trbovljah, kjer mi rečemo »pr Sveti Planin«. Jaz in moje hčere smo šli tja s kolesi na dogodek obnovitve rudarske stavbe.

So mogoče rudarji imeli kakšne posebne dni za zbiranje v gostilnah ali je bilo to čisto naključno?

Tisti, ki so radi hodili v gostilno so vanjo zahajali vsak dan, če so le imeli denar.

Poznate mogoče kakšno pesem ali šalo na temo rudarstva?

Pesem od Orlekov- Adijo knapi je precej znana. Veliko rudarjev, ki so to počeli s srcem, je ta pesem ganila. Šal je veliko, samo vsebujejo veliko preklinjanja in neprimernih besed, tako, da jih ne bi našteval.

Kaj je običajno jedla rudarska družina?

Ker sem jaz delal v »moderni dobi« rudnika, se jedilnik naše družine ni spremenil. Kar sem slišal leta nazaj, so veliko jedli knapovsko sonce, šmorn, funšterc. Od moje žene stari ata je tudi bil rudar. Ponoči je hodil »na šihth«. Mama mu je za večerjo vedno naredila knapovsko sonce. Imel je tri sinove. Ko je on večerjal, so sinovi zraven sedeli in gledali. Stari oče je knapovsko sonce razrezal, ko pa je na vilice napiknil zadnji kos, ter ga hotel dati v usta je eden od sinov rekel: »Lej, že ta zadnga nese«²³⁰. Oni so torej čakali, če bodo še oni kaj dobili, ampak je bil očitno oče prelačen.

²²² Norišnica (nered) v rudarskih stanovanjskih blokih

²²³ Pivo

²²⁴ Razmišljal in delal pa sem še na kmetiji

²²⁵ Sorodnikov, prijatelj

²²⁶ »Oto, daj še ti popij eno pivo«

²²⁷ Časa

²²⁸ Piva

²²⁹ Če bi si vzela čas, bi se lahko z njimi podružil

²³⁰ Glej, še zadnji kos bo pojedel.

Kaj je rudar odnesel seboj na malico?

Ko sem jaz začel delati pri rudniku je bila prehrana dosti urejena. Imeli smo menzo²³¹, dobili smo bone, pred izmeno si si vzel malico. Čisto na začetku mislim, da so bile 3 možnosti- A,B,C, kasneje se je to ukinilo, saj smo si zmišljeval, ka bomo jedl²³². Potem je bila izbira prosta in si si vzel, kar si želel. Menze so se skozi čas spreminjale. Na koncu je bila to kar trgovina v kateri si lahko kupil kakšen sendvič, konzervo s hrano, čisto zadnja leta pa niti tega ni bilo več. Zato smo hrano nosili od doma. Morali smo si planirati, kaj bomo kdaj vzeli s seboj za malco. Na poti do rudnika sem imel še pekarno. Enkrat na teden sem se tam ustavil, kupil dva bureka, ter enega dal sodelavcu.

PRILOGA 6: INTERVJU S FRANCEM BRLECEM

Franc Brlec je 62 letni upokojeni rudar, ki je v rudniku delal 24 let. Živel je v osemčlanski družini- pet otrok, stara mama ter ata in mama. Poleg njega so iz njegove družine v rudniku delali še njegov ata, kasneje še oba brata- Jože in Marjan.

²³¹ Jedilnico

²³² Izmišljevali, kaj bomo jedli

Smem vprašati za Vašo starost?

Letos bom star 62 let.

Koliko družinskih članov je bilo v Vaši družini, ko ste bili otrok?

Bilo nas je kar veliko- pet otrok, stara mama ter ata in mama, torej nas je bilo osem.

Kdo od Vaših sorodnikov je služboval v rudniku?

Moj ata, kasneje še oba brata- Jože in Marjan.

Koliko časa so službovali?

Jože mislim, da nekje 3 do 4 leta, Marjan okoli 10 let.

Kaj ste med očetovim »šihom« počeli otroci rudarja? Kaj njegova žena oz. Vaša mama?

Mama je delala na njivi, kuhala, pospravljala, gospodinstvu mela čez²³³. Mi pa smo pomagali, kolikor smo lahko. Tudi v šolo smo hodili.

So bili Vaši sorodniki priseljenci ali lokalni prebivalci?

Moj ata se je sem priženil, tako, da je bil priseljenec. Mama je bila lokalna prebivalka.

Torej ste živeli v hiši ali tudi kaj v »hausih«?

Ves čas smo živeli v hiši.

Ste imeli mogoče zemljo, živali ali kmetijo nasploh?

Bolj kot ne smo imeli kočarijo. Lastili smo si nekaj njive, travnike, kravo, dva ali tri prašiče, zajce, kokoši.

Kaj ste gojili na vrtovih in njivah?

Gojili smo solato, zelje, krompir, korenje in podobno- kar smo potrebovali za življenje.

Katere živali ste imeli doma- še kaj drugega poleg tega, kar ste prej naštel?

Ubistvu le to, kar sem prej naštel.

Če bi primerjali rudarje iz hausov in tiste iz hiš- kateri so bili po Vaše bolj cenjeni?

Mislim, da so bili bolj cenjeni tisti iz hiš oz. kmetij. Sicer pa vsak po svoje misli.

Kar se tiče verovanja - so bili ljudje v teh krajih bolj verni, manj ali nekaj vmes?

Mislim, da so bili bolj verni.

²³³ Morala je delati v gospodinjstvu

So se oblačila razlikovala med kmečkimi ljudmi bolj ali manj?

Malo so se razlikovali, ne pa kaj veliko.

Ko je Vaš oče prišel domov, ste se veliko pogovarjali o prihodah iz rudnika tistega dne?

Malo že, kaj dosti pa ne, saj smo »mogl jet pol delat«.

Ali so imele rudarske družine kakšne posebne privilegije?

Mislím, da velikih ne- razen kolikor so dobili zastonj premoga za kurjavo. To je bil depotat, ki ga je družina dobila enkrat letno.

V katerih rudnikih ste delovali Vi in Vaši sorodniki?

V rudniku Laško.

Recimo, če primerjamo rudarje, ki so živeli v Sedražu. Eni so delali v Govcah ali Hudi Jami, drugi v Zasavju. So se dobro razumeli ali so rekli kaj podobnega kot: »Njemu pa naj pridejo kar iz Zasavja sodelavci pomagat«?

So pomagali. Tam so imeli že tudi boljšo tehniko.

Se mogoče spomnite kakšne večje rudarske nesreče?

Ja, ta nesreča z avtobusom. Zgodila se je zjutraj, ko so se vozili rudarji na »šiht« in iz njega. V njej je umrlo 5 rudarjev.

Se je kdaj kdo od vaših znancev smrtno ponesrečil v rudniku?

Ja, kar dosti nesreč se je dogajalo. Spomnim se še tiste v Hrastniku iz leta 2001.

Kakšen položaj ste imeli v rudniku Vi in Vaši sorodniki?

Moj oče je bil cevar pri zračanju jame. Jaz sem bil strojni ključavničar na vzdrževanju.

Kako je potekal zadnji dan dela za rudarja pred upokojitvijo?

Ni mu bilo potrebno oditi na šiht. Šel je po deloviščih, se poslovil od svojih kameratov²³⁴. Preden smo prišli iz jame smo ga dali v hunt²³⁵, ki smo ga pred tem okrasili. Nato smo ga pririnili ven iz rudnika. Zunaj nas je ponavadi že čakal kdo s harmoniko. Tam smo se še podružili in klepetali. Potem smo odšli domov- vsak po svoje.

So recimo imeli kdaj v Sedražu kakšno rudarsko godbo ali kaj podobnega?

Mislím, da ne.

Je bilo vaških godcev več ali bolj malo?

²³⁴ Sodelavcev prijateljev

²³⁵ Jamski voziček

Bilo jih je kar nekaj.

V Sedražu so imeli gasilske veseljice. So mogoče imeli kdaj kaj na temo rudarstva?

Zadnje čase smo praznovali god sv. Barbare. Včasih so imeli kakšne shode, srečanja.

Alkohola so določeni rudarji spili kar nekaj. So mogoče zaradi »kakšne kapljice preveč« imeli kakšne večje spopade? Je bilo posledično veliko poškodb?

Posledično niti ne. Pilo se je pa tako ali tako podobno kot vsepovsod.

Se je mogoče že kdaj zgodilo, da bi kdo se kdo smrtno ponesrečil zaradi alkohola?

Ne, to se na srečo ni nikoli zgodilo, vsaj ne, da bi jaz vedel.

So na veselice in podobne dogodke smeli tudi ostali družinski člani?

Tudi družinski člani so lahko šli.

V gostilno pa samo rudarji?

Ja. Hodili so namreč predvsem po »šihti«.

So imeli točno določene dni, ko so se zbrali v gostilni ali je bilo to čisto naključno, spontano?

Ponavadi so hodili predvsem takrat, ko so dobili plačo. Seveda pa tudi vmes, če so le imeli denar.

Poznate mogoče kakšno pesem ali šalo na temo rudarstva?

Bom povedal eno šalo. »Vsak let pride u jamo inšpektor na kontrolo. V jam si mogu met svetilko in reševalca. Tam je srečal dva rudarja, ki sta vozla premog. Pa ju je inšpektor uprašu za reševalca. En ga je jemu za pasam, drug pa u žepi u pluzn. Je uprašu ta družga rudarja, kje ma on reševalca. Je reku: »U pluzn u žepi«. Je reku: »Ka pa, ko pluzno slečete?« Je pa reku: »Nikol mi ni tujk vroče, de bi pluzno sleku. Jo je meu zmiri na seb.«²³⁶

Kaj je recimo jedla rudarska družina, ko ste bili Vi otrok?

Jedli smo predvsem kmečko, domačo hrano. Meso, če je bilo enkrat na teden, ali pa še to ne. Ponavadi smo si največ mesa privoščili za božič in veliko noč, saj se je vera precej prepletala z našim življenjem.

Kaj je rudar odnesel s seboj za malico?

²³⁶ Vsako leto pride v jamo inšpektor na kontrolo. V jami si moral imeti svetilko in reševalca. Tam je srečal dva rudarja, ki sta vozila premog. Pa ju je inšpektor vprašal za reševalca. En ga je imel za pasom, drugi pa v žepu v delavski jakni. Je vprašal ta drugega rudarja, kje ima on reševalca. Ta je rekel: »V delavski jakni v žepu.« Inšpektor mu je odvrnil: »Kaj pa, ko delavsko jakno slečete?« Rudar je odgovoril: »Nikoli mi ni toliko vroče, da bi delavsko jakno slekel. Jo je imel zmeraj na sebi.«

Nič kaj posebnega. Mogoče kruh s kakšno mastjo namazan. Včasih še kakšen kos klobase ali špeha²³⁷. Drugega ni bilo.

Je bila kakšna jed, ki so jo jedli ob praznikih, posebnih priložnostih?

Pri naši družini ni bilo nič kaj posebnega. Ob nedeljah smo, če je bilo jedli kakšno govejo ali svinjsko župo²³⁸.

So tudi rudarske družine, ki so živele v hišah pekle kruh enako, kot v »hausih« (v soboto)?

Ja, kar ob sobotah. Napeklo se je kruha za cel teden. Ponekod so ga dali v kleti, da je bil malo na hladnem.

So imeli lokalni prebivalci vsak svojo peč ali so si jo delili, kot v »hausih«?

Tukaj je običajno vsak imel svojo peč.

Ko ste bili Vi otrok, kaj so odrasli (rudarji, mame oz. žene...) pili v vsakdanjiku?

Jabček²³⁹, drugače vodo.

So ta jabolčnik pridelali sami, ali so ga kupovali od kmetov?

Glede na to, da so imeli sadje doma, so ga večinoma delali sami. Tisti, ki sadja niso imeli, so ga kupovali od kmetov.

So imeli mogoče kakšno prav posebno pijačo, ki so si jo privoščili le ob posebnih priložnostih?

Naša družina ni imela nič posebnega. Včasih mogoče kakšen liter vina.

Koliko let pa ste Vi delali v rudniku?

24 let.

Se mogoče v času svojega dela spomnite kakšne posebne prigode?

Veliko stvari se je dogajalo. Enkrat se spomnim, da sva s sodelavcem reševala en pancer. Stiskalo, pokalo in lomilo je. Na vsak način sva hotela rešiti pancer. Moj kamerat je rekel: »Pust namer, nista najini življenji zato, da bi tule umrla.«²⁴⁰ Stopila sva stran, v tistem trenutku je »vse skup padl pa zasul. Glih za glih sma ušla«²⁴¹.

Bila sta dva rudarja. Tam sta imela cel kup premoga, ki ga je bilo potrebno sfilat²⁴². Ni se jima lubl²⁴³ delat. Zato je prvi rekel drugemu: »Dej tamle en škorn vrž, pa se skrij uzadi za kopico,

²³⁷ Slanine

²³⁸ Juho

²³⁹ Jabolčnik

²⁴⁰ »Pusti pri miru, nista najini življenji zato, da bi tule umrla.«

²⁴¹ Vse skupaj je padlo in zasulo. Ravno toliko, da sva ušla

²⁴² Nakladati z lopato

²⁴³ Dalo, ljubilo

bom reku, de te je zasul.«²⁴⁴ Potem se je drugi res skril. Prvi »se je začel dret, de mu je kamerata zasul«²⁴⁵. Potem sta prišla dva druga rudarja. Ko sta že pol premoga sfilala²⁴⁶, sta se prva dva začela smejati, saj sta naredila že polovico njunega dela.

Rudar je filal v hunte²⁴⁷, vmes je zaspal. Seveda se je premoga med njegovim spanjem veliko nabralo. Ko je prišel njegov nadzornik, je le ta v šali rekel: »Ej, js te bom kr ubeu.«²⁴⁸ Rudar mu je odgovoril: »Vi me kr dejte, sej bom šou pa domou.«²⁴⁹

PRILOGA 7: INTERVJU S FRANCEM KLOPČIČEM

Franc Klopčič je moj dedi po atijevi strani. Star je 81 let, v rudniku pa je delal malo več kot 30 let. Prej je živel v Belovem, spoznal mojo (na žalost že pokojno) babico in prišel živet v Klenovo. Ker je trenutno v domu ostarelih, sem intervju izvedla preko telefonskega pogovora.

Koliko družinskih članov je bilo v Vašem gospodinjstvu, ko ste bili otrok?

²⁴⁴ Daj tamle en škorenj vrzi, pa se skrij za kopico, bom rekel, de te je zasulo.

²⁴⁵ Začel je kričati, da mu je sodelavca zasulo

²⁴⁶ Naložila

²⁴⁷ Nakladal z lopato v jamske vozičke

²⁴⁸ Ej, jaz te bom kar ubil

²⁴⁹ Vi me kar dajte, saj bom šel pa domov

Pet.

Kdo od Vaših sorodnikov je služboval v rudniku?

Jaz, moj brat in oče.

Kje ste delali?

Oče v Trbovljah, jaz in moj brat pa v Hrastniku.

Koliko časa ste delali v rudniku?

Z bratom sva delala čez 30 let.

Kaj so med očetovim »šihtom« počeli otroci in žena?

Večinoma so bili doma, otroci so hodili v šolo.

So bili Vaši sorodniki priseljenci ali lokalni prebivalci?

Bili so lokalni prebivalci.

Ste ves čas živeli v hiši?

Ja, ves čas.

Ali ste imeli kmetijo v istem obsegu, kot je sedaj (okoli 2ha), ali je je bilo manj?

Manj je bilo. Zemljo je dokupil je predvsem moj sin Florjan.

Kaj ste gojili doma na vrtovih in njivah?

Žita, krompir in stvari, ki smo jih potrebovali za preživetje.

Katere živali ste imeli doma?

Goveda, prašiče, zajce, kokoši, živali, od »katerih smo kaj imeli« npr. jajca, mleko, meso.

Če bi primerjali rudarje iz »hausov« in hiš oz. kmetij- kateri so bili po Vašem mnenju bolj cenjeni?

Tisti, ki so živeli v hišah oz. kmetijah.

So bili v Sedražu ljudje bolj ali manj verni?

Ko sem bil mlajši, manj. Sicer se je razlikovalo od človeka do človeka, ampak le redki so bili bolj verni.

Če bi primerjali kmečke ljudi, ki niso delali v rudniku z rudarji- kakšna je bila razlika med oblačili? Katera so bila boljša?

Ja, razlike so bile, vendar ne kaj dosti očitne. Rudarji so imeli malo boljša oblačila.

Ko je Vaš oče prišel domov, ste se veliko pogovarjali o rudarstvu ali ne toliko?

Ne, nismo se veliko pogovarjali o tem.

So imele rudarske družine še kakšne druge privilegije poleg premoga, ki so ga dobili enkrat letno?

Ne, nič drugega.

Če bi primerjali rudarje, ki so živeli v Sedražu. Eni so delali v Zasavju, drugi v Govcah ali Hudi Jami. So si med seboj pomagali, ali so imeli kakšne zadržke?

Bili so bolj zase, ampak so si vseeno pomagali.

Se mogoče spomnite kakšne večje nesreče?

Ja, bilo jih je kar nekaj. Bilo je veliko polifk²⁵⁰. Spomnim se še tiste iz leta '71.

Se je veliko Vaših znancev smrtno ponesrečilo v rudniku?

Ja, kar veliko.

Ste bili Vi in Vaši sorodniki »običajni« rudarji ali je imel kdo kakšen višji naziv?

Ata je bil gospodar čela²⁵¹. Z bratom sva bila običajna rudarja.

Kako je potekal zadnji dan rudarja pred upokojitvijo?

Ko sem jaz delal, je tisti, ki je šel v pokoj dau za pjačo²⁵². Včasih je še kdo tistemu, ki se je od nas poslavljal dal kakšno darilo.

Je bilo veliko vaških godcev v Sedražu?

Nekaj jih je bilo, ne pa ravno veliko.

So imeli kdaj rudarji v Sedražu kakšne svoje veselice, ali so jih imeli le gasilci?

Zelo malo je bilo rudarskih, pa še to niso bile veselice, bolj srečanja v gostilnah ali pa kakšna srečanja izven nje.

Je bilo veliko spopadov zaradi alkohola?

Ja, kakor je bilo. Če so bili jezni, potem je seveda bilo kaj.

Je bilo posledično veliko poškodb?

Seveda, da včasih je bila kakšna poškodba, vendar ni bilo večjih.

²⁵⁰ Zmes premoga, kamenja in ogromnih količin vode

²⁵¹ Skupinovodja

²⁵² Dal denar za pijačo

Se je kdaj kdo smrtno ponesrečil zaradi spopadov?

Ne, to se na srečo ni nikoli zgodilo, vsaj ne, da bi vedel jaz.

So na proslave smeli tudi ostali družinski člani?

Kakor je bilo. V gostilno ne, na veselice ja.

So imeli točno določene dni, ko so se zbirali v gostilni ali so se to odločili sproti?

Šli so takrat, ko so želeli. Na nek način bi za nekatere rudarje lahko rekli, da je bilo določeno-hodili so namreč vsak dan, če so le imeli denar.

Poznate kakšno pesem ali šalo na temo rudarstva?

Trenutno se ne spomnim nobene.

Kaj je običajno jedla rudarska družina?

Predvsem to, kar so pridelali doma. Tisti, ki zemlje niso imeli (v hausih²⁵³), so žene hodile na delo h kmetom in tako v zameno dobile kakšen kos zemlje ali hrano. Tudi meščani so hodili po hrano na kmetije, tudi k nam. Meso je bilo bolj redko na jedilniku. Ne glede na to, da smo imeli doma živali, ki smo jih pozneje zaklali, smo morali šparati²⁵⁴.

Kaj ste, kot rudar, večinoma odnesli s sabo na malico?

Karkoli je bilo. Včasih sem celo pečena kokošja jajca odnesel s seboj, če drugega ni bilo, saj ni bilo denarja.

Ste imeli mogoče kdaj kakšne jedi prav posebej za praznike?

Takrat smo jedli »boljšo hrano«. To so bile kakšne pečenke, potice.

Lokalni prebivalci ste imeli vsak svojo peč ali kako?

Ja, vsak je imel svojo. Z njo smo se pozimi tudi gredli, v hausih²⁵⁵ pa so za to imeli gašperčke²⁵⁶.

Kaj ste pili v vsakdanjiku?

Vodo in jabček²⁵⁷.

Kaj ste pili ob posebnih priložnostih?

Vino je bila pijača za praznike. Ker smo imeli vinograde, smo ga naredili sami.

Se spomnite česa zanimivega iz obdobja, ko ste delali v rudniku?

²⁵³ Rudniška kolonija, v katerih so živeli rudarji priseljenci

²⁵⁴ Varčevati

²⁵⁵ Rudniška kolonija, v katerih so živeli rudarji priseljenci

²⁵⁶ Majhne peči na drva

²⁵⁷ Jabolčnik

Ja, zanimive so bile prireditve, saj jih je bilo malo.

PRILOGA 8: INTERVJU Z MARICO CESTNIK

Marica Cestnik je 79 let stara hči rudarja. Živela je v hausu²⁵⁸ na Breznem. Opisala mi je rudarsko življenje v hausih²⁵⁹. Intervju je potekal preko telefonskega klica.

²⁵⁸ Rudniška kolonija, v katerih so živeli rudarji priseljenci

²⁵⁹ Rudniška kolonija, v katerih so živeli rudarji priseljenci

Kakšno vlogo je v Vašem življenju imelo rudarstvo?

Moj oče je bil rudar, kasneje je delal zunaj rudnika.

Kje je delal?

Najprej v Hrastniku, potem v Hudi Jami in na Lišah.

Mogoče veste kdaj?

Ne vem točno.

Je bil vaš dedek tudi rudar?

Ja, bil je rudar.

Ste živeli v hausu²⁶⁰?

Ja, živeli smo v hausu²⁶¹ s hišno številko Brezno 3. Na Breznem je bilo veliko hausov²⁶².

O čem Vam je pripovedoval Vaš oče?

Včasih je bila iz Breznega do Rimskih Toplic železnica. Iz Breznega so po njej vozili premog. Ta je vodila tudi mimo naše hiše. Rudarji so morali s seboj na šiht vzeti malico. Rudar je večkrat jedel šmorn, ajdove žgance, zelje, repo.

Kaj je v rudnik nesel s seboj za malico?

Ponavadi kar kruh. Imeli smo tudi prašiče, da je lahko si kakšen špeh²⁶³ namazal na kruh. Tisti, ki tega niso imeli so morali jesti le kruh.

Koliko družin je živelo v hausu²⁶⁴, v katerem ste živeli tudi Vi?

V našem hausu²⁶⁵ je živelo 5 družin.

Ste imeli kaj njiv, vrta ali kaj podobnega?

Imeli smo rudniške njive. Stranišča so bila pa na »štrbunk«.

Je bila pri tem hausu²⁶⁶ še kakšna peč?

Zunaj smo imeli peč na drva za kruh. Tam so se ženske dogovorile, kdaj bo katera pekla. Drva smo dobili pri rudniku.

²⁶⁰ Rudniška kolonija, v katerih so živeli rudarji priseljenci

²⁶¹ Rudniška kolonija, v katerih so živeli rudarji priseljenci

²⁶² Rudniških kolonij, v katerih so živeli rudarji priseljenci

²⁶³ Slanina

²⁶⁴ Rudniški koloniji, v kateri so živeli rudarji priseljenci

²⁶⁵ Rudniški koloniji, v kateri so živeli rudarji priseljenci

²⁶⁶ Rudniški koloniji, v kateri so živeli rudarji priseljenci

Ste imeli poleg prašičev še kakšne druge živali?

Ne, sosedje so imeli ovce- to je bilo največ, kar se je dalo preživljati.

Ste si, tisti, ki ste živeli v hausih²⁶⁷ kdaj med seboj kaj pomagali?

Ja, smo si pomagali. Vseh pet družin je bilo kot ena. Delali smo skupaj, če kdo česa ni imel smo mu dali.

So bili »hausi« rudniški?

Ja. V »hausu«, v katerem sem živela tudi sama sta bili dve veliki stanovanji. Tam so živeli »štajgerji«. V ostalih stanovanjih so živeli navadni rudarji. »Štajgerji« so imeli nasploh boljša stanovanja. Navadni rudarji so imeli sobo in kuhinjo, poleg tega pa še ženo in večkrat tudi 5 otrok.

Je moral rudar, ki je živel v »hausu« plačevati najemnino, ali je lahko stanovanje odkupil?

Plačevati je bilo treba, ja. Vendar pa na začetku niso smeli odkupiti stanovanj. To se je začelo pred zapiranjem rudnikov in se nadaluje v današnje čase, ko v njih skoraj nikjer več ne živijo rudarji. Ko smo še mi živeli v »hausih« se spomnim, da smo plačevali rudniku.

Ko ste Vi hodili v šolo- je bila kakšna razlika med otroci rudarjev in tistimi, katerih starši niso bili rudarji?

Niti ni bilo večjih razlik. Drugo leto bom stara 80 let, pa sem še vedno v stikih z nekaterimi od kmečkih otrok. No, nekaj je bilo »ta bogih«. Imam srečo, da so moje tete šivale in mi večkrat naredile kakšno oblačilo.

Prej ste rekli, da ste enkrat letno dobili kurjavo. Kako je bilo s tem?

Enkrat na leto smo dobili en hunt²⁶⁸ premoga in en hunt²⁶⁹ lesa, saj nismo imeli svojega gozda.

So plačo dobili enkrat na mesec, ali je bilo kako drugače?

Dvakrat na mesec so dobili plačo. Najprej so dobili »foršus«²⁷⁰, potem še drugi del plače.

Ali velja, da so rudarji prvi del plače »zapili«?

Ja, veliko jih je to naredilo. Problem je bil potem za celotno družino, saj niso imeli dovolj denarja za cel mesec. Ker je denarja vedno prehitro zmanjkalo, so morali nanj paziti in varčevati.

Je bilo potem pogosto, da je morala h kmetom delat rudarjeva žena, da so pridobili stavri, ki so jih potrebovali?

²⁶⁷ Rudniških kolonijah, v katerih so živeli rudarji priseljenci

²⁶⁸ Rudarski voziček

²⁶⁹ Rudarski voziček

²⁷⁰ Predujem plače

V okolici Sedraža je veliko žensk moralo na delo h kmetom, da so preživljale družino.

Se mogoče spomnite kakšne nesreče?

Ja, spomnim se, da je v Hudi Jami enkrat zasulo jamo, vendar se ne spomnim čisto.

Se mogoče spomnite, da so rudarji prirejali kakšne veselice?

Praznovali so sv. Barbaro. Mislim, da so bili ponavadi tudi frej²⁷¹ na ta dan. Sv. Barbara je bila na nek način zaščitni znak rudarjev.

Ko je bil zadnji delovni dan rudarja pred odhodom v upokojitev, so mu kaj pripravili?

Ja, so. Njegovi kamerati so ga iz jame pripeljali z vozičkom, on je s seboj prinesel kakšno alkoholno pijačo. Ponavadi so odšli še na rudarjev dom, kjer so se še malo podružili.

Vi ste si potem zgradili hišo, ne?

Ja, živim čisto blizu »hausu«, v katerem smo prej živeli z družino. Tukaj smo si kupili zemljo in si kasneje zgradili hišo.

Tiste družine, ki so se preselile npr. na Brezno so si kupile parcelo in zgradile hišo ali so najprej živele v »hausih«?

Ponavadi so najprej živeli v »hausih«. Blizu našega »hausu« je bil tudi puršenhaus, v njem so živeli samski rudarji. Potem so običajno dobili stanovanja, saj so dobili družino.

So bili rudarji kaj vraževerni?

Ne, tega niso nikoli imeli. Okoli rudnika pa je hodil en moški. Očeta je vprašal, koliko globok je ta rov. Moj oče mu ni hotel odgovoriti, saj je ta moški veljal za tatu, saj je velikokrat komu kaj ukradel. To nam je včasih razlagal, koliko je bilo res, pa ne vem.

PRILOGA 9: INTERVJU Z LJUBOM VUGOM

Ljubo Vuga je 70 letni upokojeni rudar. Delal je v rudniku Hrastnik, kjer sta delala tudi njegova brata. Kot rudar se je preživljal 30 let.

Smem vprašati za Vašo starost?

²⁷¹ Prosti

Star sem 70 let.

Koliko družinskih članov je bilo v Vašem gospodinjstvu?

Devet.

Koliko časa ste Vi delovali v rudniku in v katerem?

V rudniku Hrastnik sem delal 30 let.

Kakšen položaj ste imeli v rudniku?

Bil sem reševalec, vodja ekipe, nadzornik.

Ali je še kdo od Vaših sorodnikov služboval v rudniku? Če da, koliko časa in v katerem?

Ja. V rudniku sta delala dva brata v rudniku Hrastnik.

Ste živeli v hiši ali v »hausih«?

Živeli smo v hiši.

Ste morda imeli kakšen vrt, živali, zemljo?

Ja. Imeli smo goveda, prašiče, kokoši, zajce. Pridelovali smo žita, koruzo, krompir.

Kako je bilo z verovanjem v Sedražu in okolici – so bili ljudje bolj ali manj verni?

Ja, so bili kar precej verni.

Kako so bili oblečeni člani rudarskih družin- so se oblačila dosti razlikovala od oblačil kmečkih ljudi?

Oblečeni smo bili bolj skromno. Čevlje smo bolj redko nosili, poleti smo bili bosi. Za k maši smo imeli malo »boljša« oblačila.

Se mogoče spomnite kakšne večje nesreče v okoliških rudnikih?

Ja, so se dogajale. Leta 1963 se je zgodila eksplozija metana v rudniku Zagorje. Zgodila se je tudi rudarska nesreča, ko je v rov vdrla voda ter blato. Ta se je zgodila 8. aprila 1977. Bilo je 8 žrtev. Ne spomnim se točno, katerega leta. 24. aprila 2001 je bil vdor vode in blata v rudniku Hrastnik. Mislim, da je bilo takrat 5 žrtev.

Se je kdo od Vaših znancev kdaj ponerečil v rudniku?

Večina mojih znancev se je ponesrečila v prej naštetih nesrečah.

Kako je potekal zadnji delovni dan rudarja pred upokojitvijo? Kaj so pripravili sodelavci in kaj družinski člani?

Ponavadi je na zadnji delovni dan rudar jamo samo obhodil. Prinesel je kakšno kapljico alkohola, včasih še kakšen tobak, ki so ga žvečili. Običajno se je anduh²⁷² končal v gostilni.

Je bilo v okolici Sedraža veliko godcev?

Ja, jih je kar bilo. V Hrastniku so imeli rudarsko godbo.

So imeli rudarji kdaj spopade med seboj zaradi alkohola?

Nekih večjih ni bilo.

Poznate kakšno pesem ali šalo na temo rudarstva?

Šal je kar veliko. Bom povedal kakšno. Enkrat je nesla žena kosilo svojemu možu. Soseda je rekla: »Ja, zakaj pa ne pride domov?« Ona ji je odgovorila: » »Firnke« menjajo.« Jo je sosedica vprašala: »Ja, od kdaj pa imajo v jami okna?« »Firnke« je bila vodilnica za v jašek.

Kaj je običajno jedla rudarska družina v vsakdanjiku?

Jedi so bile bolj skromne. Jedli smo močnik, kruh, ki so ga mame pekle, meso za posebne priložnosti. Za prigrizek smo včasih jedli kakšne orehe.

Kaj so rudarji jedli za malico?

Malico smo nosili od doma. Po večini smo jedli kruh, nanj smo namazali ocvrtke ali pa slanino. Jedli smo tudi knapovsko sonce oziroma šmorn.

Kaj se je jedlo ob posebnih priložnostih in praznikih?

Jedli smo prekajeno meso, kakšno potico.

Morda lahko poveste še kaj o uniformi?

Na levi strani kape je rudarski znak. Na plašču je 28 gumbov. Po pravilih morajo biti vsi gumbi do vrha zaprti.

Ali je obstajala kakšna posebna šola za rudarje?

Ja. Ko sem končal z osnovno šolo sem se vpisal v rudarsko šolo v Trbovljah. Trajala je 3 leta. Imel sem zaključni izpit iz praktičnega dela in teorije. Potem sem svoje znanje dopolnjeval. Delal sem izpite za strojnika odkopnih strojev, strelca v metanski jami, naredil sem še tehnično šolo. Opravil sem strokovni izpit za nadzornika ter strokovni izpit za tehničnega vodjo za jamske obrate v jami z metanom.

V rudniku ste, kot vem imeli skupine. Koliko približno vas je bilo v eni?

Na klasičnem odkopu je delalo 25 – 30 ljudi, ampak je vsak imel svoje delo. Jaz sem delal v skupini, ki so ji rekli rošači. V skupinah so bili prvo pisan kopač, drugo pisan kopač, učni kopač.

²⁷² Praznovanje

Kot vem, je bila barva čelade pomembna za razločevanje položaja določenega rudarja. Kako je bilo s tem?

Ja, barva je bila pomembna, da smo vedeli kdo ima kakšen položaj oziroma kaj kdo dela. Kovinarji so imeli plave²⁷³ čelade, reševalci zelene, kopači bele, nadzorniki rdeče. Kopači so bili od vseh prej naštetih najštevilnejši.

Je bilo nasploh v Sedražu in okolici veliko rudarjev ali bolj malo?

Kar veliko je bilo rudarjev. Ko sem jaz hodil na avtobus se nas je na eni smeni zbralo po 7 ali 8 ljudi. Izmene so bile takrat 3, v nekaterih je bilo rudarjev iz Sedraža in okolice še več. Na Breznem so imeli kar močno ekipo rudarjev. En avtobus je do Hrastnika peljal samo iz Breznega.

Ali je rudnik v Govcah pripadal k rudniku v Hudi Jami?

Ne. Pripadal je rudniku Laško.

Ko se je vas Govce porušila – so še vedno izkopavali premog ali so rudnik zaprli?

Nekaj časa je še vseeno deloval. Če se prav spomnim, se je zaprl leta 1992.

²⁷³ Modre